

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА
АКАДЕМІЯ»

Факультет соціальних наук та соціальних технологій

Кафедра політології

ДИНАМІКА ПРОРОСІЙСЬКОГО СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РУХУ В
КРИМУ, 1991-2014 РР.

дипломна робота
на здобуття академічного звання бакалавра політології
студента Суслова Антона Ігоровича

Науковий керівник
доцент кафедри політології, кандидат політичних наук Гомза І.А.

Робота допущена до захисту в ДЕК рішенням кафедри політології
протокол №__ від _____ 2018 р.

Завідувач кафедри _____

Київ – 2018 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	9
1.1. Огляд теоретичних підходів до концептуалізації явища сепаратизму ...	9
1.2. Теоретичні засади дослідження суспільно-політичних рухів	14
РОЗДІЛ II. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ПРОРОСІЙСЬКОГО СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РУХУ В КРИМУ	28
2.1. Історичний та соціальний контекст виникнення проросійського суспільно-політичного руху в Криму	28
2.2. Діяльність проросійського суспільно-політичного руху в Криму в 1991- 1995 рр.	30
2.3. Діяльність структур очікування проросійського суспільно-політичного руху в Криму протягом 1995 – початку 2014 р.	35
РОЗДІЛ III. СТРУКТУРА ПОЛІТИЧНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ДЛЯ ПРОРОСІЙСЬКОГО СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РУХУ В КРИМУ В 1991-2014 РР.	45
3.1. Структурні чинники першої хвилі масової мобілізації, 1991-1995 рр. .	45
3.2. Політичний контекст діяльності в структурі очікування, 1996-2009 рр.	59
3.3. Структура політичних можливостей у період 2010 – початку 2014 р. .	73
ВИСНОВКИ	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	89
ДОДАТКИ.....	105

ВСТУП

Минає п'ятий рік анексії Кримського півострову Російською Федерацією. Як наслідок, відбувається все більша інтеграція місцевого населення до російського політичного, правового, економічного та культурного простору. Разом з тим, зв'язки Криму з материковою Україною максимально розірвані, за винятком індивідуального переміщення громадян в обидва боки. Тривалість перебування півострову під контролем Росії та мінімізація взаємодії з материковою Україною обумовлюють необхідність розробки та реалізації комплексу всебічних заходів, які дозволять не втратити усі зв'язки з Кримом та у подальшому підтримувати реінтеграційні настрої та процеси. Проте важливою передумовою цих заходів є усвідомлення усього комплексу причин та факторів, які уможливили діяльність проросійського руху в Криму протягом усього періоду незалежності України, що, в свою чергу, вплинуло на розвиток подій у 2014 р. Саме на цьому мають зосередитись українські політологи, оскільки тільки науковий підхід дозволить об'єктивно, без спрощення та стигматизації, характерних для періоду гібридної війни, комплексно дослідити ті політичні процеси та явища, які відбувалися в Криму після проголошення незалежності України, виявити особливості впливу Росії на півострів, проаналізувати результати української державної політики та пояснити динаміку суспільних настроїв місцевого населення.

Наукова проблема, спробою розв'язання якої є це дослідження, полягає у відсутності діахронічного наукового дослідження діяльності проросійського суспільно-політичного руху на Кримському півострові.

Актуальність проблеми обумовлена необхідністю формування адекватної державної політики України щодо Криму, що не можливо без попереднього комплексного вивчення діяльності проросійського суспільно-політичного руху на півострові, зокрема факторів, які сприяли як підвищенню, так і

зменшенню його активності та мали вплив на рівень суспільної підтримки серед місцевого населення.

Наукова новизна дослідження визначена спробою крізь призму теорії суспільно-політичних рухів та інших сучасних теорій світової політичної науки дослідити політичні процеси, що відбувались у Криму протягом 1991-2014 рр. Попри значну кількість аналітичних матеріалів, наукових статей і навіть монографій, написаних після анексії Криму у 2014 р., на сьогодні відсутні праці, в яких на основі теорії суспільно-політичних рухів комплексно та поетапно досліджується діяльність проросійського суспільно-політичного руху, що діяв на території кримського півострова з 1991 р. Такий теоретико-методологічний підхід дозволяє сформувати цілісну картину динаміки діяльності усього руху протягом 1991-2014 рр. з урахуванням комплексу індивідуальних, внутрішньо- та зовнішньополітичних факторів, які визначали інтенсивність активності представників руху та успішність чи неуспішність їхніх дій.

Найбільш ґрунтовною роботою, присвяченою цій темі є книга британської дослідниці Г. Сассе «Кримське питання: ідентичність, перехідний період, та конфлікт», проте її хронологічні рамки обмежуються 2007 роком. Цікавляться проросійським рухом Криму і російські дослідники, зокрема А. Полунов та О. Волкогорова, які здійснювали свої дослідження в межах проекту «Російська діаспора в Криму: особливості та вплив на політичний клімат регіону». З українського боку, достатньо ґрунтовним є дослідження колективу науковців Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України «Політичний процес в Автономній Республіці Крим: особливості, суперечності, прорахунки (1991-2014 рр.)», опубліковане у 2016 р., проте робота є більшою мірою аналітичною (як зазначено в описі, «аналітична доповідь»), ніж спробою крізь призму теорії політичної науки осмислити політичний процес в АРК.

Метою дослідження є вивчення динаміки проросійського суспільно-політичного руху в Криму протягом 1991-2014 рр.

Для досягнення поставленої мети передбачається вирішити такі **завдання**:

1. Визначити наукові теорії та підходи, за допомогою яких можна охарактеризувати проросійський суспільно-політичний рух в Криму та комплексно дослідити його динаміку.

2. Описати історичні події та соціальний контекст, які передували досліджуваному періоду та мали визначальний вплив на зародження та розвиток проросійського суспільно-політичного руху в Криму.

3. Визначити етапи діяльності проросійського суспільно-політичного руху в Криму протягом 1991-2014 рр. та з'ясувати особливості діяльності структур очікування руху на основі відповідної теорії.

4. Охарактеризувати динаміку структури політичних можливостей для проросійського суспільно-політичного руху на кримському півострові в 1991 – початку 2014 р.

Об'єктом дослідження є проросійський суспільно-політичний рух, що діяв на території Криму в 1991-2014 рр. **Предметом дослідження** визначено динаміку проросійського суспільно-політичного руху протягом 1991-2014 рр.

В рамках дослідження були запропоновані такі гіпотези:

1. Характер політичного режиму, наявність закордонних союзників та оцінка представниками суспільно-політичного руху рівня відкритості структури політичних можливостей мали вирішальний вплив на динаміку проросійського суспільно-політичного руху в Криму в досліджуваний період.

2. Закритий характер структури політичних можливостей в 1995 р. зумовив трансформацію структурно-організаційної форми руху до структури очікування.

Теоретико-методологічну базу роботи заклали праці Д. Горовіца, Е. Дженна, С. Сайдемана, В. Лоу, А. Мамфорда та Б. Дуне, присвячені різним видам сепаратизму; Дж. Маккарті, М. Зальда, С. Тарроу, Ч. Тіллі, Д. делла Порта, М. Діані, І. Гомзи темою яких були різні аспекти діяльності суспільно-політичних рухів; П. Айзенгера, Г. Кітчельта, Д. МакАдама, Т. Соуерса, Д. Мейера, К. Рутса, М. Сіналлі, М. Джуної, С. Стаггенборг, В. Тейлор про

структуру політичних можливостей для суспільно-політичних рухів і особливості їхньої діяльності за несприятливих для мобілізації умов.

Робота була написана в рамках **неоінституціонального підходу**, що дозволило проаналізувати як структурні, так і поведінкові особливості динаміки проросійського суспільно-політичного руху в Криму. Зокрема були застосовані теорії колективної дії та структури політичних можливостей.

Для проведення дослідження було використано **комплекс методів**. Застосування *методу експертних інтерв'ю* дало можливість отримати максимально об'єктивну інформацію щодо динаміки суспільно-політичного руху, його ключових суспільно-політичних організацій, впливу Російської Федерації на політичний процес в Криму. *Метод якісного контент-аналізу* програмних документів організацій суспільно-політичного руху, їхніх заяв, промов та лозунгів представників руху дозволив окреслити цілі активності руху на різних етапах його існування, а також визначити найбільш релевантну категорію для опису вказаного руху. Цей же метод було застосовано для роботи з аналітичними матеріалами Адміністрації Президента України, що сприяло усвідомленню позиції української влади щодо Криму в різні періоди. Задля отримання відомостей про особливості організаційної структури та діяльності Руської общини Криму було проведено *онлайн-інтерв'ювання* одного з колишніх членів. За допомогою *історичного методу* було досліджено історичний контекст, який сприяв виникненню суспільно-політичного руху.

Джерельну базу дослідження становлять нормативно-правові акти та заяви, що приймались Верховною Радою України, Президентом України, Верховною Радою Криму, Президентом Криму, Президентом Російської Федерації та іншими державними органами. Також важливим джерелом є матеріали, що зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України та призначались для внутрішнього користування апаратом Президента України, зокрема аналітичні записки, звернення та листи посадових осіб, серед яких особливу увагу було приділено щоденній аналітичній збірці «Інформація про політичну та соціально-економічну

ситуацію в регіонах» за 2000 р. Також були проаналізовані окремі статті кримських («Крымские Известия»), українських («Голос України») та російських («Известия») газет.

Для дослідження соціального контексту досліджуваних подій було використано статистичні дані щодо складу населення Криму в різні періоди. Також було використано статистичну інформацію, розміщену на порталі Центральної виборчої комісії України та Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. Для дослідження діяльності ключової організації, яка представляла рух між періодами мобілізації, було проаналізовано офіційний сайт Руської общини Криму та сайти кримських інформаційних агентств.

Слід зазначити, що деякі дані, необхідні для дослідження, зокрема щодо дій російських військовослужбовців на території Криму та протидії українських силових структур активним діям представників суспільно-політичного руху та російської влади, є засекреченими, що значною мірою обмежує можливості комплексного дослідження заявленої проблеми.

Хронологічні межі дослідження обумовлені роком проголошення незалежності України (що дозволяє говорити про відцентрові рухи вже в межах України) та днем підписання невизнаного міжнародною спільнотою Договору між Російською Федерацією та Республікою Крим про прийняття до Російської Федерації Республіки Крим та утворення в складі Російської Федерації нових суб'єктів 18 березня 2014 р.

Практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що вони можуть бути використані органами влади України (зокрема Міністерством з питань тимчасово окупованих територій та Міністерством інформаційної політик), громадськими та міжнародними організаціями при реалізації проектів з реінтеграції Криму; фрагменти дослідження можуть бути використані співробітниками Міністерства закордонних справ в якості доказів політичного впливу Російської Федерації на території Автономної Республіки Крим в контексті доведення офіційної позиції України щодо анексії. В

академічній площині робота може стати основою для подальшого дослідження політичних процесів у Криму крізь призму сучасних теорій політичної науки.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, 3 розділів, 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків. Загальний обсяг дипломної роботи становить 170 сторінок, із них 88 – обсяг основної частини, 16 – список використаних джерел та літератури, що налічує 111 найменувань, 66 – додатки.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Огляд теоретичних підходів до концептуалізації явища сепаратизму

Проблемі відцентрових рухів присвячено багато академічних та публіцистичних праць. Політологічна наукова думка в залежності від підґрунтя та цілей сепаратизму виділяє такі його типи: етнічний сепаратизм, сепаратизм як інструмент політичного торгу та сепаратизм як елемент проксі-війни з іншою державою.

Найбільшу кількість праць присвячено саме класичному етнічному сепаратизму, який заявив про себе наприкінці ХІХ ст. та не сховався зі світового порядку денного протягом ХХ століття. Дональд Хоровіц визначає сепаратизм як «етнічні вимоги утворення окремих держав у межах існуючої держави або широкої регіональної автономії»¹. Таким чином, Д. Хоровіц звертає увагу на те, що не варто підходити вузько до визначення сепаратизму як прагнення до відокремлення (чим є сецесіонізм). Більше того, в контексті дослідження кримського питання варто додати, що вимоги розширення автономних прав також можуть підлягати під визначення сепаратизму. Автор напряду пов'язував цей тип сепаратизму з правом на політичне самовизначення: «Самовизначення – легітимуюча ідеологія для етнічного сепаратизму, можливо, необхідна умова для його виникнення»². Намагаючись зрозуміти, які фактори впливають на можливість утворення сепаратистських рухів у мультиетнічних суспільствах, вчений виділив чотири групи етнічних спільнот: пригнічена (*backward*) група у пригніченому районі, передова (*advanced*) група у пригніченому районі, пригнічена група у передовому районі, передова група в передовому районі. Таким чином, Д. Хоровіц визначає важливими два виміри: регіональний (економічне становище регіону проживання етнічної

¹ Horowitz D.L. Patterns of Ethnic Separatism / Donald L. Horowitz // Comparative Studies in Society and History. – 1981. – Vol. 23. – No. 2. – P. 168.

² Ibid. – P. 166.

спільноти) та міжгруповий (статус певної етнічної спільноти в окремому регіоні); відповідно, пригнічені етнічні групи, які живуть в пригнічених районах є найбільш схильними до сецесіоністських вимог. Та, як наслідок, «рішення відділитися приймається незважаючи на економічні втрати, які воно передбачає»³. Більше того, автор звертає увагу – і це є надзвичайно важливим для нашого дослідження – на те, що сам факт виникнення сепаратистського руху визначається внутрішньополітичними чинниками; але його успішність «значною мірою визначена міжнародною політикою, балансом інтересів та сил, які виходять за межі держави»⁴.

Разом з тим, саме поняття «етнічний сепаратизм» обумовлює необхідність дати визначення іншому поняттю – «етнічність». Оскільки метою цього дослідження не є детальна розвідка теоретичних робіт, що стосуються цього терміну, зазначимо лише, що існує три ключових підходи до визначення згаданого поняття. Перший – примордіалістський – визначає місце народження разом із родоводом, сім'єю та територією головним принципом, за яким формується етнос. Відповідно до другої – конструктивістської, етнос не є чимось природно обумовленим, проте виступає соціально сформованим конструктом⁵. Проте автор поділяє саме третю теорію – етносимволізму, оскільки вважає її найбільш релевантною для аналізу подій у Криму. Відповідно до цього підходу, «рисами, що зберігаються як під час формування, так і тривалого існування національних ідентичностей є міфи, спогади, цінності, традиції та символи... Із усіх цих міфів міф про «золоті часи» минулої величі є напевно найбільш важливим»⁶. Більше того, за допомогою спільно визнаних символів «уявна спільнота стає підкреслено

³ Horowitz D.L. Patterns of Ethnic Separatism / Donald L. Horowitz // Comparative Studies in Society and History. – 1981. – Vol. 23. – No. 2. – P. 174.

⁴ Ibid. – P. 167.

⁵ See: Conversi D. Mapping the field: theories of nationalism and the ethnosymbolic approach / Leoussi A. S., Grosby S. (eds.) // Nationalism and Ethnosymbolism: History, Culture and Ethnicity in the Formation of Nations. – Edinburgh, UK: Edinburgh University Press, 2006. – P. 15.

⁶ Conversi D. Mapping the field: theories of nationalism and the ethnosymbolic approach / Leoussi A. S., Grosby S. (eds.) // Nationalism and Ethnosymbolism: History, Culture and Ethnicity in the Formation of Nations. – Edinburgh, UK: Edinburgh University Press, 2006. – P. 21-22.

народною, емоційно пробудженою та періодично прославленою. Науковці, художники та поети допомагають...[їй] житися від перепрожитого давнього минулого, забезпечуючи зв'язок з більш ранніми етнічностями або етнічними спільнотами»⁷. Саме використання символів (пов'язаних як з періодом Російської імперії та СРСР, так і з сучасною Росією) сприяли формуванню (а потім і забезпеченню сталості) суспільної групи, яка асоціювала себе з російським етносом – так званих, «русскокультурных». Поширеним елементом дискурсу, який ця група створювала та підтримувала, була апеляція до історичних часів, коли Крим не був частиною України (УРСР), які представлялись як період процвітання та розвитку.

В контексті прикладного аналізу питання етнічності в Криму цікавими є результати двох опитувань українського Центру Разумкова. Відповідно до першого, проведеного у 2008 р., 55,5% опитаних кримчан зазначили, що ідентифікують себе з російською культурною традицією, що можна інтерпретувати як самоідентифікацію більшості населення саме із російською етнічністю⁸. Відповідно до другого, організованого вже у 2009 р., 43% опитаних позитивно відповіли на питання «Чи всі кримчани, незалежно від їх етнічного походження, мають спільні риси, які відрізняють їх від українців, росіян, представників інших народів?»⁹. Таким чином, можна припустити, що частина населення півострова мала подвійну ідентифікацію: як члена російського етносу та як представника «кримського народу»; що, в свою чергу, підтверджує актуальність дискурсу етнічності в Криму та потенціал цієї теми, який можна було використати в сепаратистських цілях.

⁷ Conversi D. Mapping the field: theories of nationalism and the ethnosymbolic approach / Leoussi A. S., Grosby S. (eds.) // Nationalism and Ethnosymbolism: History, Culture and Ethnicity in the Formation of Nations. – Edinburgh, UK: Edinburgh University Press, 2006. – P. 22.

⁸ Опитування: З якою культурною традицією ви себе ототожнюєте (опитування в Криму) [Електронний ресурс] // Центр Разумкова. – Режим доступу: http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=394 (дата звернення 05.01.2018). – Назва з екрана.

⁹ Опитування: Чи всі кримчани, незалежно від їх етнічного походження, мають спільні риси, які відрізняють їх від українців, росіян, представників інших народів? (опитування в Криму) [Електронний ресурс] // Центр Разумкова. – Режим доступу: http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=470 (дата звернення 05.01.2018). – Назва з екрана.

Наступним положенням є сепаратизм як інструмент політичного торгу. Важливо усвідомлювати, що лідери таких сепаратистських рухів позиціонують себе як етнічних сепаратистів (що і мало місце в Криму), проте їхньою справжньою метою є не здобуття незалежності і реальне відокремлення, а отримання преференцій та поступок з боку центральної влади. Група відомих політологів у своєму дослідженні виділяє два джерела стратегічної влади таких груп: внутрішні та зовнішні¹⁰. Основним елементом першої групи вони виділяють територіальну компактність, оскільки «територіально сконцентровані групи виправдовують їхні вимоги незалежності на основі етнічної гомогенності в межах окремого регіону»¹¹. До другої групи, зовнішніх джерел, належать: «1) зовнішні держави, організації або групи інтересів, які забезпечують військову чи політичну підтримку..., 2) зовнішні національні батьківщини, які погрожують вторгненням від імені меншості проти центру»¹². Що важливо, на основі аналізу емпіричних даних дослідники дійшли висновку, що «групи з найбільшим рівнем [зовнішньої] допомоги є більш ніж вдвічі схильні прагнути сепаратизму чи іредентизму, чим ті, хто не мають зовнішньої підтримки»¹³.

Разом з тим, існують сепаратистські рухи, які не є самостійними акторами, а сформовані за активної підтримки іншої держави, діють в її інтересах та виступають одним із засобів ведення проксі-війни. Саме поняття «проксі-війна» (англ. *proxy* – посередник, представник) говорить про те, що вона ведеться за допомогою якоїсь третьої сторони. Е. Мамфорд, наприклад, визначає проксі війни як «конфлікти, в яких третя сторона вторгається непрямо з метою вплинути на стратегічний результат на користь фракції, до

¹⁰ See: Jenne E.K., Saideman S.M., Lowe W. Separatism as a Bargaining Posture: The Role of Leverage in Minority Radicalization [Electronic resource] / Jenne E.K., Saideman S.M., Lowe W. // Journal of Peace Research. – 2007. – Vol. 44. – No.5. – P. 539-558. – Mode of access: <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0022343307080853> (viewed on January 8, 2018). – Title from the screen.

¹¹ Ibid. – P.542.

¹² Ibid.

¹³ Ibid. – P.552.

якої прихильно ставиться»¹⁴. В цьому випадку «конкретна зовнішня сила бажає вплинути на результати внутрішнього конфлікту»¹⁵. Загалом цей тип сепаратистських рухів відрізняється від інших (які також можуть залучати зовнішню підтримку) високим ступенем впливу третьої сторони на їхню діяльність.

Б. Дунер вважає характерними ознаками проксі-війни: 1) сумісність інтересів проксі-актора та ворожої держави, 2) матеріальна підтримка проксі-актора цією державою та 3) влада держави над її проксі-актором. Щодо сумісності інтересів важливо розуміти, що ворожа держава і проксі-рух можуть мати різні цілі, проте сходяться на методах їхнього досягнення: дестабілізації та делегітимізації держави, проти якої ведуться дії. Е. Мамфорд, розглядаючи це питання, писав: «Посередники (*proxies*), звісно, мають власний порядок денний, що робить стосунки спонсора (третьої сторони – прим. авт.) та посередника протягом конфлікту незмінно заплутаними»¹⁶. Матеріальне забезпечення сепаратистського руху ворожою державою також відіграє важливу роль, оскільки «часом ... (проксі-актор) є залежним від цієї підтримки такою мірою, що без цих ресурсів не був би здатний діяти»¹⁷. Третьою ознакою проксі-війни є влада держави над її проксі-актором, яка полягає у тому, що «(проксі-актор) є покірним (державі), не може протистояти її вимогам, приймає її директиви тощо»¹⁸. Хоча іноді їхні взаємовідносини мають більше коопераційний характер, ніж жорсткий владний.

Таким чином, три описаних вище типи сепаратистських рухів попри зовнішню схожість та, зокрема, маскування політичного торгу та проксі-війни під етнічний сепаратизм, відрізняються своїми цілями і ступенем залученості

¹⁴ Mumford A. Proxy Warfare and the Future of Conflict / Andrew Mumford // The RUSI Journal. – 2013. – Vol. 158. – Issue 2. – P. 40.

¹⁵ Dunér B. Proxy Intervention in Civil Wars / Bertil Dunér // Journal of Peace Research. – 1981. – Vol. 18. – No. 4. – P. 353.

¹⁶ Mumford A. Proxy Warfare and the Future of Conflict / Andrew Mumford // The RUSI Journal. – 2013. – Vol. 158. – Issue 2. – P. 41.

¹⁷ Dunér B. Proxy Intervention in Civil Wars / Bertil Dunér // Journal of Peace Research. – 1981. – Vol. 18. – No. 4. – P. 356.

¹⁸ Ibid.

та впливу третьої сторони. На основі подальшого аналізу діяльності проросійського суспільно-політичного руху в Криму автор спробує довести, що, зважаючи на цілі цього руху, саме сепаратизм як інструмент політичного торгу мав місце на півострові протягом 1991 – початку 2014 р.

1.2. Теоретичні засади дослідження суспільно-політичних рухів

Сепаратистські настрої усіх трьох вищезазначених типів здебільшого проявляються у формі суспільно-політичних рухів (СПР), зокрема так відбулося в Криму. Існує багато визначень даної категорії, проте однозначним є те, що суспільно-політичний рух – це одна з форм політики незгоди¹⁹, що проводиться соціальними акторами, які ставлять за мету зміни структурного середовища екстраінституціональними методами²⁰. Важливо одразу диференціювати поняття «суспільно-політичний рух» (*social movement*) та «суспільно-політична організація» (*social movement organization*), адже один рух здебільшого представлений кількома такими структурами, які є «комплексними або формальними організаціями, що ідентифікують свої цілі із перевагами суспільно-політичного руху та прагнуть досягти цих цілей»²¹, хоча і можуть обирати різні тактики протесту та мати додаткові цілі.

Важливим елементом діяльності суспільно-політичного руху є фреймінг – процес формування «схеми інтерпретації, яка дозволяє індивідам розташувати, зрозуміти, ідентифікувати та лейбелізувати випадки з їхнього життя та світу загалом»²². В своїй статті Р. Бенфорд та Д. Сноу пишуть, що основними завданнями фреймінгу є діагностика ситуації, що склалася; прогнозування подальшої динаміки та мотивація до дій. Важливим фактором, що впливає на процес фреймінгу є історичний та культурний контекст подій: чим більшою є відповідність фрейму культурі та історії певного регіону, тим

¹⁹ See: McAdam D. *Dynamics of Contention* / D. McAdam, S. Tarrow, C. Tilly. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 387 p.

²⁰ Gomza I. *Contentious Politics and Repertoire of Contention in Ukraine: the Case of Euromaidan* / Ivan Gomza // *Магістеріум. Політичні студії*. – 2014. – Вип. 58. – С. 56.

²¹ McCarthy J.D., Zald M.N. *Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory* / John D. McCarthy and Mayer N. Zald // *American Journal of Sociology*. – 1977. – Vol. 82. – No. 6. – P. 1218.

²² Benford R., Snow D. *Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment* / Robert D. Benford, David A. Snow // *Annual Review of Sociology*. – 2000. – Vol. 26. – P. 614.

більшою буде його інтерпретативна та мобілізаційна ефективність. Більше того, існують мастер-фрейми – особливі фрейми, загальні, які охоплюють широке коло проблем, пов'язаних спільною тематикою, є культурно резонансними та гнучкими²³. Одним з таких фреймів є фрейм несправедливості (*injustice frame*), який визначає винуватця тих подій, які призвели до політики незгоди, та запускає механізм усвідомлення себе як агента змін²⁴.

Також в процесі зародження та діяльності руху завжди формується своєрідна соціальна мережа, яка являє собою сукупність інформаційних та фізичних зв'язків між індивідами та групами, які оптимізують циркуляцію інформації, управління ресурсами та сприяють формуванню колективної ідентичності²⁵. Проте рух може залучати вже сформовані соціальні мережі з їхніми ресурсами та зв'язками. Джерелами таких мереж є певні формалізовані організації, які мають власну структуру, зв'язки, ієрархію (не завжди).

Варто зазначити, що часто соціальні мережі формуються навколо «фокусу взаємодії» – місця або організації, яке/яка поєднує раніше непеєднаних акторів, що сприяє подальшому формуванню соціальної мережі, яка надалі може бути мобілізована для участі в суспільно-політичному русі²⁶. У випадку кримського проросійського руху роль такого фокусу відігравали різні культурно-політичні організації, які ставили собі за мету або підтримку та збереження історичних зв'язків із Росією, або захист різних елементів російської культури на півострові.

Одним з аспектів аналізу діяльності суспільно-політичного руху є структура політичних можливостей (СПМ), яка визначає його успішність або неуспішність. Важливість СПМ для цього дослідження обумовлює

²³ Benford R., Snow D. Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment / Robert D. Benford, David A. Snow // *Annual Review of Sociology*. – 2000. – Vol. 26. – P. 618-619.

²⁴ Carroll W.K., Ratner R.S. Master Frames and Counterhegemony: Political Sensibilities in Contemporary Social Movements / W.K. Carroll, R.S. Ratner // *Can. Rev. Sociol. Anthropol.* – 1996. – Vol. 33. – Issue 4. – P. 416.

²⁵ Гомза І.А. Лекція «Соціальні фактори мобілізації до суспільно-політичного руху» / І. А. Гомза // Курс лекцій з дисципліни «Суспільно-політичні рухи».

²⁶ Feld S. The Focused Organization of Social Ties / Scott L. Feld // *American Journal of Sociology*. – 1981. – Vol. 86. – No. 5. – P. 1025.

необхідність чіткого розуміння даної категорії та її складових елементів. Через те, що наразі немає єдиного усталеного підходу до визначення елементів СПМ, пропонується проаналізувати різні підходи та виділити саме ті елементи, які є найбільш придатними для аналізу подій в Криму.

Оскільки функціоналісти розглядали політику незгоди як форму девіантної поведінки, даний термін прийшов до політичної науки з соціології девіантності, а людиною, яка його започаткувала, вважається П. Айзенгер. Він використовував як взаємозамінні терміни «*political opportunity structure*», «*structure of political opportunities*», «*opportunity structure*» та вказував, що елементами цієї структури є: природа головної виконавчої влади, модель місцевих виборів, розподіл соціальних навичок та статусів та рівень соціальної дезінтеграції²⁷. Як видно, П. Айзінгер доволі широко тлумачив поняття структури політичних можливостей, тому в подальші роки вчені намагалися уточнити та вдосконалити цю категорію.

Наприклад, Герберт Кітчельт тлумачить структуру політичних можливостей як таку, що «включає специфічну конфігурацію ресурсів, інституційних механізмів та історичних прецедентів для соціальної мобілізації, які сприяють розвитку протестних рухів в одних випадках та обмежує його в інших»²⁸. В своїй статті Г. Кітчельт визначає чотири можливі характеристики структури політичних можливостей: закрита/відкрита (чи може СПР досягти своєї мети) та сильна/слабка (здатність влади реалізовувати свою політику).

Слід також уточнити, що при аналізі відкритості чи закритості політичного режиму варто враховувати, що «по-суті, немає «закритих» чи «відкритих»

²⁷ Eisenger P. The Conditions of Protest behavior in American Cities / Peter K. Eisenger // American Political Science Review. – 1973. – Vol. 67. – No. 1. – P. 11.

²⁸ Kitschelt H. Political Opportunity Structures and Political Protest: Anti-Nuclear Movements in Four Democracies / Herbert P. Kitschelt // British Journal of Political Science. – 1986. – Vol. 16. – No. 1. – P. 58.

політичних режимів, натомість є закритість структур політичних можливостей до одних стратегій і відкритість до інших»²⁹.

В свою чергу Сідні Тарроу зробив значний внесок у розробку терміну, визначивши основні аспекти структури політичних можливостей: 1) відкритість або закритість режиму, 2) стабільність або нестабільність політичних союзів, 3) наявність або відсутність союзників або груп підтримки, 4) розкол серед еліт та 5) їхня толерантність або нетолерантність до протесту³⁰.

Продовжуючи спроби виділення елементів структури політичних можливостей, група дослідників на чолі із Ханспетером Крісі в межах свого дослідження «нових суспільно-політичних рухів» у Західній Європі³¹ виокремила такі: 1) структуру національних кліважів, 2) інституційні структури, 3) структури союзів, 4) переважні стратегії суспільно-політичних рухів. Таким чином, вони підтримали позицію С. Тарроу стосовно того, що відкритість режиму (через інституційну структуру зокрема) та політичні союзи впливають на загальну відкритість/закритість структури політичних можливостей.

В 1996 р. Дук Макадам узагальнив та підсумував розуміння структури політичних можливостей чотирьох найбільш значимих на той момент дослідників у цій сфері: Чарльза Брокетта, вже згаданої вище групи дослідників на чолі із Ханспетером Крісі, Дітера Рухта та Сідні Тарроу. Проаналізувавши їхні підходи, Макадам дійшов висновку, що, попри різні слова для опису елементів, усі згадані дослідники звертали увагу на одне й те ж; тож на основі запропонованих ними елементів СПМ він виділив такі: 1) відкритість/закритість інституціоналізованої політичної системи,

²⁹ Гомза І.А. Каталітична мобілізація радикальних українських націоналістів у добу Другої Польської республіки: Вплив структури політичних можливостей / Іван Гомза // «Україна Модерна». – 2013. – № 20. – С. 156.

³⁰ Tarrow S. Struggle, Politics, and Reform: Collective Action, Social Movements, and Cycles of Protest / Sidney G. Tarrow // Western Societies Program Occasional Paper. – 1989. – No. 21 (Second Edition). – P. 34-36.

³¹ See: New Social Movements in Western Europe: A Comparative Analysis / H.Kriesi, R. Koopmans, J. W. Duyvendak, M. G. Giugni. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995. – 344 p.

2) стабільність/нестабільність політичних груп, 3) наявність/відсутність союзників серед еліт, 4) здатність та схильність держави до репресій³².

Деякі з цих аспектів потребують уточнень. Зокрема, характеристика закритості/відкритості режиму залежить як від характеру режиму (демократичний/недемократичний), так і від потенціалу держави. Таку класифікацію запропонував Чарльз Тіллі, який визначав потенціал держави як «міру, до якої втручання державних агентів в існуючі недержавні ресурси, діяльність та міжособистісні зв'язки змінюють існуючі розподіли ресурсів, діяльності та міжособистісних зв'язків, так само як і відносини між цими розподілами»³³. В свою чергу стабільність політичних союзів показує, наскільки когерентною є політична еліта загалом. А розкол серед еліт передбачає розбіжності в баченні ситуації між політичними, бізнесовими, військовими та культурними елітами. Варто зауважити, що наявність політичних союзників серед еліт не завжди є однозначною перевагою, оскільки «існування конфліктуєчих еліт може призвести до виникнення додаткових опозиційних груп»³⁴. Тобто соціальні групи, опозиційні до еліти-союзника, стають в опозицію і до самого руху. Важливим для цього дослідження є висновок, який роблять у своїй статті Д. Мейер та Т. Соуерс, що «суспільно-політичні рухи іноді можуть бути важливими акторами у процесі державної політики:... посилюючи позицію інституційних союзників у процесі (політичних – прим. авт.) торгів»³⁵.

Корисною в контексті дослідження федеративних або складних унітарних держав, у яких наявна сильна місцева влада, здатна виступати як окремий актор, є пропозиція Крістофера Рутса щодо розгляду не одного рівня СПМ, а

³² See: McAdam D. Comparative perspectives on social movements: Political opportunities, mobilizing structures, and cultural framings / D. McAdam, J. D. McCarthy, M. N. Zald. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – P. 27.

³³ Tilly C. Democracy / Charles Tilly. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – P. 16.

³⁴ Stevenson W., Greenberg D. Agency and Social Networks: Strategies of Action in a Social Structure of Position, Opposition, and Opportunity / William B. Stevenson and Danna Greenberg // Administrative Science Quarterly. – 2000. – Vol. 45. – No. 4. – P. 657.

³⁵ Sawyers T.M., Meyer D.S. Missed Opportunities: Social Movement Abeyance and Public Policy / Traci M. Sawyers and David S. Meyer // Social Problems. – 1999. – Vol. 46. – No. 2. – P. 201.

кількох: загальнодержавного, локального та частково міжнародного³⁶. Такий підхід корелюється з думкою Дж. Ерл, яка, намагаючись здійснити типологізацію репресій – які є елементом структури політичних можливостей³⁷ – виділяє три типи агентів репресій: «державні агенти, тісно пов'язані з національними політичними елітами», «державні агенти, слабо пов'язані з національними політичними елітами» та «приватні агенти»³⁸. Таким чином, багаторівневе дослідження СПМ є як теоретично, так і практично обґрунтованим.

В цій же статті К. Рутс зазначає, що «вплив державних структур та інших контекстуальних «даних» на колективну дію ніколи не є прямим та неопосередкованим; він завжди регулюється сподіваннями та оцінками акторів та їхніх союзників та суперників»³⁹. Більше того, К. Рутс виявляє зв'язок між очікуваннями учасників руху та реальною структурою політичних можливостей: якщо вони вважають СПМ відносно закритою, то це знеохочує колективну дію, навіть якщо насправді перешкоди незначні; проте якщо рівень оцінки відкритості СПМ є завищеним відносно до реального, то це не створює можливості там, де їх немає⁴⁰. Погоджується з думкою К. Рутса і український дослідник І. Гомза, який переконаний, що СПМ не є абсолютно зовнішньо визначеною, а «уявлення суб'єктів політики незгоди про вірогідність власного успіху» є її невід'ємним елементом⁴¹. Попри складність дослідження цього інтерпретативного виміру структури політичних можливостей його аналіз є

³⁶ Rootes Ch. Political Opportunity Structures: Promise, Problems and Prospects [Electronic resource] / Chris Rootes // ResearchGate. – P. 8. – Mode of access:

https://www.researchgate.net/publication/265006762_Political_Opportunity_Structures_Promise_Problems_and_Prospects (viewed on January 13, 2018). – Title from the screen.

³⁷ Tilly Ch. Contentious Performances / Charles Tilly. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – P. 91-93.

³⁸ Earl J. Tanks, Tear Gas and Taxes: Toward A Theory of Movement Repression / Jennifer Earl // Sociological Theory. – 2003. – Vol. 21. – No. 1. – P. 47.

³⁹ Rootes Ch. Political Opportunity Structures: Promise, Problems and Prospects [Electronic resource] / Chris Rootes // ResearchGate. – P. 10. – Mode of access:

https://www.researchgate.net/publication/265006762_Political_Opportunity_Structures_Promise_Problems_and_Prospects (viewed on January 13, 2018). – Title from the screen.

⁴⁰ Ibid. – P.11.

⁴¹ Гомза І.А. Каталітична мобілізація радикальних українських націоналістів у добу Другої Польської республіки: Вплив структури політичних можливостей / Іван Гомза // «Україна Модерна». – 2013. – № 20. – С. 155.

важливим, оскільки дозволяє пояснити відсутність активних дій руху, зокрема масової мобілізації, за умов стабільності зовнішніх факторів. В межах цього дослідження, враховуючи неможливість особистого інтерв'ювання учасників руху та особливого його лідерів, буде зроблено спробу з теоретичних позицій, зокрема за допомогою результатів соціологічних опитувань та виборів, охарактеризувати зазначений елемент структури політичних можливостей.

Останні дослідження із застосуванням теорії структури політичних можливостей, проведені М. Сіналлі та М. Джуїні, висувають необхідність виокремлення двох типів політичних можливостей: інституційних та дискурсивних. Дослідники стверджують, що на загальну відкритість чи закритість структури політичних можливостей також впливають «дискурси, які є поширеними у публічній сфері через втручання акторів державної політики та організованої громадськості. [Вони] ... визначають, які колективні ідентичності та предметні вимоги мають високу імовірність висвітлення у ЗМІ, резонування із заявами інших колективних акторів, отримання легітимності у публічному дискурсі»⁴². Попри важливість такого фактору, як суспільний дискурс, не є доцільним (принаймні в межах цього дослідження) виділяти його в окремий вид структури можливостей, але натомість варто використовувати дискурс в якості додаткового елемента структури політичних можливостей.

Незважаючи на те, що, як видно з вищенаведеного аналізу літератури, до сьогодні немає одностайності вчених щодо визначення поняття «структура політичних можливостей», ця категорія є важливим елементом аналізу мобілізації, динаміки діяльності суспільно-політичного руху та його впливів і наслідків. Важливо не приписувати зайвих елементів СПМ (напр. економічного, культурного контексту або демографічної структури тощо), які є важливими факторами, що мають вплив на розвиток СПР, проте не є політичними та/або структурними.

⁴² Cinalli M., Giugni M. Political opportunities, citizenship models and political claim-making over Islam / Manlio Cinalli, Marco Giugni // *Ethnicities*. – 2013. – Vol 13. – Issue 2. – P. 150.

Попри вищезазначене зауваження, для цілей цього дослідження буде також виділено додатковий елемент структури політичних можливостей – наявність політичних союзників поза межами держави, в якій відбувається діяльність суспільно-політичного руху. Таке доповнення обумовлене необхідністю аналізу впливу закордонних політичних акторів на успішність суспільно-політичного руху, а саме політичних структур Російської Федерації, які відіграли значну роль у розвитку подій на Кримському півострові. Проте, зважаючи на сучасні процеси глобалізації та втручання провідних держав світу у внутрішні справи менш розвинених країн, цей елемент СПМ набуває все більшої наукової актуальності та може бути використаний при аналізі діяльності інших СПР.

Окремої уваги заслуговує підхід Девіда Мейера, який критикує дихотомічний поділ СПМ на відкриту та закриту. Він зазначає, що «широке коло змінних, зібраних у поняття структури політичних можливостей, включають і відносно стабільні елементи, такі як національна виборча система або політична культура, і більш динамічні елементи, як публічна політика та політична риторика»⁴³. Як наслідок, СПМ не може бути абсолютно відкритою чи абсолютно закритою, проте може бути частково відкритою та може варіюватись в залежності від конкретної політичної проблеми. Більше того, критично осмислюючи підходи різних дослідників, автор наголошує, що «політичні можливості... можуть змінюватись значною мірою та по-різному для різних груп в межах одного руху»⁴⁴. Також Д. Мейер, досліджуючи СПМ, використовує поняття «втрачених можливостей», описуючи ситуації, коли можливість мобілізації мас існувала, проте з тих чи інших причин не була використана⁴⁵. Він зазначає, що визнання наявності втрачених можливостей є критично важливим для розвитку теорії структури політичних можливостей,

⁴³ Meyer D., Staggenborg S. Movements, Countermovements, and the Structure of Political Opportunity / David S. Meyer and Suzanne Staggenborg // *The American Journal of Sociology*. – 1996. – Vol. 101. – No. 6. – P. 1634.

⁴⁴ Meyer D. Protest and Political Opportunity / David Meyer // *Annu. Rev. Sociol.* – 2004. – Vol. 30. – P. 141.

⁴⁵ Sawyers T.M., Meyer D.S. Missed Opportunities: Social Movement Abeyance and Public Policy / Traci M. Sawyers and David S. Meyer // *Social Problems*. – 1999. – Vol. 46. – No. 2. – P. 189.

оскільки дозволяє відійти від спрощеного постфактум сприйняття «якщо мобілізація відбулася, значить СПМ була відкритою»⁴⁶.

Таким чином, в межах цього дослідження буде розмежовано структуру політичних можливостей та економічний, демографічний, культурний контекст; виділено кілька рівнів СПМ (місцевий, загальнодержавний), елементами СПМ вважатимемо: 1) політичний режим (з урахуванням складної класифікації політичних режимів за Ч. Тіллі: характер режиму у поєднанні з його потенціалом (високий/низький)), 2) стабільність або нестабільність політичних союзів, 3) наявність або відсутність союзників або груп підтримки серед політичних еліт, 4) когерентність еліт, 5) рівень репресій та 6) наявність закордонних політичних союзників, 7) оцінка СПМ представниками руху.

Оскільки перша хвиля сепаратистського суспільно-політичного руху в Криму, яка відбулася в середині 1990-х років, зазнала поразки, особливий інтерес представляють концепції та теорії, присвячені діяльності руху після його активної фази.

Зокрема, Д. Мейер аналізує процеси, що відбуваються у суспільно-політичних рухах в період спаду активності, який настає після поразки. Він зазначає, що в цей період кожен рух зазнає фрагментації, яка умовно складається з трьох складових: маргіналізації, кооптації та деполітизації⁴⁷. Маргіналізація руху відбувається внаслідок втрати суспільного інтересу до тієї проблеми, яку рух підіймає. Тоді саме питання випадає із суспільного дискурсу або переходить на його маргінес, а учасників стає «відносно легко репресувати або ігнорувати»⁴⁸. Більше того, організації та активісти в період спаду стають більш схильними до залучення до конвенційної політики, «обмежуючи їхні цілі до ти, які можливо досягти без структурних реформ»⁴⁹.

⁴⁶ Ibid. – P. 202.

⁴⁷ See: Meyer D.S. Institutionalizing dissent: The United States structure of political opportunity and the end of the nuclear freeze movement / David S. Meyer // Sociological Forum. – 1993. – Vol. 8. – No. 2. – P. 157-179.

⁴⁸ Sawyers T.M., Meyer D.S. Missed Opportunities: Social Movement Abeyance and Public Policy / Traci M. Sawyers and David S. Meyer // Social Problems. – 1999. – Vol. 46. – No. 2. – P. 193.

⁴⁹ Ibid.

Третій елемент – деполітизація – передбачає перетворення питання, яке намагається вирішити рух, з політичного на особисте. Проте цей елемент, на думку автора поточного дослідження, не є релевантним до ситуації в Криму.

Одним з наслідків успішного формування та використання нарративу поразки є перехід суспільно-політичного руху в стан очікування (*abeyance*). Цей термін прийшов до соціальних наук завдяки соціологу Ефраїму Мізручі, який використовував його у своїй теорії соціального контролю та вважав, що «структури очікування виникають, коли суспільство не має достатньо статусних вакансій, щоб інтегрувати надлишок маргінальних та незгодних людей»⁵⁰. До аналізу політичних явищ, а саме суспільно-політичних рухів, вперше термін «структури очікування» застосувала Верта Тейлор у своєму дослідженні феміністичних рухів США наприкінці 19 – 20 столітті. В контексті досліджень СПР цей термін позначає «процес, через який рухи підтримують себе в несприятливому політичному середовищі та забезпечують безперервність від одного етапу мобілізації до іншого»⁵¹. Вступаючи в цей процес, рухи, з одного боку, «є менш помітними у взаємодії з владою», а з іншого, зберігають та підтримують «цінності, ідентичність та політичну візію... через внутрішні структури»⁵². В. Тейлор переконана, що до цього процесу вдаються не всі СПР, але тільки ті, які мають сформовану базу підтримки та користуються певним впливом у суспільстві, проте стикнулись з такою структурою політичних можливостей, яка не дозволяє їм в конкретний момент проводити масову мобілізацію. В такому разі рухи створюють організації (партії, громадські організації тощо) для підтримки продовження своєї діяльності, хоч і менш помітними методами, ніж за масової мобілізації. Ці організації служать для спрямування діяльності активістів руху в

⁵⁰ Taylor V. Social Movement Continuity: The Women's Movement in Abeyance / Verta Taylor // American Sociological Review. – 1989. – Vol. 54. – No. 5. – P. 762.

⁵¹ Ibid. – P. 761.

⁵² Sawyers T.M., Meyer D.S. Missed Opportunities: Social Movement Abeyance and Public Policy / Traci M. Sawyers and David S. Meyer // Social Problems. – 1999. – Vol. 46. – No. 2. – P. 188.

контрольованому напрямку та вберігають їх від «потенційно більш руйнівних дій»⁵³.

Намагаючись детальніше дослідити феномен структур очікування, В. Тейлор визначає їхні ключові характеристики: тимчасовість, відданість цілі, ексклюзивність, централізація та культура. Тимчасовість обумовлена функцією структур очікування – забезпечити діяльність СПР в період між масовими мобілізаціями. Наступна характеристика пов'язана з особистими мотиваціями учасників руху. Відданість цілі характеризується «бажанням людей робити те, що має бути зроблено, незважаючи на особисті винагороди та втрати»⁵⁴. Таким чином вдається зберігати організованість та послідовність в діях. Більше того, В. Тейлор наголошує, що ті структури, члени яких відчують високий рівень відданості цілі, більш схильні існувати тривалий час та продовжувати свою діяльність. Що ж стосується ексклюзивності, то вона обумовлена необхідністю збереження високомотивованого гомогенного ядра СПР, яке зможе згодом, коли структура політичних можливостей буде більш сприятливою, знову організувати масову мобілізацію. Ця характеристика нерозривно пов'язана з попередньою, оскільки «організації, які наполягають на високому рівні відданості цілі та вимагають часу та фінансових ресурсів не можуть залучати велику кількість людей»⁵⁵. З двох попередніх характеристик логічно випливає наступна – централізація, яка полягає в чіткому регулюванні діяльності організації з одного центру. Вона допомагає «забезпечити підтримку організації та хоча б мінімальну активність в період, коли умови не сприяють масовій мобілізації»⁵⁶. Іншою важливою характеристикою структур очікування є наявність особливої культури. Вона забезпечує створення зв'язків між учасниками організації, об'єднуючи їх в єдину спільноту, та служить додатковим мотивуючим фактором. Як наслідок,

⁵³ Taylor V. Social Movement Continuity: The Women's Movement in Abeyance / Verta Taylor // American Sociological Review. – 1989. – Vol. 54. – No. 5. – P. 762.

⁵⁴ Ibid. – P. 766.

⁵⁵ Taylor V. Social Movement Continuity: The Women's Movement in Abeyance / Verta Taylor // American Sociological Review. – 1989. – Vol. 54. – No. 5. – P. 768.

⁵⁶ Ibid. – P. 769.

це сприяє більшому рівню залученості індивідів до руху. Варто звернути увагу, що у сучасному академічному дискурсі для позначення цього феномену прийнято використовувати термін «колективна ідентичність». Попри те, що наприкінці 1980-х ця категорія вже використовувалась представниками різних наук, на той час її застосування для аналізу суспільно-політичних рухів ще не набуло значного поширення. Тільки після роботи А. Мелуччі «Кочівники модерну», опублікованої в 1989, колективна ідентичність стала важливим елементом аналізу СПР. Зокрема, Ф. Полетта та Дж. Джаспер, намагаючись дослідити роль колективної ідентичності у формуванні та діяльності СПР, визначали її як «когнітивний, моральний та емоційний зв'язок індивіда з ширшою спільнотою, категорією чи інституцією», проявом якого є спільні «назви, наративи, символи, вербальні стилі, ритуали, одяг тощо»⁵⁷. Представниками альтернативного підходу є Д. делла Порта та М. Діані, які дають таке визначення поняттю колективна ідентичність: «процес, через який індивідуальні чи колективні актори у взаємодії з іншими соціальними акторами надають специфічного значення їхнім рисам, випадкам з життя, та системі соціальних відносин, до якої вони належать»⁵⁸. Більше того, на їхню думку, колективна ідентичність не є сформованою заздалегідь, а перебуває в динамічному стані, продовжуючи формуватись протягом всієї діяльності СПР⁵⁹.

Таким чином, в період між масовими мобілізаціями з метою підтримки та продовження своєї діяльності рухи створюють спеціальні структури очікування. Це можуть бути партії чи громадські організації, які залучають невелику кількість високомотивованих та чітко організованих учасників, серед яких створюється специфічна колективна ідентичність. Саме вони в перспективі мають стати авангардом руху під час нової масової мобілізації.

⁵⁷ Polletta F., Jasper J.M. Collective Identity and Social Movements / Francesca Polletta and James M. Jasper // Annual Review of Sociology. – 2001. – Vol. 27. – No. 1. – P. 285.

⁵⁸ della Porta D., Diani M. Social Movements : An Introduction (2d Edition) / Donatella della Porta, Mario Diani. – Blackwell Publishing, 2006. – P. 92.

⁵⁹ Ibid. – P. 93-94.

Отже, сепаратизм як феномен не є однорідним. В залежності від мети та рівня впливу третіх сторін можна виділити три типи сепаратизму: 1) етнічний, 2) інструмент політичного торгу, 3) елемент проксі-війни. Попри той факт, що сепаратизм в Криму мав яскраво виражений проросійський характер, використовував символіку (зокрема, міфологію), пов'язану із різними етапами російської історії, та, фактично, апелював до поняття російської етнічності (а саме «російськокультурних людей»), аналіз цілей руху доводить, що усі вищезазначені елементи використовувались саме з метою політичного торгу як місцевої еліти з центральною київською, так і представників російської влади з українською. Разом з тим, значний вплив Російської Федерації на розвиток руху та його матеріальна підтримка з боку російської влади є недостатніми для визнання цього руху елементом проксі-війни, оскільки а) відносини Києва та Сімферополя не мали ознак відкритого збройного конфлікту, б) Російська Федерація (принаймні до 2014 р.) не ставила собі за мету приєднання півострова. На основі вищезазначених аргументів ідентифікація проросійського сепаратистського руху в Криму як елемента політичного торгу вважається найбільш релевантною.

Найпоширенішою формою вияву сепаратистських настроїв є суспільно-політичний рух, що організовується соціальними акторами, які ставлять за мету зміни структурного середовища екстраінституціональними методами. Важливим елементом діяльності суспільно-політичного руху є процес фреймінгу, тобто формування схеми інтерпретації, що ставить за мету створити спільне для учасників руху розуміння процесів, явищ та інших соціальних акторів, які в тій чи іншій мірі стосуються діяльності руху. Більше того, існують мастер-фрейми, які охоплюють широке коло проблем, пов'язаних спільною тематикою, резонують з багатьма культурами та характеризуються гнучкістю, що дозволяє використовувати їх за умов різних культур та контекстів.

Необхідною для дослідження суспільно-політичних рухів є теорія структури політичних можливостей. В межах цього дослідження виділено

кілька рівнів СПМ (місцевий, загальнодержавний), елементами СПМ вважатимемо: 1) політичний режим (з урахуванням складної класифікації політичних режимів за Ч. Тіллі, яка враховує характер режиму та його потенціал реалізації політики (високий/низький)), 2) стабільність або нестабільність політичних союзів, 3) наявність або відсутність союзників або груп підтримки серед політичних еліт, 4) когерентність еліт, 5) рівень репресій, 6) наявність закордонних політичних союзників, 7) оцінка СПМ представниками руху.

Оскільки дослідження зокрема спрямоване на аналіз проросійського сепаратистського суспільно-політичного руху у період після його поразки 1995 р., то необхідним є використання теорії структур очікування руху, які утворюються з метою підтримки діяльності руху в несприятливому політичному середовищі та забезпечення безперервності від одного етапу мобілізації до іншого. Це можуть бути партії чи громадські організації, які залучають невелику кількість високомотивованих та чітко організованих учасників, серед яких створюється специфічна колективна ідентичність. Саме вони в перспективі мають стати авангардом руху під час нової масової мобілізації.

РОЗДІЛ II. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ПРОРОСІЙСЬКОГО СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РУХУ В КРИМУ

2.1. Історичний та соціальний контекст виникнення проросійського суспільно-політичного руху в Криму

Протягом періоду свого існування територія Кримського півострова була населена представниками різних народів. Проте у середині 15 століття півострів увійшов до складу Кримського ханства, утвореного кримськотатарською династією Гераїв і, відповідно, більшою частиною був населений кримськими татарами. Але вже у 1783 р. Маніфестом «Про прийняття півострова Кримського, острова Тамана та всієї Кубанської сторони під Російську державу» Катерини II приєднала Крим до Російської імперії⁶⁰, в тому ж році було утворено Чорноморський флот Російської імперії, після чого частка російського населення півострова стала з кожним роком збільшуватись. Внаслідок революційних подій у 1921 була утворена Кримська Автономна Радянська Соціалістична Республіка, яка згодом увійшла до СРСР у складі РРФСР. Станом на 1926 рік частка кримських татар у населенні Кримської АРСР становила 25,34%⁶¹, в той час як росіян – 42,65%, українців – 10,95%. У 1944 р. Постановою Державного комітету оборони СРСР було прийнято рішення щодо депортації кримських татар в райони Узбецької РСР у зв'язку з тим, що «в період Вітчизняної війни багато кримських татар зрадили Батьківщину»⁶². У наступному році Кримську АРСР перетворено на Кримську область РРФСР, а Указом Президії Верховної Ради СРСР від 19 лютого 1954, «враховуючи спільність економіки, територіальну близькість та тісні

⁶⁰ Россия и Крым: документы из Архива МИД [Електронний ресурс] // Историко-документальный департамент МИД России. – Режим доступу: <https://idd.mid.ru/crimea> (дата звернення: 24.12.2017). – Назва з екрана.

⁶¹ Всесоюзная перепись населения 1926 года. Национальный состав населения по регионам РСФСР [Електронний ресурс] // ДЕМОСКОП Weekly. – Режим доступу: http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_26.php?reg=788 (дата звернення: 24.12.2017). – Назва з екрана.

⁶² Постанова про депортацію татар і перетворення Криму на область. Документи [Електронний ресурс] // Исторична правда. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2012/05/17/85887/> (дата звернення: 24.12.2017). – Назва з екрана.

господарські та культурні зв'язки», її передано до складу УРСР. Наслідком депортації стала значна зміна у національному складі населення Криму: у 1959 р. частка росіян склала 71,43%, українців 22,28%, а графа «кримські татари» взагалі зникла. Проте протягом наступних 30 років незначна частина кримських татар повернулась на історичну батьківщину, а українців на півострові стало майже на 3% більше⁶³.

Наприкінці 1990 р. загальносоюзні настрої щодо збільшення повноважень окремих адміністративних одиниць СРСР дійшли й до Криму. 12 листопада Кримська обласна Рада народних депутатів прийняла Декларацію про державний та правовий статус Кримської області, в якій заявила «про право народів Криму на відновлення державності у формі Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки як суб'єкту Союзу РСР та учасника Союзного Договору» та постановила винести це питання на загальнокримський референдум⁶⁴. Такий референдум було проведено 20 січня 1991, і абсолютна більшість жителів Криму позитивно відповіли на єдине питання референдуму «Ви за відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки як суб'єкту Союзу РСР та учасника Союзного Договору?». Результатом референдуму стало прийняття Верховною Радою УРСР Закону «Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки»⁶⁵, за яким відновлювалась Кримська АРСР, але у складі УРСР, та Кримській обласній Раді народних депутатів тимчасово надано статус Верховної Ради Кримської АРСР. Тим часом, в Україні посилюються відцентрові процеси, зокрема рух за незалежність, що

⁶³ Перепис 1959/1989: Південні області (Кримська, Миколаївська, Одеська, Херсонська) [Електронний ресурс] // Українська етнографія. – Режим доступу: <http://ethnography.national.org.ua/nsklad/1989-pivden.html> (дата звернення: 24.12.2017). – Назва з екрана.

⁶⁴ Декларация о государственном и правовом статусе Крыма: по состоянию на 12.11.1990 [Електронний ресурс] / Крымский областной Совет народных депутатов // Народный Фронт «СЕВАСТОПОЛЬ-КРЫМ-РОССИЯ». – Режим доступу: <http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/1990obl.htm#d> (дата звернення: 25.12.2017). – Назва з екрана.

⁶⁵ Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки: станом на 15.02.1991 [Електронний ресурс] / Верховна Рада Української РСР // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/712-12> (дата звернення: 26.12.2017).

закінчується 24 серпня прийняттям Акту проголошення незалежності України. Вже у вересні 1991 ця Рада прийняла Декларацію про державний суверенітет Криму, в якій серед інших тез преамбули було зазначено, що ВР Кримської АРСР прагне створити правову демократичну державу у складі України⁶⁶. Таким чином, саме референдум початку 1991 р. і, як наслідок, відновлення статусу автономії для Криму Верховною Радою УРСР, фактично, визначили подальший статус Криму у складі незалежної України та певною мірою заклали основи для подальших відцентрових процесів на території півострова.

Отже, внаслідок історичних подій, що передували діяльності досліджуваного суспільно-політичного руху, Крим вже більше 200 років знаходився під впливом Росії (спочатку у формі Російської імперії, потім СРСР, зокрема РРФСР), що вплинуло на національний склад та політичну орієнтацію населення. Також важливим є той факт, що протягом цього періоду за Севастополем закріпився статус місця базування Чорноморського флоту. Більше того, напередодні досліджуваних подій відбувся розпад СРСР, внаслідок якого РРФСР, УРСР та інші республіки здобули незалежність, а Кримська область отримала автономний статус у складі України. Таким чином, тривале перебування у складі Російської Держави, перевага росіян у складі населення та надання автономії створили сприятливе політичне, демографічне та правове середовище для подальших сепаратистських дій на території півострова.

2.2. Діяльність проросійського суспільно-політичного руху в Криму в 1991-1995 рр.

Проросійський сепаратистський рух в Криму не має чіткої дати початку своєї діяльності. Хоча заклики щодо незалежного статусу півострова лунали ще з моменту проголошення незалежності України, процес щодо реалізації цих задумів розпочався на початку 1992 р., коли після підписання Біловезьких

⁶⁶ Про державний суверенітет Криму: станом на 04.09.1991 [Електронний ресурс] / Верховна Рада Кримської АРСР // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/krym/show/rb001d002-91/ed19910904> (дата звернення: 26.12.2017).

угод у грудні 1991 комуністичне керівництво Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки остаточно усвідомило неможливість відновлення СРСР та укладання нового союзного договору (одним з підписантів якого воно планувало стати). Про посилення відцентрових нахилів деяких представників кримської політичної еліти свідчить зокрема заява-звернення Президії Верховної Ради України «До народу і Верховної Ради Криму» від 28 лютого 1992 р., в якій зазначалося: «Останнім часом певні політичні сили закликають до зміни статусу автономії Криму, що фактично є спробою перегляду кордонів України»⁶⁷. Тим не менш, подією, яка на офіційному рівні ознаменувала початок активізації діяльності сепаратистського СПР є прийняття 5 травня 1992 р. Верховною Радою Криму Акту про проголошення державної самостійності Республіки Крим⁶⁸. Наступного дня було прийнято і Конституцію Республіки Крим, стаття 9 якої зазначала, що «Республіка Крим входить до держави Україна та визначає з нею свої відносини на основі договору та угод»⁶⁹. Таким чином, внаслідок прийняття цих правових актів було закріплено незалежний статус Криму, проте передбачено його входження до складу України вже на умовах додаткових договорів, за допомогою яких кримське керівництво розраховувало здобути більше автономних прав та повноважень.

Важливо зазначити, що на початковому етапі сепаратистський рух очолили кримські комуністи, оскільки саме в їхніх руках перебувала влада на півострові (Верховна Рада Криму – реорганізована Обласна рада Кримської області, сформована за часів СРСР). З вищезазначених фактів можемо зробити висновок, що вони не прагнули незалежності, але саме комуністам належить

⁶⁷ Заява-звернення Президії Верховної Ради України до народу і Верховної Ради Криму: станом на 28.02.1992 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2151-12> (дата звернення 26.12.2017).

⁶⁸ Акт про проголошення державної самостійності Республіки Крим: станом на 05.05.1992 [Електронний ресурс] / Верховна Рада Криму // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/1992ref.htm> (дата звернення 26.12.2017).

⁶⁹ Конституція Республіки Крим: станом на 06.05.1992 [Електронний ресурс] / Верховна Рада Криму // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/krym/show/rb076a002-92/ed19920506> (дата звернення 26.12.2017).

авторство самої моделі кримської автономії, а тому вони бажали скористатися невизначеністю ситуації з метою максимального розширення автономії республіки. Додатковим підтвердженням цього та ознакою готовності до поступок і діалогу є прийняття 25 вересня 1992 р. Закону Республіки Крим «Про внесення змін та доповнень до Конституції Республіки Крим», яким визнавалась, що «Республіка Крим є правовою, демократичною, світською, державою у складі України», а стаття 9 доповнювалась пунктами, що узгоджували Конституцію РК із положеннями Закону України «Про розмежування повноважень між органами державної влади України і Республіки Крим». Проте поєднання різкої автономістської риторики та фактичного діалогу з центральною українською владою негативно вплинуло на рівень підтримки комуністів у Криму: «Проукраїнська (після 1990-го) позиція М. Багрова (лідера кримських комуністів – прим. авт) викликала хвилю різких нападів з боку кримських сепаратистів... Відсутність підтримки з боку «кримських кланів», політико-економічних угруповань, та втрата первинного комуністичного електорату (внаслідок проукраїнських декларацій визначили подальшу політичну безпорадність Багрова»⁷⁰.

На тлі зниження суспільної підтримки комуністів вже у жовтні 1992 р. активізувалася інша суспільно-політична організація, яка почала претендувати на лідерство в межах руху – Республіканський рух Криму (РДК). Його було утворено ще у серпні 1991 року, а очолив Рух майбутній Президент Криму – Юрій Мешков. Своєю метою Рух визначив «відновлення власної державності» Криму⁷¹. Безпосередньо у вересні 1992 р. у зв'язку з поступливістю кримського керівництва було прийнято рішення про утворення політичної

⁷⁰ Багров Николай Васильевич [Електронний ресурс] // Интернет-проект «Политическая элита украинских регионов». Центр славянских исследований при Хоккайдском университете. Центр социально-политических исследований (фонд "Диалог", г. Киев). – Режим доступа: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/ukrregions/> (дата звернення: 29.12.2017). – Назва з екрана.

⁷¹ Тезисы политической платформы РДК [Електронний ресурс] // Крым политический. – Режим доступа: <http://politika-crimea.ru/parties/krymskie/184-respublikanskaya-partiya-kryma1/6498-tezisy-politicheskoy-platformy-rdk> (дата звернення: 29.12.2017). – Назва з екрана.

партії-наступниці РДК⁷². Внаслідок його ліквідації утворилась Республіканська партія Криму, від якої через місяць відколовся Російськомовний рух Криму⁷³. Основні програмні засади РПК дублювали програму РДК. Через відсутність відповідного законодавства РПК офіційно була зареєстрована Міністерством юстиції Криму лише в 1993 р.; тоді ж була прийнята і офіційна програма партії, в якій зокрема йшлося про таке: «державна самостійність (Криму) має бути в кінцевому рахунку отримана договірним шляхом через визнання Україною відповідних прав та повноважень Республіки Крим»⁷⁴. Наступним кроком РПК та її очільника Ю. Мешкова стала участь у президентських (січень 1994 р.) та парламентських виборах (березень 1994 р.): на перші була запропонована кандидатура Мешкова, а на другі РПК пішла у складі блоку проросійських сил «Росія», у передвиборній програмі якого зазначено: «Ми бачимо майбутнє Криму як правової демократичної держави в союзі з Росією, Білоруссю та іншими державами СНД»⁷⁵. Хоча Україна і належить до «інших держав СНД», проте красномовною є пріоритетність Росії у цьому списку.

В результаті другого туру виборів Президента Криму, який відбувся 30 січня 1994 р. та в якому опонентом Ю. Мешкова був комуніст-самовисуванець, чинний Голова ВР Криму Микола Багров, кандидат від РПК здобув близько 72% голосів⁷⁷. З перших днів він намагався балансувати між відносною

⁷² Съезд Республіканского движения Крыма [Електронний ресурс] // Газета Коммерсантъ. – Режим доступу: <http://www.kommersant.ru/doc/27934> (дата звернення: 29.12.2017). – Назва з екрана.

⁷³ Этапы становления Русской общины Крыма [Електронний ресурс] // Русская община Крыма. – Режим доступу: <http://www.ruscimeia.ru/cms/?go=mon&in=view&id=18> (дата звернення: 29.12.2017). – Назва з екрана.

⁷⁴ Программа Республіканской партии Крыма (Партии РДК) [Електронний ресурс] // Народный Фронт «СЕВАСТОПОЛЬ-КРЫМ-РОССИЯ». – Режим доступу: <http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/rpk.htm> (дата звернення: 29.12.2017). – Назва з екрана.

⁷⁵ Есть о чем подумать [Електронний ресурс] // Крымские известия. – Режим доступу: <http://politika-crimea.ru/parties/krymskie/184-respublikanskaya-partiya-kryma1/6559-est-o-chem-podumat> (дата звернення: 29.12.2017). – Назва з екрана.

⁷⁶ Предвыборная платформа избирательного блока «Россия» [Електронний ресурс] // Крым политический. – Режим доступу: <http://politika-crimea.ru/parties/krymskie/184-respublikanskaya-partiya-kryma1/6561-predvybornaya-platforma-izbiratel'nogo-bloka-rossiya> (дата звернення 29.12.2017). – Назва з екрана.

⁷⁷ Звезда и политическая «смерть» Юрия Мешкова [Електронний ресурс] // Зеркало недели. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/zvezda_i_politicheskaya_smert_yuriya_meshkova.html (дата звернення: 29.12.2017) – Назва з екрана.

лояльністю до української влади та своїми відверто проросійськими обіцянками. Як він сам зазначав, «жителі Криму відбулися як народ, Крим може і повинен стати мостом дружби та співробітництва між Росією та Україною»⁷⁸. Одним з перших указів новообраного Президента Криму був «Про введення на території Криму нового порядку обчислення часу», яким на півострові запроваджувався Московський часовий пояс. Продовжуючи виконувати свої передвиборні обіцянки, Ю. Мешков 10 березня 1994 р. видає Указ «Про проведення опитування громадян Республіки Крим 27 березня 1994 р.». В цьому опитуванні було запропоновано підняти питання відносин з Україною на основі договорів та угод, подвійного громадянства (ці два пункти по суті є поверненням до варіанту кримської Конституції від 6 травня 1992 р.) та надання указам Президента Криму сили законів⁷⁹. Незважаючи на той факт, що вже 15 березня перший та другий пункти Указу Ю. Мешкова були скасовані Президентом України, опитування таки було згодом проведено, проте мало консультативний характер. Далі Юрій Мешков приймав здебільшого кадрові рішення, зокрема намагаючись отримати контроль над силовими структурами півострова.

Наступним етапом у діяльності сепаратистського СПР став прихід блоку «Росія» до кримського парламенту та здобуття у ньому більшості. За результатами виборів, що відбувались у березні-квітні 1994 р., представники блоку здобули 54 з 98 місць у Верховній Раді Криму⁸⁰. 10 травня 1994 р. Головою ВР Криму було обрано Цекова Сергія Павловича, соратника Ю. Мешкова по РПК, який очолив партію після президентських виборів. Про

⁷⁸ Избранный президентом Юрий Мешков заявляет, что готов к сотрудничеству во всеми политическими силами [Електронний ресурс] // Известия, Москва. – Режим доступу: http://www.ualberta.ca/~khineiko/izvestia_93_99/Izvestia%2094/1126003.htm (дата звернення: 29.12.2017). – Назва з екрана.

⁷⁹ Про проведення опитування громадян Республіки Крим 27 березня 1994 року: станом на 10.03.1994 [Електронний ресурс] / Президент Республіки Крим // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/krym/show/rb0005115-94> (дата звернення: 30.12.2017).

⁸⁰ Хан С.А. Географія виборів Верховної Ради Криму в 1994 р. [Електронний ресурс] / С. А. Хан // Наукова електронна бібліотека періодичних видань НАН України. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/93822/17-Han.pdf?sequence=1> (дата звернення: 30.12.2017). – Назва з екрана.

подальшу діяльність Ю. Мешкова, С. Цекова та блоку «Росія» детальніше йтиметься у параграфі 3.1. Варто лише зазначити, що як особисті якості Ю. Мешкова, так і його нездатність розв'язати економічно-господарські проблеми півострова спричинили негативні наслідки і для його політичної кар'єри, і для автономії загалом, що у подальшому обумовило тривалу відсутність масової підтримки проросійських гасел населенням півострова.

Отже, з вищенаведеного бачимо, що у діяльності сепаратистського суспільно-політичного руху в Криму у 1991-1995 рр. чітко простежується два періоди: перший (початок 1992 р. – початок 1994 р.) характеризується перебуванням при владі комуністів, орієнтованих на широку автономію Криму в складі України, та відносно відсутністю діяльності членів РДК/РПК; другий (початок 1994 р. – початок 1995 р.) пов'язаний з приходом до влади Юрія Мешкова та блоку «Росія», налаштованих більш радикально та більшою мірою орієнтованих на Москву. Більше того, популістські обіцянки Президента Криму і його прибічників та намагання утримати баланс між українською владою та проросійською спрямованістю своєї діяльності заклали підвалини майбутнього розчарування населення та втрати його підтримки.

2.3. Діяльність структур очікування проросійського суспільно-політичного руху в Криму протягом 1995 – початку 2014 р.

Поразка першої хвилі мобілізації проросійського суспільно-політичного руху в 1995 р., внаслідок якої було втрачено масову суспільну підтримку, обмежено коло автономних повноважень кримської влади (ще більше закриття елементу структури політичних можливостей), обумовила необхідність переформатування руху до структур очікування з метою збереження руху до моменту відкриття структури політичних можливостей, яке настало наприкінці лютого 2014 р. внаслідок серйозних змін у внутрішньополітичній обстановці та позиції Російської Федерації щодо Криму. Існувало кілька таких структур-організацій, проте оскільки більшість опитаних експертів зазначили, що Руська община Криму (РОК) була найбільш помітною з них («обласканою

Москвою»), подальше дослідження буде спрямоване на діяльність саме цієї організації.

Ще в 1994 р. з метою «об'єднання росіян, які проживають у Криму та вважають своєю Батьківщиною Росію, для захисту своїх прав та гідності» було утворено громадське об'єднання «Руська община Криму». Ініціаторами створення стали майбутні члени кримського парламенту від блоку «Росія» П. Моргунов, В. Мордашов та В. Струкова (див. додаток 7). Зв'язок цієї організації з РДК/РПК підтверджується не тільки наявністю засновників, належних до утвореного Рухом блоку «Росія», але й прямо зафіксована на офіційному інтернет-порталі цієї організації: «Руська община Криму веде своє походження від Республіканського руху Криму (РДК) та Республіканської партії Криму (РПК)»⁸¹. Не заперечував цього факту і один з лідерів Общини, Голова Верховної Ради АР Крим часів Мєшкова Сергій Цеков: «В 1995 році, після заборони Києвом кримських політичних партій, Республіканська партія Криму опинилась поза правовим полем, і у нас лишилась фактично єдина консолідуюча структура – Російська община Криму»⁸². Таким чином, поразка РДК/РПК була проінтерпретована не як остаточна, а як чергова несправедливість (*injustice frame*) з боку української влади, яка потребує продовження боротьби, проте іншими методами. Саме Руська община Криму в період між масовими мобілізаціями прихильників проросійського сепаратистського руху в 1994-1995 рр. та 2014 р. відіграла провідну роль у підтримці проросійських настроїв серед населення, проведення послідовної політики підтримки та збереження всього російського (мова, культура, свята, міжнародні зв'язки) і готувала ґрунт для подальшої масової мобілізації: «Протидіяти політиці асиміляції російського народу Криму... ми зможемо

⁸¹ Этапы становления Русской общины Крыма [Електронний ресурс] // Русская община Крыма. – Режим доступу: <http://www.ruscrymea.ru/cms/?go=mon&in=view&id=18> (дата звернення: 02.01.2018). – Назва з екрана.

⁸² Сергей Цеков: мы всегда были на передовой [Електронний ресурс] // ForPost Новости Севастополя. – Режим доступу: <http://sevastopol.su/news.php?id=16023> (дата звернення: 02.01.2018). – Назва з екрана.

тільки тоді, коли... з'явиться масовий російський національний рух. Формування такого руху... і є основним завданням Руської общини Криму»⁸³.

Відданість цілі

В установчих документах основними цілями діяльності Російської общини Криму були визначені: 1) «об'єднання росіян, які проживають у Криму та вважають своєю Батьківщиною Росію, для захисту своїх прав та гідності», 2) «збереження та розвиток духовних, культурних, економічних зв'язків з Росією» та 3) «збереження російської культури, мови на території Криму» (див. додаток 7). Фактично, своєю потенційною цільовою аудиторією Община уявляла не етнічних росіян, а «російськокультурних» громадян. Це дозволило певною мірою розширити коло потенційних прихильників. Такі цілі є послідовним продовженням проросійського спрямування політики РДК/РПК та особисто Ю. Мєшкова. Хоча діяльність, спрямована на реалізацію таких цілей, потенційно і могла бути інтерпретована українською владою як розпалювання міжнаціональної ворожнечі або навіть сепаратизм, що, в свою чергу, передбачало кримінальну відповідальність і мало б розцінюватись учасниками руху як фактор небезпеки та підвищення їхніх витрат (*costs*) в широкому значення, проте, за свідченнями одного з колишніх членів Общини, членство в Общині не сприймалось як небезпечне: «Аналогічно, з тими ж відчуттями я міг вступити в грецьку общину міста Алушта або в клуб любителів шахів Гагарінського парку» (див. додаток 6). Більше того, висока відданість цілі потребує значної кількості ресурсів від учасників руху (часу, грошей тощо) та сформованої дисципліни, проте ані перше, ані друге не було поширеним явищем в Общині, зокрема щодо себе він зазначив: «Коли був вільний час та не заважало моїм справам, ходив на засідання та брав участь в організації культурних заходів. На мітинги не ходив» (див. додаток 6). Таким чином, можемо констатувати, що інтерпретація рядовими членами проросійського руху структури політичних можливостей як відкритої (про що

⁸³ Сергей Цеков: мы всегда были на передовой [Електронний ресурс] // ForPost Новости Севастополя. – Режим доступу: <http://sevastopol.su/news.php?id=16023> (дата звернення: 02.01.2018). – Назва з екрана.

свідчить відсутність відчуття небезпеки або потенційних репресій), відсутність дисципліни та вимоги ресурсів з боку учасників свідчать про низький рівень відданості цілям Общини її рядових членів. Проте, з іншого боку, поступова активізація діяльності Общини протягом 1995-2014 рр., інтенсифікація її співпраці з Російською Федерацією, підтримка проросійського дискурсу в Криму та навіть намагання вийти на політичну арену в результаті виборів до місцевого парламенту свідчать про послідовне дотримання встановлених цілей. В цьому контексті також варто згадати про фінансовий чинник, який був одним з (або основним) мотивів відданості лідерів організації її цілям; коментуючи динаміку РОКу, один з респондентів зазначив: «Жирніші були, худіші були, в залежності від того, що потрібно було Москві: треба було розкачати ситуацію перед якимось парламентськими/президентськими виборами, їм підкидали грошей – і вони починали бігати з прапорами по вулицям» (див. додаток 2).

Таким чином, попри низьку відданість цілям рядових членів, керівництво Руської общини Криму чітко їх дотримувалось та докладало усіх зусиль задля їхньої реалізації. Варто зазначити, що використання критеріїв Верти Тейлор для аналізу цієї властивості структур очікування не дозволяє повною мірою обґрунтувати відданість цілі у членів Руської общини Криму, що може бути пов'язано із дослідженням авторки концепції рухів, які не підтримувались зовнішніми політичними акторами.

Централізація

Руська община Криму в своїй організаційній структурі складається з таких органів: Собор Общини, Дума, Президія, Голова Общини⁸⁴. Також у різних населених пунктах півострова діють регіональні організації. А для організації молоді було утворено окремий структурний підрозділ – Російський

⁸⁴ Структура Русской общины Крыма [Електронний ресурс] // Русская община Крыма. – Режим доступу: <http://www.ruscimea.ru/cms/?go=mon&in=view&id=20> (дата звернення: 02.01.2018). – Назва з екрана.

молодіжний центр Криму. На основі аналізу історії Общини⁸⁵, можна дійти висновку, що центром прийняття рішень протягом всього періоду діяльності були Президія, як постійно діючий керівний орган, та особисто Голова Общини. Тим не менш, елементи демократичності в прийнятті рішень також були: «На Президії... по всіх питаннях хто-небудь доповідав, потім приймали рішення більшістю голосів» (див. додаток 6).

Отже, рівень централізації прийняття рішень в Общині був доволі високим, хоча найважливіші питання вирішувались шляхом голосування частини членів організації. З одного боку, це дозволяло швидко приймати необхідні рішення, з іншого – легітимізувати найважливіші з них через голосування.

Колективна ідентичність

Важливою частиною діяльності Руської общини Криму було створення відчуття спільності, єдиної колективної ідентичності.

Важливу роль у створенні колективної ідентичності відіграють лозунги, оскільки вони виконують кілька ключових функцій: 1) виражають цілі руху/організації, 2) задають дискурс як всередині організації, так і в публічному інформаційному просторі. Головним лозунгом, який зображувався на більшості транспарантів Общини був: «ЗА РОСІЙСЬКУ МОВУ, ЄДНІСТЬ ТА ДОСТОЙНЕ ЖИТТЯ» (рос.) (див. додаток 10). Серед інших лозунгів, які використовувались на заходах за участі представників Общини були: «НАВІКИ З РОСІЄЮ!» (рос.) (див. додаток 8), «МИ – РОЗ'ЄДНАНИЙ НАРОД» (рос.) (див. додаток 12), «Майбутнє України – в Союзі з Росією!» (рос.) (див. додаток 11), «Слава Великій Росії! Слава Російському Народу-переможцю!» (рос.) (див. додаток 9).

Іншим проявом колективної ідентичності є використання певних символів, знакових для усіх учасників руху. Одним з таких є прапор Руської общини Криму – прямокутник з трьох рівновеликих горизонтальних смуг білого

⁸⁵ Этапы становления Русской общины Крыма [Електронний ресурс] // Русская община Крыма. – Режим доступу: <http://www.ruscrymea.ru/cms/?go=mon&in=view&id=18> (дата звернення: 02.01.2018). – Назва з екрана.

(згори), синього та червоного (знизу) кольорів з написом синього кольору на верхній смузі російською мовою «Російська община Криму». Фактично, він є результатом накладання на державний прапор Російської Федерації вищезазначеного напису (див. додаток 10). Варто згадати, що разом з прапором Общини на заходах, організованих активістами руху, активно використовувався і сам прапор РФ (див. додаток 9). В залежності від змісту конкретного заходу використовувалась інша символіка та зображення: портрети діячів російської історії (наприклад, Петра I) (див. додаток 10), політичного керівництва РФ (див. додаток 10), прапор ВМС Росії. В цьому контексті варто зазначити, що вибірка історичних персоналій, зображення яких використовувались, також не була випадковою. Як згадував один з членів Общини, «з історичних персоналій, чиї імена звучали в коридорах та на зборах – Катерина II, Потьомкін, Суворов, Рум'янцев, Воронцов, Корнілов, Нахімов, Голіцин, Грін, Волошин – загалом, діячі дореволюційного періоду, які залишили слід у воєнній та господарській діяльності півострову» (див. додаток 6). Невід'ємною частиною мітингів, присвячених Дню Перемоги, була, так звана, «георгіївська стрічка» (див. додаток 9). Таким чином, окрім функції формування колективної ідентичності, символи та зображення, які використовувала Російська община Криму: 1) вносили російський зміст в інформаційний простір півострова, 2) формували візуальне сприйняття присутності «російського» в Криму.

Окрему увагу варто звернути на використання православної символіки: ікон та хоругв (див. додаток 8). Це, в свою чергу, пов'язано з наступним елементом колективної ідентичності – православ'ям. Однією з цілей Общини вказано: «Підтримка канонічного православ'я Російської православної церкви Московського Патріархату»⁸⁶, самокерованою частиною якої є Українська православна церква. Про активну співпрацю духовенства з Общиною свідчать

⁸⁶ Принципы деятельности Русской общины Крыма [Електронний ресурс] // Русская община Крыма. – Режим доступу: <http://www.ruscimea.ru/cms/index.php?go=mon&in=view&id=19> (дата звернення: 02.01.2018). – Назва з екрана.

тісні зв'язки керівництва Общини з керуючим Кримською єпархією УПЦ митрополитом Кримським та Сімферопольським Лазарем (Шевцем): «Митрополит Лазар... служить російському Криму. Він не засуджував, не заважав російським силам Криму... Більше того, в часи Ющенко він став активно взаємодіяти з Руською общиною Криму»⁸⁷. Зокрема, Голова Общини С. Цеков у своєму коментарі до ювілею архієрейської хіротонії митрополита зазначав: «Для Руської общини Криму та руху «Руська єдність» особливо значимий той факт, що митрополит Лазар завжди підкреслює нерозривний зв'язок Сімферопольської та Кримської єпархії з Російською Православною Церквою. Владика Лазар традиційно відзначає разом з Руською общиною Криму пам'ятні дати, благословляє заходи, які ми проводимо»⁸⁸. Таким чином, за допомогою церкви як у членів Общини, так і населення Криму підтримувалося відчуття духовного зв'язку з Росією, начебто встановленого ще під час спільного минулого часів Київської Русі.

Більшість вищезгаданих лозунгів, символів та зображень використовувалась під час святкування певних історичних дат, пов'язаних з історією Росії: «Їхній зміст направлений на збереження історичної пам'яті Росії в Криму, укріплення позицій православної російської культури в Криму та на Україні»⁸⁹. У відповідності до зазначеного завдання і відбиралися знакові дати: День возз'єднання Криму з Росією (19 квітня), День пам'яті російських воїнів, загиблих під час Героїчної оборони Севастополя та в Кримській війні 1853-1856 рр. (9 вересня), День захисту Російської мови (6 червня), День возз'єднання Русі (18 квітня), День Росії (12 червня) [26]; серед іншого, «ще відзначали дату підписання Ясського мирного договору» (див. додаток 6).

⁸⁷ Главу Крымской епархии призывают прекратить контакты с украинизаторами [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – Режим доступу:

https://risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/35300 (дата звернення: 02.01.2018). – Назва з екрана.

⁸⁸ Там само.

⁸⁹ Этапы становления Русской общины Крыма [Електронний ресурс] // Русская община Крыма. – Режим доступу: <http://www.ruscrimea.ru/cms/?go=mon&in=view&id=18> (дата звернення: 02.01.2018). – Назва з екрана.

Таким чином, за допомогою використання певних лозунгів, символів, історичних наративів, та піднесення окремих історичних персоналій було сформовано таку колективну ідентичність членів Руської общини Криму, яка могла б приваблювати до організації й інших «русскокультурных» представників населення півострова, актуалізувала історичний зв'язок з Росією, внесок у розвиток Криму саме її діячів, водночас абсолютно ігнорувала роль України та українців в історії півострова, що мало за мету довести «багатовікову» спільність з Росією.

Ексклюзивність

Відповідно до Статуту Руської общини Криму, членом організації могли стати усі мешканці Криму, які досягли 18 років і «визначають себе в етнічному відношенні росіянином або вважають російську культуру та російську мову рідними, або визначають Росію своєю історичною Батьківщиною, або є російськими співвітчизниками»⁹⁰. Застосування цих правил на практиці підтверджує колишній член Общини: «Будь-хто охочий [може стати членом], незалежно від національності» (див. додаток б).

Таким чином, Руська община Криму була інклюзивною, а не ексклюзивною організацією, оскільки не встановлювала жодних обмежень для членства. Це пояснюється цілями Общини, оскільки вона мала залучати якомога більше прихильників проросійського руху до його активності, підготовка бази для масового проросійського руху на півострові.

Тимчасовість

Як було зазначено вище, Руська община Криму була створена ще під час першої хвилі масової мобілізації прихильників проросійського руху в 1994 р. Після входження Криму до складу Російської Федерації у 2014 р. організація продовжила свою діяльність, але вже з оновленими цілями та завданнями, серед яких підтримка визнання незалежності Південної Осетії, Абхазії,

⁹⁰ Устав Региональной общественной организации «Русская община Крыма» [Електронний ресурс] // Русская община Крыма. – Режим доступу: <http://www.ruscrymea.ru/cms/index.php?go=mon&in=view&id=26> (дата звернення: 02.01.2018). – Назва з екрана.

Придністров'я та Новоросії (Донецької та Луганської «Народних Республік»), пропаганда історичного значення входження Криму до складу Росії тощо⁹¹. Хоча Община і зберегла цілі щодо підтримки російської культури і мови, сам її характер кардинально змінився: від структури, яка забезпечувала багатосторонній зв'язок із російським культурним простором в українському Криму, до однієї з сотень російських патріотичних організацій на території підконтрольного Росії Криму.

Таким чином, попри формальне продовження діяльності Руської общини Криму, її істотне переформатування та розширення цілей і завдань свідчать про фактичне припинення її існування у тому форматі, в якому вона діяла протягом 1995-2013 рр.

Отже, внаслідок поразки першої хвилі мобілізації проросійського сепаратистського руху в Криму в 1995 р. він був змушений перейти до діяльності у форматі структур очікування, які мали забезпечити збереження ядра руху до наступної масової мобілізації, яка відбулася у лютому-березні 2014 р. Основною такою структурою стала Руська община Криму. З п'яти елементів, характерних для структур тимчасової бездіяльності (відданість цілі, централізація, колективна ідентичність, ексклюзивність, тимчасовість), з певними поправками на кримські реалії чотири з них були притаманні цій організації: відданість цілі, централізація, колективна ідентичність та тимчасовість. При цьому відданість цілі була характерна більшою мірою для керівництва організації, ніж для рядових членів, та обумовлена значною мірою фінансовими стимулами з-зовні; складові колективної ідентичності спрямовані не стільки на внутрішню дію щодо гуртування учасників, скільки на зовнішню – внесення в публічний дискурс Криму російської тематики, акцентування уваги на історичних та духовних зв'язках з Росією; з формальної

⁹¹ Устав Региональной общественной организации «Русская община Крыма» [Електронний ресурс] // Русская община Крыма. – Режим доступу: <http://www.ruscrymea.ru/cms/?go=mon&in=view&id=26> (дата звернення: 02.01.2018). – Назва з екрана.

точки зору, діяльність Общини не була тимчасовою, але, зважаючи на цілі і їхнє переформатування в 2014 р., можна говорити про відносну тимчасовість.

Попри усі вищезазначені особливості, Руська община Криму є однією зі структур очікування проросійського суспільно-політичного руху в Криму з кількох причин. По-перше, концепція В. Тейлор, як і будь-яка інша теоретична форма осмислення певних явищ, до певної міри є ідеалізованою та спрощеною, а отже допускає відхилення. По-друге, В. Тейлор вивела свою концепцію на основі аналізу діяльності структур очікування феміністичного руху в Сполучених Штатах Америки, тому при аналізі Руської общини Криму як такої структури варто враховувати особливості політичного розвитку України та вплив Російської Федерації на політичні процеси в Криму. По-третє, оскільки проросійський суспільно-політичний рух було віднесено до категорії сепаратизму як інструменту політичного торгу, то структури очікування такого руху мають на меті не стільки збереження ідейного ядра попередньої успішної мобілізації, скільки підтримку певного дискурсу та вчинення дій, достатніх для підтримки процесу торгу.

Таким чином, усі вищезазначені аргументи дозволяють зробити висновок про доведеність гіпотези 2, відповідно до якої закриття структури політичних можливостей в 1995 р. зумовило трансформацію структурно-організаційної форми руху до структури очікування.

РОЗДІЛ ІІІ. СТРУКТУРА ПОЛІТИЧНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ДЛЯ ПРОРОСІЙСЬКОГО СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РУХУ В КРИМУ В 1991-2014 РР.

Як зазначалося вище, важливим елементом діяльності суспільно-політичного руху є структура політичних можливостей (СПМ), окремі елементи якої мають два рівні: місцевий та загальнодержавний. В цьому розділі буде здійснена спроба комплексно дослідити динаміку структури політичних можливостей для проросійського суспільно-політичного руху в Криму протягом усього періоду його діяльності та, як результат, перевірити гіпотезу 1, яка передбачає вирішальний вплив окремих елементів СПМ на динаміку руху.

3.1. Структурні чинники першої хвилі масової мобілізації, 1991-1995 рр.

Політичний режим

Суспільно-політичний рух сепаратистського характеру зародився та розвивався на території Кримського півострова в умовах неконсолідованого демократичного політичного режиму України, яка щойно здобула свою незалежність, ще не встигла сформувати у достатній кількості власну законодавчу базу та оновлену структуру бюрократичного апарату, а натомість успадкувала радянську систему державного управління разом з кадрами, які звикли працювати в командній системі та були значною мірою заполітизовані в дусі комуністичної ідеології. Такі передумови знижували потенціал реалізації української державної політики, оскільки державні службовці були або мало зацікавлені, або не готові до розбудови незалежної України. Незважаючи на слабкість державного апарату, у Конституції Української РСР редакції 1991 р., яка діяла зі змінами до 1995 р., були гарантовані свободи: слова, друку, зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій, а також проголошено право громадян України об'єднуватись у політичні партії або громадські організації.

Оскільки кримська влада станом на початок діяльності сепаратистського руху вважала Республіку Крим незалежною та не визнавала дію українського

законодавства на території півострова, важливо зазначити, що органи влади Криму (окрім першого складу Верховної Ради Криму, яка була сформована шляхом реорганізації Кримської обласної ради, вибори до якої проводились на безальтернативній основі) були сформовані шляхом волевиявлення населення півострова та діяли на демократичних засадах. На території Республіки діяла власна Конституція, яка проголошувала свободу слова та зібрань, право на утворення політичних партій та громадських організацій⁹². Ці передумови сприяли відкритості структури політичних можливостей на місцевому рівні.

Проте політичний режим в Україні зазнав певних змін після того, як Президентом України став Леонід Кучма. Його діяльність та особисті якості забезпечили підвищення потенціалу держави. Як зазначив один з опитаних експертів (див. додаток 4), Президент в той момент зміг домовитись з місцевими кримськими елітами, що сприяло посиленню самого інституту президентства. Як наслідок, цей елемент структури політичних можливостей для радикального проросійського руху став якщо не закритим повністю, то значно менш відкритим.

Отже, політичний режим, що мав місце в Україні (зокрема в Криму) у досліджуваній період, забезпечував сприятливі умови для зародження та діяльності сепаратистського руху на півострові, чому сприяли такі фактори: задекларована демократичність нового політичного режиму та низький потенціал реалізації нової державної політики, обумовлений відсутністю оновлення кадрів бюрократичного апарату. Зміна Президента України в 1994 р. сприяла посиленню потенціалу держави, що вплинуло на закриття структури політичних можливостей для проросійського руху в 1995 р.

⁹² Конституція Республіки Крим: станом на 06.05.1992 [Електронний ресурс] / Верховна Рада Криму // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/krym/show/rb076a002-92/ed19920506> (дата звернення: 09.01.2018).

Наявність або відсутність союзників або груп підтримки серед політичних еліт

При аналізі цього елемента СПМ чітко простежується два рівні (загальнодержавний та місцевий), оскільки центральна українська влада та керівництво Криму по-різному ставились до сепаратистського руху.

Верховна Рада України, Президент України та Кабінет Міністрів послідовно намагалися заспокоїти сепаратистські настрої населення Криму шляхом прийняття консенсусних рішень, вживанням примусових заходів (скасування рішень органів влади Криму), збільшенням контингенту співробітників українських правоохоронних органів та бійців Національної гвардії України. Як зазначив один з опитаних експертів, «Україна була готова... застосувати силу» щодо сепаратистів (див. додаток 1). Більше того, один з учасників проросійського руху визнавав, що «за минуле десятиліття довелося спостерігати тільки одну вдалу політичну технологію, застосовану Києвом щодо Криму – в 1994... Підкреслена, іноді демонстративна, відстороненість Києва від того політичного фарсу, який було розіграно в Криму в 1994, виявилась точною, чітко вивіреною позицією. В результаті, кримська автономія, яка уявила себе незалежною державою, впала до рук Центру як перестиглий плід»⁹³.

Що ж стосується українських політичних партій, представлених у парламенті, то всі вони також відкрито виступали проти сепаратистського руху Криму, хоча і мали різні погляди на необхідність автономного статусу для цієї території або ж широту цієї автономії. Наприклад, представники прокомуністичної, так званої, групи 239 виступали за надання широкої автономії Криму. Наприклад, член цього об'єднання В.П. Терехов на засіданні Верховної Ради України 29 квітня 1992 р., під час якого відбувалось обговорення проекту ЗУ «Про розмежування повноважень між органами

⁹³ Никифоров А. Р. Специфика крымского региона в политическом пространстве Украины [Електронний ресурс] / Андрей Ростиславович Никифоров // Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/crimea/files/specifika.htm> (дата звернення: 09.01.2018). – Назва з екрана.

державної влади України і Республіки Крим», зазначав, що таким Законом «Конкретно робиться все, щоб руками всіх депутатів, що тут сидять, нічого істотного Криму не дати». На противагу комуністам, члени Народного Руху України виступали за чітке обмеження повноважень органів влади Криму⁹⁴. Як бачимо, комуністи усвідомлювали свої сильні позиції в Криму, тому підтримували розширення кримської автономії. Проукраїнські сили також усвідомлювали цей факт, тому і намагалися обмежити повноваження кримських органів влади, аби мати законодавчо закріплену можливість протистояти діям комуністів у Криму. Проте слід зазначити, що при обговоренні кримського питання у 1994 р., коли всі політичні сили чітко усвідомили небезпеку широкої автономії та оцінили імовірність втрати свого контролю на територію півострова, і комуністи, і націонал-демократи прийшли до єдиного висновку щодо суворо врегульованої та обмеженої автономії Кримського півострова⁹⁵.

На противагу центральній владі та загальноукраїнським політичним силам Верховна Рада Криму, Рада міністрів, а з 1994 р. і Президент Криму всіляко підтримували сепаратистські сили. Влада Криму у 1992 р. ухвалила Акт проголошення незалежності Республіки Крим та прийняла Конституцію, чим створила правові основи для діяльності сепаратистського руху. Більше того, органами державної влади Криму приймалися нормативно-правові акти, які мали на меті посилити відокремлення від загальноукраїнської системи державного управління, економічного регулювання та відійти від загальноукраїнського напрямку зовнішньої політики: перехід на московський час, намагання підпорядкувати собі силові структури, створення Республіканського банку Криму, утворення торговельних та дипломатичних представництв за кордоном. Також представники кримської влади особисто

⁹⁴ Стенограма пленарного засідання Верховної Ради України 29 квітня 1992 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу:

<http://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4712.html> (дата звернення: 09.01.2018). – Назва з екрана.

⁹⁵ Стенограма пленарного засідання 17 листопада 1994 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/3574.html> (дата звернення: 09.01.2018). – Назва з екрана.

брали участь у мітингах сепаратистського, часто проросійського спрямування; проводили зустрічі з командуванням Чорноморського флоту, який фактично контролювався Російською Федерацією.

Таким чином, сепаратистський рух мав повну підтримку політичних еліт на місцевому рівні. Оцінка дій руху українськими елітами була неоднозначною: комуністичні сили виступали за широку автономію, тимчасом як національно-демократичні – за чітко врегульовану, обмежену. Проте жодна з українських політичних сил не підтримувала ідею відокремлення Криму від України. Відповідно, політика органів державної влади України була спрямована на подолання сепаратистського руху та збереження цілісності держави. З огляду на наявність більшої кількості ресурсів та механізмів врегулювання ситуації (контроль над силовими структурами Криму, можливість економічного тиску) у загальноукраїнських органів влади така ситуація сприяла закритості загальної СПМ для цього руху.

Стабільність або нестабільність політичних союзів

Незважаючи на те, що сепаратистський рух активно діяв протягом майже чотирьох років, у які відбувались зміни на політичній арені України (парламентські та президентські вибори 1994 р.), на загальноукраїнському рівні усі парламентські політичні сили виступили проти сепаратистського руху в Криму, що чітко простежується у ході засідання Верховної Ради України 17 березня 1995 р., присвяченого питанню скасування Конституції Республіки Крим, протягом якого представники різних фракцій парламенту висловили своє ставлення до влади Криму та дій, вчинених нею протягом 1992-1994 років⁹⁶. Одноставно і послідовно на шляху заспокоєння сепаратистських настроїв діяли як законодавча влада, представлена Верховною Радою України, так і виконавча, представлена Президентом та Кабінетом Міністрів.

⁹⁶ Стенограма пленарного засідання 17 березня 1995 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://iportal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/3632.html> (дата звернення: 10.01.2018). – Назва з екрана.

Інакшою була ситуація з єдністю політичних еліт Криму, які протягом досліджуваного часу також переформатовувались (вибори Президента Криму та до Верховної Ради Криму). Вони були представлені двома сильними групами, які мали різне бачення майбутнього Криму: комуністів на чолі з М. Багровим та сепаратистських сил проросійського спрямування на чолі з Ю. Мешковим. Більше того, група Ю. Мешкова після виборів до Верховної Ради Крим та обрання його соратника С. Цекова головою кримського парламенту в середині 1994 р. також розкололась, що вилилось у конституційну кризу. Фактично це протистояння законодавчої та виконавчої влади Криму проявилось у вересні 1994 р., коли ВР Криму прийняла Закони Республіки Крим «Про внесення змін та доповнень до Закону РК «Про Президента РК» та «Про внесення змін та доповнень до Конституції РК», що значною мірою урізали повноваження Президента Криму: Президент переставав бути головою держави, втрачав право представляти Верховній Раді Криму кандидатури голів і членів Верховного та Арбітражного суду, суддів районних (міських) судів, а також призначати керівників органів державної виконавчої влади в містах та районах РК; скасовувалась обов'язковість оголошення референдуму Верховною Радою Криму на вимогу Президента; Президент більше не міг оголошувати референдум щодо проведення дострокових виборів ВР Криму⁹⁷ ⁹⁸. У відповідь Юрій Мешков видав Указ, яким призупинив діяльність на території Республіки Крим Верховної Ради Криму та інших рад всіх рівнів⁹⁹. В свою чергу ВР Криму видала Постанову, в

⁹⁷ Про внесення змін та доповнень до Закону Республіки Крим «Про Президента Республіки Крим»: станом на 07.09.1994 [Електронний ресурс] / Верховна Рада Криму // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/krym/show/rb0159002-94/ed19940907?test=XX7MfyrCSgkycpQIZiYKk2fYNI4/Us80msh8Ie6> (дата звернення: 10.01.2018).

⁹⁸ Про внесення змін та доповнень до Конституції Республіки Крим: станом на 07.09.1994 [Електронний ресурс] / Верховна Рада Криму // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/krym/show/rb0159002-94/ed19940907?test=XX7MfyrCSgkycpQIZiYKk2fYNI4/Us80msh8Ie6> (дата звернення: 10.01.2018).

⁹⁹ Про організацію державного управління в Республіці Крим в період підготовки та проведення Референдуму щодо проекту Конституції Республіки Крим: станом на 09.09.1994 [Електронний ресурс] / Президент Республіки Крим // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/krym/show/rb0115115-94/ed19940909> (дата звернення: 10.01.2018).

якій звинуватила Ю. Мєшкова у «антиконституційному державному перевороті»¹⁰⁰. 15 вересня кримський парламент виражає вотум недовіри Уряду Криму (сформованому Президентом)¹⁰¹ і вже 29 вересня видає Конституційний Закон РК «Про Уряд Криму»¹⁰², яким уповноважує себе призначати прем'єр-міністра та інших міністрів, тим самим повністю відсторонюючи Президента від процесу формування Уряду. 5 жовтня Верховна Рада Криму приймає зміни до деяких статей Конституції Республіки Крим, в яких фіксує свій повний контроль над призначенням Уряду та інших органів виконавчої влади; позбавляє президента функції Голови Уряду Республіки, права призначати за згодою ВР Криму Голову Служби безпеки РК; скасовує обов'язковість підписання законів Президентом; спрощує механізм зняття Президента з посади, прибравши обов'язковість рішення Конституційного Суду Криму¹⁰³. Таким чином, за Президентом лишилась лише представницька та координаційна функції, що і поклало кінець протистоянню Верховної Ради Криму та Президента.

Більше того, не всі ради нижчих рівнів, що знаходились на території Криму, підтримували політику проросійської місцевої влади. Зокрема, це виражено у зверненні голів виконкомів міських Рад народних депутатів – Алушти, Джанкою, Євпаторії, Керчі, Красноперекопсья, Феодосії, Ялти, районних – Бахчисарайської, Білогірської, Кіровської, Красногвардійської, Красноперекопської, Нижньогірської, Первомайської, Советської, Чорноморської, Київської і Залізничної м. Сімферополя, в якому засудили

¹⁰⁰ Про забезпечення законності та правопорядку в Республіці Крим: станом на 11.09.1994 [Електронний ресурс] / Верховна Рада Криму // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/krym/show/rb0172002-94> (дата звернення: 10.01.2018).

¹⁰¹ Про вотум недовіри уряду Криму: станом на 15.09.1994 [Електронний ресурс] / Верховна Рада Криму // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/krym/show/rb0181002-94> (дата звернення: 10.01.2018).

¹⁰² 34. Про уряд Криму: станом на 29.09.1994 [Електронний ресурс] / Верховна Рада Криму // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/krym/show/rb0195002-94/ed19940929> (дата звернення: 10.01.2018).

¹⁰³ Про внесення змін та доповнень до статей 111, 114, 125, 126, 128, 129, 139, 153, 154 Конституції Республіки Крим: станом на 05.10.1994 [Електронний ресурс] / Верховна Рада Криму // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/krym/show/rb0204002-94/ed19941005?test=Up9Mf3o6frtCcpQ2ZiYKk2fYH4/Us80msh8Ie6> (дата звернення: 10.01.2018).

проголошення державної незалежності Криму та звинуватили РРК (рух, який очолював Мешков) у бажанні дестабілізувати ситуацію в регіоні¹⁰⁴.

Отже, фактор стабільності/нестабільності політичних союзів відіграв важливу роль у розвитку подій в Криму в середині 1990-х. Єдність і послідовність позиції загальноукраїнської політичної еліти з одного боку та розрізненість і внутрішнє політичне протистояння кримської влади з іншого значною мірою вплинули на закритість загальної СПМ та, відповідно, поразку сепаратистського руху. Додатковим підтвердженням важливості цього фактору є слова одного з учасників проросійського руху Андрія Мальгіна: «У березні 1995 р., скориставшись внутрішньополітичною кризою в Криму, українські спецслужби фактично вигнали з півострова президента Мешкова та встановили повний контроль над діяльністю місцевої влади»¹⁰⁵.

Когерентність еліт

Ідея відділення Криму не була підтримана ні економічними, ні культурними, ні військовими елітами України. Через певну ресурсну залежність Криму від материкової України представники економічних еліт бачили Крим як один із ринків збуту, тому не бажали його відокремлення, яке б ускладнило процеси торгівлі з цим регіоном. Культурні еліти в цей період були представлені колишніми дисидентами, шістдесятниками, людьми, які боролись за незалежність України саме в кордонах УРСР (тобто з Кримом) та були солідарні з кримськотатарським рухом, з яким їх пов'язували особисті зв'язки періоду дисидентства. До української військової еліти увійшли ті військовослужбовці, які, незважаючи на право надалі проходити службу в інших республіках колишнього СРСР, самостійно виявили бажання присягнути на вірність народу незалежної України, а отже навряд чи бажали дестабілізації ситуації в державі через сепаратистські рухи: «Є багато спогадів

¹⁰⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 5233, оп. 1, спр. 13, арк. 106: Звернення до депутатів Верховної Ради Криму, до народних депутатів усіх рівнів, громадян Криму голів виконавчих комітетів кримських Рад народних депутатів різних рівнів.

¹⁰⁵ Мальгин А. В. Крымский узел. Что привело к «русской весне»-2014? [Електронний ресурс] / Андрей Мальгин // Россия в глобальной политике. – Режим доступу: <http://www.globalaffairs.ru/number/Krymskii-uzel-Chto-privelo-k-russkoi-vesne-2014-16591> (дата звернення: 11.01.2018). – Назва з екрана.

тих часів, коли деморалізована російська армія на фоні вмотивованих українців виглядала не дуже впевнено – і це давалось взнаки» (див. додаток 1). Більше того, військовослужбовці ВМС України, продемонстрували свою підтримку ідеї єдності України в ході кримських подій.

Через брак джерел недостатньо дослідженим є ставлення економічних еліт Криму до руху за відокремлення Криму від України. Проте у статті російської газети «Известия» від 15 травня 1992 знаходимо свідчення про нейтральну позицію кримських підприємців щодо політичних подій: «Союз підприємців Криму заявив, що «історично та економічно ми пов'язані нерозривними узами як з Україною, так і з Росією». А тому бізнесмени закликали політиків... виходити з міркувань здорового глузду та благополуччя кримчан» (див. додаток 13).

Важливу роль у підтримці сепаратистського руху відіграли представники військової еліти Криму, яка була представлена військовослужбовцями Чорноморського флоту. Хоча флот у досліджуваний період перебував під спільним керівництвом Російської Федерації та України, командувачі І. Касатонов (1991-1992 рр.) та Е. Балтін (1993-1996 рр.) займали відверту проросійську позицію та всіляко сприяли діяльності сепаратистського руху в Криму, а особливо Севастополі, оскільки складали значну частину населення півострова та користувались авторитетом серед цивільних.

Зокрема, у доповідній записці радника відділу інформації Адміністрації Президента України від травня 1992 р. йдеться про таке: «Командуючий ЧФ адмірал Касатонов, інші вищі офіцери флоту... вдаються до постійної і безпрецедентної критики дій політиків. З цією метою ... в частинах флоту в різних містах Криму... раз по раз скликаються збори офіцерів, де керівники флоту ... припускаються образ, навіть лайки на адресу українських офіційних осіб, примушують офіцерів висловлюватись з аналогічними заявами, приймати всякі постанови, відкриті листи антиукраїнського характеру...». В цій же записці автор зазначає і про переслідування з боку командування флоту офіцерів, які склали військову присягу Україні або прихильно ставились до

політики центрального керівництва України: «Такі офіцери та мічмани постійно «проробляються», їм погрожують санкціями»¹⁰⁶.

Підтримку з боку Чорноморського флоту визнають і представники проросійського сепаратистського руху: «Найбільш відвертим фактом втручання командування ЧФ у кримську політичну ситуацію стала заява Військової Ради Чорноморського флоту від 18 травня 1992 г., в якому, зокрема, йшлося: «Певні сили (...) здійснюють спроби відмовити кримчанам у праві самостійно визначити свою долю на загальнокримському референдумі (...) ЧФ є флотом СНД, і воїни-чорноморці переконані, що долю Криму має вирішувати його народ (...)»»¹⁰⁷.

Як бачимо, до кола учасників сепаратистського суспільно-політичного руху активно залучались офіцери ЧФ, які займались пропагандою та брали участь у зборах та мітингах, на яких висловлювали свою підтримку діям кримської влади та приймали звернення до російського керівництва. Фактично, Чорноморський флот і об'єкти його інфраструктури стали додатковим фокусом взаємодії сепаратистського руху.

Таким чином, загальноукраїнські еліти мали спільну позицію щодо руху за відокремлення Криму, хоча і не чинили якоїсь дієвої підтримки українській владі. Натомість сепаратистський рух Криму користувався підтримкою військовослужбовців Чорноморського флоту, що забезпечувало значну перевагу сепаратистам у порівнянні з силами, які виступали за єдність України. Проте варто зазначити, що з початком російсько-чеченської війни наприкінці 1994 р. Російська Федерація була вимушена зосередитись на внутрішніх проблемах, а тому не мала достатньо ресурсів на забезпечення підтримки Чорноморським флотом проросійського руху.

¹⁰⁶ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 5233, оп. 1, спр. 82, арк. 79-81: Доповідна записка Про поїздку до Севастополя 28-29 травня 1992 р.

¹⁰⁷ Никифоров А. Р. Специфика крымского региона в политическом пространстве Украины [Електронний ресурс] / Андрей Ростиславович Никифоров // Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/crimea/files/specifika.htm> (дата звернення: 09.01.2018). – Назва з екрана.

Рівень репресій

Оскільки місцева кримська влада виступала союзником і фактично очільником сепаратистського руху, то очевидним є те, що вона не здійснювала жодних репресій щодо проросійських активістів.

Аналізуючи репресивні заходи уряду України, варто зазначити, що центральна влада намагалася врегулювати конфлікт здебільшого в межах правового поля, не застосовуючи силових інструментів. Промовистим є той факт, що ніхто з представників керівництва Республіки Крим не був притягнутий до кримінальної відповідальності (принаймні кримінальні справи у фахових архівах відсутні) (див. додатки 14, 15). Разом з тим, придушення проросійського руху, висилка Мешкова, скасування значної частини нормативно-правових актів свідчать про те, що репресії були застосовані. Враховуючи попередню безкарність представників сепаратистського руху, навіть низькоінтенсивні репресії сприяли закриттю цього елемента структури політичних можливостей у 1995 р.

Отже, низький рівень репресій загалом та фактична відсутність конкретних дій щодо окремих учасників сепаратистського руху засвідчили помірковану позицію влади України та сприяли продовженню діяльності проросійського руху до 1995 р. Прихід до влади Леоніда Кучми та його більш жорстка позиція щодо дій кримських сепаратистів визначили закриття цього елемента структури політичних можливостей.

Наявність закордонних політичних союзників

Проросійський сепаратистський рух Криму підтримувався частиною російських політичних еліт. Цей факт доводить низка постанов Верховної Ради Російської Федерації, в яких вона ставить під сумнів чинний територіальний поділ, визнає рішення про передачу Кримської області до складу УРСР таким, що не має юридичної сили¹⁰⁸, та приймає рішення щодо

¹⁰⁸ О правовой оценке решений высших органов государственной власти РСФСР по изменению статуса Крыма, принятых в 1954 году: по состоянию на 21.05.1992 [Електронний ресурс] / Верховный Совет Российской Федерации // Электронный фонд правовой и нормативно-технической документации. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/901607649> (дата звернення: 12.01.2018).

російського статусу міста Севастополь¹⁰⁹. Згодом її правонаступниця – Державна Дума Федеральних Зборів РФ – ухвалює постанови та звернення, в яких висловлює глибоку стурбованість подіями в Криму та готовність «з урахуванням всієї делікатності ситуації, що склалася, зробити все, що від неї залежить, щоб допомогти пошуку конструктивних компромісів»¹¹⁰, тим самими чинячи тиск на українську владу шляхом спекуляцій щодо реструктуризації боргів України та статусу Севастополя¹¹¹. Але не тільки законодавча влада Російської Федерації сприяла діяльності сепаратистського руху, Президент РФ Б. Єльцин своїм Указом від 7 квітня 1992 р., виданим через два дні після Указу Президента України «Про невідкладні заходи по будівництву Збройних Сил України»¹¹², перевів весь Чорноморський флот під юрисдикцію Російської Федерації¹¹³, створивши напружену ситуацію на флоті, а отже і в Криму загалом.

Проте органи влади Росії діяли не тільки шляхом прийняття правових актів. Наприкінці січня 1995 р. Міністерство закордонних справ Росії відправило в

¹⁰⁹ О статусе города Севастополя: по состоянию на 09.07.1993 [Электронный ресурс] / Верховный Совет Российской Федерации // Официальный интернет-портал правовой информации. – Режим доступа: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102024769&intelsearch=%D1%E5%E2%E0F1%F2%EE%EF%EE%EB%FF+5359+1993> (дата звернення: 12.01.2018).

¹¹⁰ Обращение Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации к депутатам Верховного Совета Украины и Верховного Совета Крыма: по состоянию на 25.05.1994 [Электронный ресурс] / Государственная Дума Федерального Собрания Российской Федерации // Официальный интернет-портал правовой информации. – Режим доступа: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102030245&intelsearch=%EE%E1%F0%E0F9%E5%ED%E8%E5+%EA%F0%FB%EC%E0+25+%EC%E0%FF+1994> (дата звернення: 13.01.2018).

¹¹¹ О заявлении Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации "Об отношении к решениям Верховного Совета Украины по Крыму" Крыма: по состоянию на 22.03.1995 [Электронный ресурс] / Государственная Дума Федерального Собрания Российской Федерации // Официальный интернет-портал правовой информации : постановление [принято Государственной Думой Федерального Собрания Российской Федерации 22 марта 1995 г. № 603-1 ГД]. – Режим доступа: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102034747&intelsearch=%CE%E1+%EE%F2%ED%EE%F8%E5%ED%E8%E8+%EA+%F0%E5%F8%E5%ED%E8%FF%EC+%C2%E5%F0%F5%EE%E2%ED%EE%E3%EE+%D1%EE%E2%E5%F2%E0+%D3%EA%F0%E0%E8%ED%FB+%EF%EE+%CA%F0%FB%EC%F3+22.03.1995> (дата звернення: 13.01.2018).

¹¹² Про невідкладні заходи по будівництву Збройних Сил України: станом на 05.04.1992 [Электронный ресурс] / Президент України / Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступа: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/209/92> (дата звернення: 13.01.2018).

¹¹³ О переходе под юрисдикцию Российской Федерации Черноморского флота: по состоянию на 07.04.1992 [Электронный ресурс] / Президент Российской Федерации // Президент России. – Режим доступа: <http://kremlin.ru/acts/bank/1172> (дата звернення: 13.01.2018).

Крим виїзну консульську групу з оформлення громадянства Російської Федерації, існування якої підтверджено у заяві Державної Думи «У зв'язку зі спробою примусового розпуску Російської спільноти Севастополя та закриття її газети», в якій зазначила, що вимога української прокуратури про розпуск Російської спільноти Севастополя розцінюється як «виклик російському народу, як відкритий наступ на організації наших співвітчизників»¹¹⁴.

Додатковим свідченням прямої співпраці влади Криму, яка фактично очолювала сепаратистський рух, є проведення нею зустрічей із вищим політичним керівництвом Росії, зокрема 23 листопада 1993 р., в ході якої було укладено Угоду «Про принципи економічного співробітництва між РФ і Республікою Крим».

Таким чином, на основі наведених фактів простежується чітка наявність закордонного політичного союзника сепаратистського руху – Російської Федерації, яка 1) своїми діями чинила тиск на Україну з метою пом'якшення її політики щодо влади Криму; 2) надавала практичну допомогу керівництву Республіки Крим, що виявлялось у забезпеченні певними ресурсами та створенні сприятливих умов для отримання місцевим населенням російського громадянства.

Проте з початком першого російсько-чеченського конфлікту, який тривав з кінця 1994 по 1996 р., Російська Федерація змушена була скерувати всі свої ресурси та зусилля в Чечню, що значною мірою визначило закриття структури політичних можливостей для сепаратистського руху у 1995 р. Цієї ж думки дотримується Андрій Мальгін, який був учасником проросійського руху: «Кремлю протягом усіх 1990-х рр. було явно не до Криму. Власні достатньо складні територіальні проблеми на Кавказі, внутрішньополітична боротьба

¹¹⁴ О заявлении Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации "В связи с попыткой принудительного роспуска Российской общины Севастополя и закрытия ее газеты": по состоянию на 06.10.1995 [Електронний ресурс] / Государственная Дума Федерального Собрания Российской Федерации // iПраво. – Режим доступу: <https://ipravo.info/russia2/laws84/410.htm> (дата звернення: 13.01.2018).

обмежували можливості Москви відстоювати свої інтереси у Причорномор'ї»¹¹⁵.

Оцінка СПМ представниками руху

Як показали результати двох референдумів, проведених у Криму протягом 1991 р., суспільна думка на півострові не була сталою. З одного боку, у січні 1991 р. більшість населення підтримала ініціативу з відновлення автономного статусу півострова. З іншого, у грудні того ж року близько 54% місцевого населення проголосували за незалежність України¹¹⁶. Попри таку підтримку незалежного статусу нової держави, сильними на півострові залишались прокомуністичні, прорадянські настрої, про що зазначили більшість опитаних експертів. Такі настрої населення, відцентрові дії місцевої комуністичної влади (детальніше про них йшлося у підрозділі 2.2.), так само як і відсутність жорсткої реакції на них з боку центрального уряду сприяли тому, що потенційні учасники проросійського руху оцінювали структуру політичних можливостей як відкриту у період 1991-1993 рр.

Натомість протягом 1994-1995 рр. невдала політика Ю. Мешкова призвела до розчарування місцевого населення у проросійському русі, до чого згодом додалися і репресії з боку центральної влади. Як наслідок, втрата суспільної підтримки та більш жорстка реакція Києва на дії Ю. Мешкова визначили закриття цього елемента структури політичних можливостей.

Отже, аналіз елементів структури політичних можливостей у 1991-1995 рр. дозволяє пояснити динаміку успішності діяльності проросійського суспільно-політичного руху. На початковому етапі (1991 – перша половина 1994 р.) структура політичних можливостей за більшістю своїх показників була відкритою, хоча центральна українська влада і намагалась своїми поміркованими діями врегулювати кримський сепаратистський рух, а

¹¹⁵ Мальгин А. В. Крымский узел. Что привело к «русской весне»-2014? [Електронний ресурс] / Андрей Мальгин // Россия в глобальной политике. – Режим доступу: <http://www.globalaffairs.ru/number/Krymskii-uzel-Chto-privelo-k-russkoi-vesne-2014-16591> (дата звернення: 11.01.2018). – Назва з екрана.

¹¹⁶ Регионы Украины: хроника и руководители. Т. 3: Крым и Николаевская область / Науч. ред. Мацузато. – К. – Sapporo: Slavic Research Center, Hokkaido University, 2009. – 256 с.

проукраїнські сили півострова та кримські татари намагалися протидіяти проросійським настроям та діям. Ситуація почала змінюватись наприкінці 1994 р.: 1) посилювався тиск з боку української влади, що було пов'язано із політикою нового Президента України Леоніда Кучми, 2) відбувся серйозний розкол у середовищі самого сепаратистського руху, який спричинив внутрішню боротьбу, 3) сильний зовнішній союзник сепаратистів – Російська Федерація – змушений був направити всі свої ресурси на вирішення внутрішніх питань, 4) внаслідок невдалої господарської політики Ю. Мешкова було втрачено масову суспільну підтримку. Усі ці події сприяли закриттю структури політичних можливостей та, як наслідок, поразці першої хвилі мобілізації проросійського руху та його переходу до діяльності у формі структур очікування.

3.2. Політичний контекст діяльності в структурі очікування, 1996-2009 рр.

Політичний режим

Протягом 1996-2009 рр. політичний режим в Україні не був сталим. У період до 2005 р. Президентом був Л. Кучма, влада якого характеризувалась авторитарними методами управління та значним впливом економічних еліт на політичні процеси¹¹⁷. А відповідно до даних організації *Freedom House*, рейтинг свободи в Україні з 1999 по 2004 рік коливався від 3,5 до 4, що є показником напівавторитарного режиму. Тим не менш, концентрація важелів управління в руках Президента сприяла зростанню потенціалу держави (*state capacity*), а тому – і кращій реалізації державної політики. Зрештою, саме під керівництвом Л. Кучми та завдяки його рішенням відбулось врегулювання сепаратистських рухів у Криму в 1994-1995 рр. Подальша зовнішня політика Президента, яка характеризувалась невизначеністю зовнішньополітичного пріоритету та намаганням ведення дружньої політики як щодо Європейського Союзу, так і щодо Російської Федерації, також сприяла зниженню градусу

¹¹⁷ See: Puglisi R. The Rise of Ukraine's Oligarchs / Rosaria Puglisi // Democratization. – 2003. – Vol. 10. – No. 3. – P. 99-123.

проросійських настроїв у Криму. На додаток до того, «українська ідентичність, оскільки Президент – Кучма, виглядала доволі так ілюзорно, трохи символічно, воно не зачіпало багатьох людей» (див. додаток 1), що заспокоювало як Москву, так і кримських місцевих політиків. Таким чином, політичний режим в період 1996-2004 рр. можна охарактеризувати як напівавторитарний режим з потенціалом держави, що коливався від середнього у другій половині 1990-х рр. до високого під час другого терміну Л. Кучми.

В результаті чергових виборів 2004 р. посаду Президента України обійняв В. Ющенко. Прийшовши до влади завдяки Помаранчевій революції, В. Ющенко погодився на проведення конституційної реформи, в результаті якої з початку 2006 р. значна частина повноважень Президента переходила до Верховної Ради. Ці зміни та загальний стиль управління В. Ющенка сприяли покращенню рейтингу свободи в Україні до рівня 2,5 та отримання статусу вільної країни за критеріями *Freedom House*. Проте періодичні конфлікти серед команди Президента, політична криза 2008 р. та втрата значної частки повноважень через прийняття змін до Конституції послабили не тільки здатність держави на реалізацію певних рішень, але і на саме прийняття політичною елітою консолідованих рішень. Окремо варто зазначити про негативне ставлення більшості населення Криму до політики В. Ющенка (особливо у культурно-освітній сфері), що могло вплинути на якість виконання наказів та розпоряджень центральної влади чиновниками АР Крим. Наприклад, у 2008 р. більше половини мешканців Криму розцінювали дії київської влади як насильницьку українізацію¹¹⁸. Таким чином, політичний режим в період з 2005 по 2009 рр. можна охарактеризувати як демократичний з низьким потенціалом.

¹¹⁸ Соціологічне опитування: Чи згодні Ви з твердженням, що населення АР Крим піддається насильницькій українізації? (опитування в Криму) [Електронний ресурс] // Центр Разумкова. – Режим доступу: http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=401 (дата звернення: 15.01.2018). – Назва з екрана.

Наявність або відсутність союзників або груп підтримки серед політичних еліт

При аналізі цього елемента СПМ чітко простежується два рівні (загальнодержавний та місцевий), оскільки загальноукраїнська політична еліта та керівництво Криму по-різному ставились до сепаратистського руху.

Як період президентства Л. Кучми, так і період президентства В. Ющенко характеризувались відсутністю підтримки проросійського руху в Криму центральною владою. Проте в результаті подій 2004 р., пов'язаних з виборами Президента України, та публічної підтримки цим суспільно-політичним рухом В. Януковича між Партією регіонів та Руською общиною Криму встановились «партнерські відносини»¹¹⁹. Більше того, В. Янукович у червні 2005 р. взяв участь у святкуванні в м. Севастополі Дня Росії, одним з організаторів якого виступила Община. А згодом отримав звання «Почесного члена Руської общини Криму»¹²⁰. Таким чином, попри негативне ставлення української політичної еліти до проросійських активістів Криму, у 2005 р. вони знайшли політичного союзника загальноукраїнського рівня в особі В. Януковича та Партії регіонів, які згодом стали частиною правлячої еліти.

Дещо іншою була ситуація в самому Криму. З 2006 по 2009 рр. Голова Руської общини Криму С. Цеков був першим заступником Голови Верховної Ради АР Крим. Тобто, і сам входив до кола місцевої політичної еліти. Більше того, у 2006 р. Руська община Криму разом з партією «Руський блок» об'єднались у виборчих перегонах з місцевою організацією Партії регіонів у блок «За Януковича!»¹²¹, завдяки чому 19 членів РОК стали депутатами

¹¹⁹ Этапы становления Русской общины Крыма [Електронний ресурс] // Русская община Крыма. – Режим доступу: <http://www.ruscrimea.ru/cms/?go=mon&in=view&id=18> (дата звернення: 15.01.2018). – Назва з екрана.

¹²⁰ Там само.

¹²¹ Блок "За Януковича!" создал свою фракцию в крымском парламенте [Електронний ресурс] // КорреспондентТ.net. – Режим доступу: <https://korrespondent.net/ukraine/politics/153297-blok-za-yanukovicha-sozdal-svoyu-frakciyu-v-krymskom-parlamente> (дата звернення: 15.01.2018). – Назва з екрана.

Верхової Ради АРК, а ще декілька отримали місця в уряді автономії¹²². Проте вже у 2009 р. після голосування членів Общини та депутатів від «Руського блоку» за відставку голови кримського парламенту Анатолія Гриценка відбувся розкол між членами блоку (і фракції) «За Януковича», внаслідок чого С. Цеков та інші представники РОК покинули свої посади¹²³.

Більше того, кримський парламент протягом всього досліджуваного періоду значною мірою складався з проросійськи орієнтованих політичних партій (до 1998 – 57 депутатів блоку «Росія»; до 2002 – разом 41 депутат від Комуністичної партії України, партії «Союз» та Соціалістичної партії України; до 2006 – разом 24 депутати від КПУ, партій «Союз», «Русько-український союз», «За Русь єдину» та Партії регіонів; до 2010 – разом 81 депутат від КПУ, блоку «За Януковича!», опозиційного блоку «Не Так!», партії «Союз», блоку Н. Вітренко «Народна опозиція»). Варто зазначити, що проросійський вектор цих політичних сил яскраво використовувався як інструмент політичного торгу з українською владою. Попри те, що вони не виявляли активної підтримки Руській общині Криму, депутати Верховної Ради Криму значною мірою були представниками інших проросійськи-орієнтованих організацій або партій, а тому жодним чином не протидіяли проросійському руху, а лише підігрівали проросійські настрої населення республіки.

Стабільність або нестабільність політичних союзів

На загальноукраїнському рівні в період з 1996 по 2004 р. завдяки напіваторитарному стилю управління Л. Кучми сформувався відносно стабільний політичний союз. Після ж 2004 р. діяли дві політичні групи: з проукраїнською/проєвропейською позицією та з проросійською. Першу представляв В. Ющенко і його соратники, другу – В. Янукович, українські комуністи та соціалісти. Проукраїнська група після приходу до влади

¹²² Політична мапа Криму: 2010-2011. Процеси і тенденції / Ю.А. Тищенко, Г.Т. Бекірова, М.І. Капустін; за заг. ред. Ю. Тищенко // Укр. Незалеж. Центр Політ. Дослідж. – К., Сімферополь: Агентство «Україна», 2012. – С. 58-59

¹²³ Скандал у кримському парламенті: Гриценко «вичистив» опонентів [Електронне джерело] // УНІАН. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/politics/270659-skandal-u-krimskomu-parlamentu-gritsenko-vichistiv-oponentiv.html> (дата звернення: 15.01.2018). – Назва з екрана.

розкололась через внутрішні конфлікти, втім попри відсутність спільного бачення окремих аспектів розвитку України, всі члени групи завжди лишались на позиціях української державності та патріотизму, а тому не могли прихильно ставитись до проросійського руху в Криму.

На противагу проукраїнській групі діяла проросійська. До парламентських виборів 2006 р. вона перебувала в опозиції до влади, що певною мірою гуртувало різні політичні сили. А оскільки президентська кампанія 2004 р. тільки поглибила кліваж українського суспільства за лінією Захід-Схід, то ця група активно використовувала неприйняття жителями Сходу та Півдня України політики В. Ющенка, його західного вектору зовнішньої політики. З метою підвищення своїх рейтингів та отримання більшої кількості голосів у регіонах своєї традиційної підтримки представники проросійськи налаштованих політичних сил підігрівали відповідні настрої населення. А починаючи з 2006 р., коли Партія регіонів отримала більше третини місць в українському парламенті¹²⁴, різниця у баченні місця України у світовій геополітиці та необхідного вектору розвитку стала роз'єднувальним фактором владної політичної еліти, оскільки Президент, який уособлював проукраїнську групу, вже не мав достатньої підтримки у Верховній Раді («Наша Україна» мала 81 місце, Блок Юлії Тимошенко – 129), а прем'єр-міністром став В. Янукович, який уособлював проросійську групу. Таким чином, загальноукраїнська політична еліта була розділеною на дві групи, які мали різне ставлення до проросійських активістів Криму, що є ідентифікатором нестабільності політичних союзів на центральному рівні. Тим не менш, варто зауважити, що попри позитивне ставлення проросійської групи до кримських проросійських активістів жодних активних дій для їхньої підтримки не було вчинено.

¹²⁴ Вибори народних депутатів України 26 березня 2006 року: Відомості про підрахунок голосів виборців в межах України [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/wbr001> (дата звернення: 16.01.2018). – Назва з екрана.

Кримські політичні еліти протягом досліджуваного періоду також поділялись на дві основні групи: 1) відносно задоволені політичним становищем АР Крим та готові співпрацювати з центральною українською владою, 2) незадоволені політичним становищем Криму, які вважали недостатнім рівень автономії республіки та сприймали дії української влади як насильницькі. Перші були представлені депутатами кримського парламенту від Блоку Юлії Тимошенко, Народного руху України (в основному – кримські татари), Народно-демократичної партії, виборчого блоку Куніцина тощо. І хоча вони представляли проукраїнське крило кримського політикуму, але не мали достатньої кількості голосів, аби активно протидіяти проросійському руху.

Друга група була представлена Руською общиною Криму, «Руським блоком», партією «Союз», Партією регіонів, кримськими комуністами та іншими проросійськими партіями і організаціями. В свою чергу частина з них у період 1996-2009 рр. також пережила внутрішні розколи. Зокрема, у 2009 р. відбулися внутрішні конфлікти, як мінімум, у трьох з них. Місцеві представники Партії регіонів пересварились через те, що очільник кримської парторганізації Василь Кисельов разом з групою депутатів кримського парламенту від ПР підтримали відставку голови ВР АРК Анатолія Гриценка. Після цього «Гриценко... виключив з фракції блоку «За Януковича!»... 16 чоловік – усіх представників партії «Руський блок»... Люди, звісно, збунтувались... Вони зібрали 21 підпис при необхідних 17 і викликали [Кисельова] на політраду... Було ухвалено дуже жорстке рішення – висловити недовіру Гриценко як голові Верховної Ради Криму та начальнику кримського штабу Януковича Анатолію Могильову»¹²⁵. Завершився конфлікт виключенням Василя Кисельова з лав Партії регіонів.

¹²⁵ Василий Киселев: На мои слова о покушении Янукович ответил: "Это ментовский разводняк" [Електронний ресурс] // Українська правда. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/articles/2010/02/19/4788595/> (дата звернення: 17.01.2018). – Назва з екрана.

Перестав бути монолітним і місцевий осередок КПУ, що було пов'язано із коментуванням його лідером Леонідом Грачем розлучення Петра Симоненка. «Як наслідок, частина місцевих продовжувачів справи Леніна вирішили не підкорятися Грачу, протиставляючи його центральному керівництву партії на чолі з Симоненком»¹²⁶, а сам очільник кримських комуністів створив нову політичну силу – «Блок Грача «За Новий Крим»»¹²⁷.

Внутрішні проблеми розвивались і у політичній партії «Руський блок». «Після того, як у липні 2009 р. сплив строк повноважень незмінного лідера Олександра Свистунова, його опоненти провели з'їзд, на якому переобрали керівництво. Цей з'їзд О. Свистунов назвав незаконним, а зміну лідера партії розцінив як рейдерську атаку»¹²⁸.

Таким чином, в період 1996-2009 рр. кримські політичні еліти, як і загальноукраїнські, були розділеними, проте їхні відносини не характеризувались активним ідеологічним протистоянням, як це було на центральному рівні.

Когерентність еліт

Як вже зазначалось вище, в період президентства Л. Кучми тісно пов'язаною з політичною елітою була бізнес-еліта. Українські олігархи прагнули встановлення сильної президентської влади з метою кращої реалізації їхніх інтересів. Цього ж прагнув і Л. Кучма, який розумів, що для посилення своєї влади не можна допускати проявів регіоналізму і особливо сепаратизму. Саме через такий збіг інтересів бізнес-еліти та політичної

¹²⁶ У Криму через Фірташа сваряться регіонали, комуністи і вітренківці [Електронний ресурс] // ТЕКСТИ.ORG.UA. – Режим доступу: http://texty.org.ua/pg/article/editorial_1/read/421/U_Krymu_cherez_Firtasha_svaratsa_regionaly_komunisty?a_srt=&a_offset=2597 (дата звернення: 18.01.2018). – Назва з екрана.

¹²⁷ Грач и Волга объединились в блок «За Новый Крым» [Електронний ресурс] // Агентство «Крымские Новости». – Режим доступу: <http://qha.com.ua/ru/obschestvo/grach-i-volga-obedinilis-v-blok-za-novii-krim/44796/> (дата звернення: 20.01.2018). – Назва з екрана.

¹²⁸ Політична мапа Криму: 2010-2011. Процеси і тенденції / Ю.А. Тищенко, Г.Т. Бекірова, М.І. Капустін; за заг. ред. Ю. Тищенко // Укр. Незалеж. Центр Політ. Дослідж. – К., Сімферополь: Агентство «Україна», 2012. – С. 70.

позиція щодо необхідності стримування кримського проросійського руху знайшла розуміння серед олігархів.

В період президенства В. Ющенка ситуація змінилася: частина представників бізнес-еліти підтримала прозахідний курс Президента; натомість власники підприємств Сходу та Півдня України підтримували проросійську позицію В. Януковича, проте дані щодо їхньої підтримки проросійського руху в Криму відсутні. Таку позицію економічної еліти цих регіонів можна пояснити тим, що вони мали усі можливості для продовження збагачення і задоволення своїх економічних інтересів в існуючих межах України, зокрема і Кримського півострова (особливо після парламентських виборів 2006 і призначення В. Януковича прем'єр-міністром України).

Українські військові – особливо ВМС – також не підтримували проросійських активістів, оскільки в період до 2005 ще пам'ятали протистояння 1994-95 рр. щодо розподілу флоту, внаслідок якого Російська Федерація залишила за собою більшу частину кораблів Чорноморського флоту СРСР. А з приходом до влади команди В. Ющенка Україна взяла курс на зближення з НАТО, намагаючись посилити співпрацю. Це, в свою чергу, автоматично означало послаблення зв'язків з російськими колегами. Зрештою, в досліджуваний період військові не мали значного впливу на політичні процеси взагалі. Таким чином, в період 1996-2009 рр. українська військова еліта жодним чином не підтримувала проросійський рух в АР Крим.

Отже, в досліджуваний період українські політичні, економічні та військові еліти були когерентними у своєму негативному ставленні до питання кримського сепаратизму, оскільки статус-кво задовольняв інтереси та потреби усіх груп.

Що ж стосується кримських економічних еліт, то вони як і під час подій 1994-95 рр., не підтримували діяльність проросійського руху. Визначальними для цього у досліджуваний період було два фактори: 1) корумпованість влади забезпечувала стабільність ведення бізнесу за українськими правилами, тому високої необхідності зміни статусу-кво не було; 2) низький рівень підтримки

населенням окремих проросійських організацій (Руської общини Криму, Руського блоку тощо), які зрештою були вимушені формувати блоки із загальноукраїнськими політичними силами не окреслював перспектив масового приходу до влади радикальних активістів проросійського руху, тому в разі їхнього фінансування видатки перевищували б доходи (в широкому значенні цих термінів).

Унікальною за своїм складом була військова еліта кримського півострову, оскільки складалась як з українських військовослужбовців, так і офіцерів Чорноморського флоту Російської Федерації, які, відповідно, були іноземними громадянами. Керівні кадри ВМС України ідентифікували себе всього лише як частину загальноукраїнської військової еліти. Це пов'язано, по-перше, з тим, що їхнє призначення відбувалося з Києва; по-друге, з чотирьох головнокомандувачів ВМС, які керували флотом в період з 1996 по 2009, троє були з центрально-західних областей України, що визначало їхній світогляд та, відповідно, впливало на підбір ними команди для здійснення повноважень. Таким чином, українські військові моряки розділяли проукраїнську позицію та не підтримували сепаратистських настроїв. Протилежною буда ситуація з особовим складом Чорноморського флоту РФ, який, перебуваючи на території Криму, представляв та реалізовував інтереси своєї держави – Росії. Особливий вплив вони мали на ситуацію в м. Севастополі, де основною мірою і базувались. Як зазначав один з провідних політичних журналістів Криму та голова Кримського Незалежного Центру Політичних Досліджень і Журналістів В. Притула, «Чорноморський флот напряму втручається у справи Криму. Багато колишніх військовослужбовців мають подвійне громадянство – українське та російське. Вони зберігають зв'язок з російським командуванням і втручаються»¹²⁹. Додатковим фактором, що посилював вплив Чорноморського флоту РФ на політичні процеси в Криму, була його

¹²⁹ Крим – внутрішня проблема України та об'єкт геополітичної гри [Електронний ресурс] // «Український журнал». – 2008. – № 1 (31). – С. 47-49. – Режим доступу: http://ukrzurnal.eu/pdf/uz_2008_01.pdf (дата звернення: 20.01.2018).

економічна діяльність (див. додаток 4) та діяльність з розвитку інфраструктури в Криму. Отже, військові еліти Криму, представлені військовослужбовцями різних держав, не мали єдиного ставлення до сепаратистських рухів: ВМС України трималися проукраїнських позицій, Чорноморський флот РФ підігрівав проросійські настрої, хоча відкрито і не підтримував місцеві організації проросійського спрямування.

Таким чином, еліти в Криму не мали єдиної позиції щодо проросійського руху. Економічні еліти змогли підлаштуватись під українські умови ведення бізнесу. А військова еліта, яка через базування Чорноморського флоту РФ на території Криму значною мірою складалась з російських військовослужбовців, намагалася підтримувати проросійські настрої серед населення, тим самими допомагаючи проросійському суспільно-політичному руху.

Рівень репресій

В питанні застосування репресій до проросійських активістів і загальноукраїнська влада, і місцева кримська були одностайні: жодних репресій до членів Російської общини Криму чи інших схожих організацій у досліджуваний період не було застосовано. Враховуючи особливості цього періоду, можна припустити, що центральна українська влада не реагувала на подібні рухи через зайнятість власними конфліктами, а кримська – 1) усвідомлювала відсутність масової підтримки у проросійських рухів, 2) не була зацікавлена у захисті позицій української державності та більшою мірою концентрувалась на вирішенні поточних господарсько-економічних питань (як власних, так і республіканських). Загалом більшість опитаних експертів поділяють думку, що на основі домовленостей фінансово-економічного характеру між центральною владою України та місцевою кримською політично-бізнесовою елітою діяла неформальна угода про невтручання у справи один одного.

Наявність закордонних політичних союзників

Активну підтримку Руській общині Криму надавали різні посадовці Російської Федерації, починаючи від генерального консула РФ у Сімферополі

і закінчуючи мером Москви Ю. Лужковим. Як зазначено на офіційному сайті Общини, з самого моменту утворення Генерального консульства РФ у Сімферополі «Руська община Криму підтримувала партнерські, дружні відносини з усіма Генеральними консулами Росії в Сімферополі»¹³⁰.

Для підтримки діяльності Общини керівництвом Москви в 1996 р. було утворено Фонд розвитку економічних та гуманітарних зв'язків «Москва-Крим», головою Наглядової ради якого став Юрій Лужков. До складу керівництва Фонду входили і представники Общини, зокрема «з липня 2001 по липень 2003 директором Представництва фонду... був Олег Родивілов», який в період 1998-2002 рр. був єдиним представником Общини в кримському парламенті¹³¹. Діяльність фонду була спрямована на поширення ідей доктрини «русского мира»: весною 2001 було створено «Руський культурний центр» у Сімферополі, серед завдань якого: «укріплення культурних, ділових, творчих та духовних зв'язків росіян, які проживають у Криму, з Російською Федерацією, надання всебічної допомоги співвітчизникам, збереження та примноження руських національних традицій, патріотичне виховання молоді... в Криму»¹³²; запроваджено стипендію для студентів та аспірантів кримських вишів, «які досліджували проблеми історії та культури росіян Криму; організовано видавництво газети «Русский мир» та додаток «Русский мир» до газети «Кримська правда»; разом з Фондом Руська община Криму «проводила заходи культурної спрямованості, вшановувала святкові та пам'ятні дати, пов'язані з історією Росії»¹³³. Таким чином, Руська община Криму проводила свою діяльність за активної організаційної та ресурсної підтримки влади Російської Федерації.

¹³⁰ Этапы становления Русской общины Крыма [Електронний ресурс] // Русская община Крыма. – Режим доступу: <http://www.ruscrimea.ru/cms/?go=mon&in=view&id=18> (дата звернення: 21.01.2018). – Назва з екрана.

¹³¹ Там само.

¹³² Справка о работе Фонда «Москва-Крым» [Електронний ресурс] // Русский культурный центр. – Режим доступу: http://www.ruscultura.info/content/fond_moskva_krym (дата звернення: 21.01.2018). – Назва з екрана.

¹³³ Этапы становления Русской общины Крыма [Електронний ресурс] // Русская община Крыма. – Режим доступу: <http://www.ruscrimea.ru/cms/?go=mon&in=view&id=18> (дата звернення: 21.01.2018). – Назва з екрана.

Оцінка СПМ представниками руху

Протягом періоду президентства Л. Кучми Україна мала достатньо дружні відносини з Російською Федерацією, що максимально знижувало імовірність підтримки з боку Росії активних сепаратистських. Більше того, значною мірою фасадна українізаторська політика Президента визначала те, що більшість населення півострова не відчувала якоїсь загрози її російській мові та культурі (див. додаток 1), а тому не були зацікавлені у підтримці радикальних сепаратистських рухів та дій.

Попри поширену думку, кардинальних змін у культурній, освітній та мовній політиці у Криму протягом 2005-2009 рр., коли Президентом України був В. Ющенко, не відбулось (див. додатки 2, 5). Як наслідок, населення АРК не мало причин для радикалізації своїх поглядів. Підтвердженням низького рівня підтримки проросійського руху в Криму були результати місцевих виборів 2006 та 2010 рр. Низька електоральна підтримка організацій та партій, які вели більш радикальну антиукраїнську риторику (що, зрештою, і змусило їх об'єднуватись у політичні союзи) свідчить про те, що спроба масової мобілізації населення такими суспільно-політичними організаціями не мала б успіху та сенсу, оскільки наявність значного політичного союзника в особі Партії регіонів (яка успішно кооптувала частину представників проросійського суспільно-політичного руху) дозволяла реалізовувати власні цілі без використання екстраінституціональних методів. Таким чином, цей елемент структури політичних можливостей був закритий.

Таблиця 3.1.

Динаміка структури політичних можливостей. 1996-2009 рр.		
	1996-2004	2005-2009
Політичний режим	Середній потенціал держави	Низький потенціал держави
Союзники серед політичних еліт (Загальнонаціональний рівень)	Відсутні	Партія регіонів

Динаміка структури політичних можливостей. 1996-2009 рр.		
	1996-2004	2005-2009
Союзники серед політичних еліт (Місцевий рівень)	Парламентська більшість	Парламентська більшість
Стабільність політичних союзів (Загальнонаціональний рівень)	Відносно стійкий союз	Роз'єднані: дві групи
Стабільність політичних союзів (Місцевий рівень)	Роз'єднані, не протидіяли	Роз'єднані, не протидіяли
Когерентність еліт (Загальнонаціональний рівень)	Економічні, військові – проти	Економічні, військові – проти
Когерентність еліт (Місцевий рівень)	Економічні - проти, військові (ЧФ) – ЗА	Економічні - проти, військові (ЧФ) – ЗА
Рівень репресій (обидва рівні)	Відсутні	Відсутні
Наявність закордонних союзників	Росія	Росія
Оцінка СПМ представниками руху	Закрита: втрата суспільної підтримки, дружні відносини У. та РФ	Закрита: відсутність суспільної підтримки; підтвердження – вибори 2010

Червоним позначені елементи СПМ, закриті до дій проросійського руху, зеленим – відкриті

Отже, як показано в табл. 3.1, в динаміці структури політичних можливостей в досліджуваній період можна виділити два періоди, пов'язаних з перебуванням на посаді Президента України двох політичних лідерів: Леоніда Кучми (1996-2004 рр.) та Віктора Ющенка (2005-2009 рр.). Період президентства першого можна охарактеризувати як напівавторитарний з середнім (протягом першого терміну) та високим (протягом другого терміну) потенціалом реалізації державних рішень, що визначало закритість цього елементу СПМ. Проте після обрання В. Ющенка відбулася демократизація політичного режиму з одночасним зниженням потенціалу через конфлікти всередині команди Президента, а також розбіжності з прем'єр-міністром (з

2006 р.) В. Януковичем. Комбінація цих двох факторів визначила відкриття цього елементу СПМ до активної діяльності структур очікування проросійського руху в Криму. В цей же період Руська община Криму знайшла політичного союзника всеукраїнського рівня в особі Партії регіонів та її лідера, які не тільки висловлювали підтримку та брали участь у заходах Общини, але й утворювали політичні альянси з проросійськими організаціями на виборах до кримського парламенту. Тим не менш, економічні еліти як України, так і Криму були задоволені статусом-кво і не були зацікавлені у підтримці проросійських активістів, що в свою чергу позбавляло рух можливості отримувати ресурси в межах України. Національні військові еліти також негативно ставились до проросійського руху. Але кримські військові Чорноморського флоту РФ сприяли діяльності руху, підтримували проросійські настрої та втручались у політику місцевої української влади. Загальне негативне ставлення українських еліт до проросійського руху в Криму та неприйняття ідеї кримського сепаратизму економічними елітами півострова визначили закритість цього елементу СПМ. Суттєву матеріальну та організаційну підтримку рух отримував від Російської Федерації, що компенсувало відсутність ресурсів від місцевих бізнесменів та відкривало можливості для діяльності. Повна відсутність стримуючих або протидіючих дій з боку центральної української та місцевої кримської влади також не могла не сприяти діяльності суспільно-політичного руху. Проте відсутність масової суспільної підтримки свідчила представникам руху про те, що їхні можливі радикальні дії не будуть підтримані місцевим населенням.

Таким чином, в період президентства Л. Кучми структура політичних можливостей була напівзакритою, хоча відкритість окремих елементів (відсутність продовження репресій, бездіяльність політичної еліти на місцях) дозволяла підтримувати діяльність проросійського руху в Криму. Після обрання на посаду Президента України В. Ющенка в 2005 р. та парламентських виборів 2006 р. зниження потенціалу держави, відсутність єдності серед політичних еліт, поява політичного союзника національного

масштабу в особі Партії регіонів, збереження тісних зв'язків з Російською Федерацією та відсутність протидії як з боку національної влади, так і місцевого політичного керівництва АР Крим визначили практично повне відкриття структури політичних можливостей для проросійських активістів в Криму. Проте збереження тенденції до втрати підтримки місцевого населення обумовлювало сприйняття представниками проросійського руху структури політичних можливостей як закритої.

3.3. Структура політичних можливостей у період 2010 – початку 2014 р. Політичний режим

В результаті президентських виборів 2010 р. перемогу здобув Віктор Янукович, який вже мав підтримку парламенту, де Партія регіонів після виборів 2007 р. здобула найбільшу кількість місць та була основою коаліції. У 2012 відбулися наступні чергові вибори до Верховної Ради України, що тільки посилило вплив Партії регіонів на прийняття законодавчих актів. Розширенню особистої влади Януковича також сприяло повернення за рішенням Конституційного суду України до версії Конституції України 1996 р., яка передбачала більшу кількість повноважень Президента. Як наслідок, виконавча і законодавча влада стали підконтрольними Партії регіонів та особисто Президенту. Більше того, за результатами виборів до органів місцевого самоврядування більше 31% сільських, селищних, міських голів та майже 34% усіх депутатів місцевих рад були обрані від Партії регіонів¹³⁴. Як наслідок, партія мала значний вплив не тільки на центральному рівні, але і на місцевому, що вилилось у суттєве посилення потенціалу держави (*state capacity*) та згодом у поступовий процес авторитаризації режиму. Протягом президентства Януковича статус України за рейтингом *Freedom House* змінився від вільної у 2010 р. до частково вільної протягом 2011-2014 рр.¹³⁵, а за індексом демократії видання *The Economist* політичний режим в Україні

¹³⁴ Місцеві вибори 2010 [Електронний ресурс]// Центральна виборча комісія України. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/WP0011> (дата звернення: 24.01.2018). – Назва з екрана.

¹³⁵ Ukraine. Freedom in the World [Електронний ресурс] // Freedom House. – Режим доступу: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2011/ukraine> (дата звернення: 24.01.2018). – Назва з екрана.

трансформувався з недосконалої демократії у 2010 р. до гібридного у 2011-2014 рр.¹³⁶

Таким чином, політичний режим в Україні протягом 2010 – початку 2014 р. стрімко наближався до авторитарного з високим потенціалом реалізації державної політики, що було ідентифікатором закритості цього елементу структури політичних можливостей для проросійського суспільно-політичного руху. Проте обидва згаданих показники різко змінилися після того, як протягом 20-х чисел лютого 2014 р. Україну покинула частина високопосадовців (Президент, генеральний прокурор, окремі міністри), з фракції Партії регіонів масово почали виходити депутати, тодішній Голова Верховної Ради України Володимир Рибак подав у відставку. Оскільки режим Януковича максимально зосередив управління державою в руках невеликої групи наближених політиків, то такі серйозні зміни на певний час спричинили стан невизначеності на усіх рівнях влади, що значною мірою негативно вплинуло на потенціал держави. Як наслідок, закритий до цього елемент СПМ став відкритим.

Наявність або відсутність союзників або груп підтримки серед політичних еліт

Як зазначалось вище, в період 2010 – початку 2014 р. Партія регіонів спробувала взяти під контроль усі можливі рівні влади. Зокрема, в Криму представники цієї політичної сили здобули 80 зі 100 місць у місцевому парламенті¹³⁷. Це обумовило однакове ставлення як загальнонаціональної, так і місцевої політичної еліти до представників проросійського суспільно-політичного руху в Криму. Попри проросійську позицію самої Партії регіонів (наприклад, підписання та ратифікація угоди про продовження терміну перебування Чорноморського флоту), намагання її керівництва зробити АРК

¹³⁶ The Economist Intelligence Unit's Democracy Index [Електронний ресурс] // The Economist. – Режим доступу: <https://infographics.economist.com/2018/DemocracyIndex/> (дата звернення: 24.01.2018). – Назва з екрана.

¹³⁷ В парламент Крима пройшли 6 партій [Електронний ресурс] // УНІАН. – Режим доступу: <https://www.unian.net/society/422340-v-parlament-kryima-proshli-6-partiy.html> (дата звернення: 24.01.2018). – Назва з екрана.

повністю підконтрольною та залучити якомога більше «донецьких» представників своєї команди до управління різними структурами в Криму обумовили її негативне ставлення до усієї місцевої еліти, зокрема проросійських партій та організацій. Як зазначав кримський аналітик та журналіст Володимир Притула, «Зовсім небагато часу потрібно було Василю Джарти (Голова Ради міністрів АРК у 2010-2011 рр. – прим. авт.) та його команді, щоб показати, що колись впливова і забійкувата «Російська община Криму» та її новий політичний проект «Руська єдність» – такі ж самі маргінали, як і «політичні клоуни» з Народного фронту «Севастополь – Крим – Росія»... Брутальний розгін «беркутятами» досі недоторканих проросійських козаків..., принизлива депортація за Керченську протоку першого та останнього кримського президента Юрія Мешкова, безпрецедентне засудження за «сепаратистською» статтею кількох місцевих українофобів..., – все це дозволило Василю Джарти якщо не закрити «російське питання», то знизити його актуальність настільки, що позбавило Москву можливості ним активно користуватися»¹³⁸.

Таким чином, проросійський сепаратистський рух в Криму не мав підтримки з боку ключової політичної сили України цього періоду та свого колишнього партнера – Партії регіонів. Інші ж політичні сили, представлені у Верховній Раді України або дотримувались чіткої проукраїнської позиції, або були простими сателітами (наприклад, КПУ) Партії регіонів та слідували її політиці. Після переформатування сил в українському парламенті та, як наслідок, у виконавчій владі у лютому 2014 р. ситуація не зазнала змін, оскільки до влади прийшли проукраїнські політичні сили, які були ідеологічними опонентами проросійського суспільно-політичного руху. Отже, цей елемент структури політичних можливостей на загальнонаціональному рівні був закритий протягом усього досліджуваного періоду.

¹³⁸ Крим після Джарти [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/24317590.html> (дата звернення: 25.01.2018). – Назва з екрана.

Разом з тим, після переформатувань у Києві (хоча, можливо, і раніше) місцеві партійні організації Партії регіонів та КПУ почали активно підтримувати сепаратистські рухи на півострові. Так, 27 лютого Верховна АРК, більшість у якій склали представники Партії регіонів, прийняла постанову про проведення 25 травня референдуму щодо майбутнього статусу АРК та висловлення недовіри Раді міністрів Криму¹³⁹. Після зняття з посади Голови РМ АРК Анатолій Могильов протягом кількох днів залишив Крим, а новим головою кримського осередку Партії регіонів став голова ВР АРК Володимир Константинов¹⁴⁰, який у подальшому став одним з лідерів проросійського руху. Той же кримський парламент 78 голосами підтримав постанову, відповідно до якої Крим мав увійти до складу Російської Федерації, а референдум з цього питання мав відбутись 16 березня¹⁴¹. Проте, чи підтримували такі дії очільники партії, які залишились в Україні, чи вони вже не мали контролю над своїм місцевим осередком, не відомо. Як зазначає у своїй статті українська політологиня Тетяна Бевз, «кримські республіканські відділення Партії регіонів і Комуністичної партії України приймали рішення про відділення Криму від території України, залишаючись структурними підрозділами партій. Центральні органи не реагували на такі дії»¹⁴². Більше того, сам референдум було організовано за активної адміністративної підтримки місцевих представників Партії регіонів: «Загалом силами Партії регіонів, яка була в усіх районах Криму, зокрема й у Бахчисараї, усе провели. Райадміністрації та мерів міст традиційно використовували як адмінресурс.

¹³⁹ Крымский парламент проголосовал за референдум и отставку правительства [Електронний ресурс] // Зеркало недели. – Режим доступу: https://zn.ua/POLITICS/krymskiy-parlament-progolosoval-za-referendum-i-otstavku-pravitelstva-139938_.html (дата звернення: 25.01.2018). – Назва з екрана.

¹⁴⁰ Кримський спікер Константинов оголосив себе лідером місцевого осередку Партії регіонів [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – Режим доступу: https://dt.ua/POLITICS/krimskiy-spiker-konstantinov-ogolosiv-sebe-liderom-miscevogo-oseredku-partiyi-regioniv-139284_.html (дата звернення: 25.01.2018). – Назва з екрана.

¹⁴¹ Маріонеткова Рада Криму вирішила вже приєднатися до Росії [Електронний ресурс] // Українська правда. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/6/7017808/> (дата звернення: 26.01.2018). – Назва з екрана.

¹⁴² Бевз Т.А. Партії як суб'єкти політичного процесу в умовах окупації Криму: суперечності та прорахунки / Упор. П. Гай-Нижник // Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 2016 р.). – К.: «МП Леся», 2016. – С. 287.

Реальна ж більшість була в Партії регіонів»¹⁴³. Отже, наприкінці лютого – початку березня 2014 р. проросійський рух, який поступово набував сецесіоністського характеру, заручився підтримкою місцевих організацій Партії регіонів та КПУ, що сприяло відкриттю цього елемента структури політичних можливостей на місцевому рівні.

Стабільність або нестабільність політичних союзів

Загальноукраїнська політична еліта у досліджуваний період складалась з двох груп: перша – у складі Партії регіонів та ситуативного союзника в особі Комуністичної партії України, друга – так само ситуативне об'єднання демократичних сил: ВО «Батьківщина», партії «УДАР Віталія Кличка» та ВО «Свобода». Ці два табори були не просто політичними опонентами, але й ідеологічними. Якщо перші група прихильно ставилась до зближення України з Російською Федерацією, то друга виступала за інтеграцію з Європейським Союзом. Посилення влади Партії регіонів, яка за допомогою, так званих, «політичних тушок» мала більшість у парламенті та могла приймати будь-які закони, з одного боку, сприяло консолідації опозиційних сил проти неї, але, з іншого боку, унеможливило їхній реальний вплив на прийняття рішень у державі.

Ситуація кардинально почала змінюватись після 19 лютого 2014 р., коли протестувальники в центрі Києва почали витісняти силовиків, а Віктор Янукович 22 лютого покинув столицю. Протягом лютого 2014 р. з фракції Партії регіонів вийшли 83 депутати¹⁴⁴, внаслідок чого були утворені нові фракції та нова коаліція.

Місцева кримська політична еліта, представлена у Верховній Раді АРК, в період 2010 – початку 2014 р. складалась з представників таких політичних

¹⁴³ Ільмі Умеров: «Референдум» у Криму проводили за допомогою адмінресурсу та Партії регіонів [Електронний ресурс] // Український тиждень. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/203543> (дата звернення: 27.01.2018). – Назва з екрана.

¹⁴⁴ Динаміка переходів. Фракція ПАРТІЇ РЕГІОНІВ у Верховній Раді України сьомого скликання – VII скликання (2012-2014) [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/p_fraction_dep_changes?pidid=2355 (дата звернення: 03.02.2018). – Назва з екрана.

сил: Партія регіонів (80 місць), КПУ (5 місць), Народний рух України (від нього традиційно обирались кримські татари) (5 місць), «Союз» (5 місць), «Руська єдність» (головою якої був С. Аксьонов) (3 місця), Сильна Україна (2). Як результат, єдиними представниками проукраїнської позиції були тільки кримські татари. За таких умов Партії регіонів просто не потрібні були будь-які союзи, оскільки вона мала абсолютну більшість у парламенті автономії та місцевих радах нижчих рівнів.

Проте вважати Партію регіонів у Криму абсолютно монолітною також не варто, оскільки всередині неї також існували, як мінімум дві групи інтересів: місцеві члени ПР та «донецькі», які приїхали до Криму з інших регіонів України вже після 2010 р. Зокрема, голови Ради міністрів АРК Василь Джарти та Анатолій Могильов були вихідцями з Донеччини, натомість Володимир Константинов все своє свідоме життя прожив у Криму та був представником місцевих бізнесово-політичних кіл. Можна допустити, що і до початку 2014 р. це ставало причиною певних внутрішніх конфліктів, проте саме після подій лютого 2014 конфлікт набув публічності. Як зазначив один з опитаних експертів, певна напруга у стосунках місцевих та «донецьких» політиків далася взнаки: «Константинов, він ніякий не лідер, об нього донецькі ноги витирали. Це був один із мотивів, чому йому хотілося... бути на перших ролях» (див. додаток 2).

Таким чином, висока стабільність політичних союзів на загальнонаціональному та місцевому рівнях протягом 2010 – початку 2014 р. обумовлювала закритість цього елемента структури політичних можливостей для проросійського суспільно-політичного руху, але після зміни влади у Києві у лютому 2014 р. ситуація на обох рівнях змінилась на протилежну.

Когерентність еліт

Однією з особливостей періоду президентства Віктора Януковича стало тотальне зрощення політичної та бізнес-еліти. Здебільшого ті, хто мав значні статки, були пов'язані із Партією регіонів, тому якоїсь особливої позиції щодо проросійського руху в Криму українські великі бізнесмени не мали. Зміни

поглядів загальнонаціональної культурної та військової еліти, які традиційно виступали за українську державність та цілісність, у порівнянні з минулим періодом, також не спостерігається. Більше того, ця їхня позиція стала тільки сильнішою внаслідок подій на Майдані Незалежності наприкінці 2013 – початку 2014 р. Тобто різні загальноукраїнські еліти були когерентними у своєму ставленні до проросійського руху в Криму.

Що ж стосується позиції еліт Кримського півострова, то вона не була однорідною. І якщо культурна еліта, бізнес та українська частина військових півострова до кінця лютого 2014 р. не мала чітко окресленого ставлення до проросійського суспільно-політичного руху, то Чорноморський флот РФ, як і у попередні періоди, сприяв посиленню впливу Росії на політичні та економічні процеси в Криму. Хоча російські військові прямо не підтримували проросійські організації, флот створював вдалий контекст для їхньої діяльності.

Як і у випадку з іншими елементами структури політичних можливостей, позиція місцевих еліт щодо проросійського руху змінилася після лютого 2014 р., що було пов'язано не стільки зі змінами у Києві, скільки із появою військових без розпізнавальних знаків («зелених чоловічків») по всій території Криму, належність до Збройних Сил Російської Федерації яких згодом визнає Володимир Путін у фільмі «Крим. Шлях на Батьківщину». Таким чином, Чорноморський флот РФ перейшов від пасивної до активної підтримки проросійського руху¹⁴⁵. Відбулися зміни і у середовищі українських військовослужбовців: частина представників ВМС ЗС України на чолі з тодішнім командувачем ВМС України контр-адміралом Денисом Березовським присягнули «на вірність жителям Автономної республіки Крим». Проявила себе і місцева культурна еліта: 24 лютого 2014 р. «представники кримської наукової, творчої та просвітницької спільноти»

¹⁴⁵ Аксьонов визнає, що до охорони важливих об'єктів Криму залучено військовослужбовців Росії [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/25281418.html> (дата звернення: 04.02.2018). – Назва з екрана.

підписали лист до голови Верховної Ради Криму з пропозицією повернутись до Конституції АРК у редакції 1992 р. та провести референдум щодо статусу півострову¹⁴⁶. Щоправда, більшість підписантів цього листа були членами проросійських організацій Криму. Таким чином, наприкінці лютого 2014 р. кримські військові та культурні еліти значною мірою підтримали проросійський рух.

Рівень репресій

У пункті, присвяченому політичним союзникам руху серед політичних еліт, вже йшлося про репресії, які проводив Василь Джарти щодо представників різних організацій проросійського суспільно-політичного руху в Криму. Проте варто зазначити, що ці репресивні дії не були пов'язані із неприйняттям головою Ради міністрів АРК проросійських ідей чи його бажанням сприяти утвердженню ідеї української державності на півострові. Скоріше, В. Джарти хотів максимально контролювати ситуацію в Криму та забезпечити монополію Партії регіонів на владу в автономії. Разом з тим, сам факт репресій, хоча і не високоінтенсивних, сприяв послабленню позицій проросійського руху в Криму та, як наслідок, закриттю цього елемента структури політичних можливостей.

Після смерті В. Джарти та призначення на посаду голови Ради міністрів АРК Анатолія Могильова репресії щодо представників проросійського руху не застосовувались. А після зміни влади у Києві в лютому 2014, коли потенціал держави був на дуже низькому рівні, навіть незважаючи на активні протиправні дії сецесіоністського характеру, українська влада жодних репресій не застосовувала, що свідчить про відкриття цього елемента СПМ.

Наявність закордонних політичних союзників

Традиційно проросійський суспільно-політичний рух в Криму мав закордонного союзника – Російську Федерацію, яка надавала організаційну та

¹⁴⁶ Письмо пятнадцати: начало Крымской весны [Електронний ресурс] // Новоросс.info. – Режим доступу: <http://www.novoross.info/krim/37694-pismo-pyatnadcati-nachalo-krymskoy-vesny-foto.html> (дата звернення: 04.02.2018). – Назва з екрана.

фінансову підтримку. Наприклад, представники Руської общини Криму проводили зустрічі з різними високопосадовцями РФ. У лютому 2010 р. С. Цеков та С. Аксьонов (в той час – перший заступник голови Общини) зустрілися з заступником голови Федерального агентства у справах СНД, співвітчизників, які проживають за кордоном, та з міжнародного гуманітарного співробітництва («Россотрудничество») Євгеном Кожокіним, який підкреслив, що «робота з Україною та Кримом є одним з пріоритетних напрямів діяльності очолюваної ним федеральної структури» [17]. Цікаво, що протягом цієї зустрічі С. Цеков заявив: «Ми б не хотіли, щоб нас сприймали на Україні як силу сепаратистську, тим паче що ми такою не є... При цьому ми є силою інтернаціоналістською. Вважаємо, що майбутнє України і Криму – в Союзі з Росією».

Партнерські стосунки мала Руська община Криму та пов'язана з нею «Руська єдність» і з Генеральним консульством РФ у Сімферополі. «Можна сказати, що у вас, у партії «Руська єдність», вся Росія в одностудцях. Росія з увагою та інтересом стежить за вашою роботою»¹⁴⁷, – таку думку висловлював генеральний консул РФ Володимир Андреев. Логічним продовженням такої співпраці було створення Кримської координаційної ради організацій російських співвітчизників, яка офіційно фінансувалась Росією, а основну роль у якій відігравала Руська община Криму, оскільки очолив Раду С. Цеков¹⁴⁸.

Зв'язки встановлювались не тільки з дипломатами, але і з московськими чиновниками. Наприкінці 2013 р., коли у Києві вже розгортались масові протести, Сергій Константинов, Костянтин Бахарев та Сергій Цеков регулярно

¹⁴⁷ Політична мапа Криму: 2010-2011. Процеси і тенденції / Ю.А. Тищенко, Г.Т. Бекірова, М.І. Капустін; за заг. ред. Ю. Тищенко // Укр. Незалеж. Центр Політ. Дослідж. – К., Сімферополь: Агентство «Україна», 2012. – С. 65

¹⁴⁸ В Криму не поділили «русские» деньги [Електронний ресурс] // Главком. – Режим доступу: <https://glavcom.ua/publications/113953-v-krymu-ne-podelili-%C2%ABrusskie%C2%BB-dengi.html> (дата звернення: 06.02.2018). – Назва з екрана.

відвідували Москву¹⁴⁹, а на початку 2014 р. до Криму приїжджав радник російського президента Владислав Сурков. Інформація щодо мети його візиту різниться: Рефат Чубаров вказує, що російський посадовець перед приїздом за допомогою інших людей перевіряв готовність зустрітись із ним різних кримських політиків¹⁵⁰; натомість Анатолій Могильов вказує, що Сурков відвідував Крим з метою вирішення технічних питань щодо будівництва керченського мосту¹⁵¹. Таким чином, Російська Федерація активно підтримувала проросійський рух на півострові, надавала фінансування, налагоджувала контакти протягом усього досліджуваного періоду. Проте варто зазначити, що найбільш вагомим проявом допомоги Росії проросійському руху були дії Чорноморського флоту РФ, які розпочались наприкінці лютого 2014 р. Більше того, більшість опитаних експертів, сходяться на думці, що роль самих активістів проросійського руху у подіях лютого-березня 2014 р. є мінімальною, а ключовим чинником розвитку подій була саме залученість російського флоту, що і визначило результат діяльності сецесіоністів.

Оцінка СПМ представниками руху

Жорстка політика представників Партії регіонів щодо місцевих кримських еліт (зокрема і проросійських), яка почалась з призначенням на посаду голови Ради міністрів АРК В. Джарти, разом з рекордно високим рівнем підтримки цієї політичної сили з боку місцевого населення та посиленням потенціалу держави в цей період визначала негативну оцінку структури політичних можливостей представниками проросійського руху.

Проте події на Майдані Незалежності кардинально змінили цю ситуацію. По-перше, зазнали зміни суспільні настрої населення півострова: на початку

¹⁴⁹ Рефат Чубаров: Петра Порошенко могли убити во время военного захвата Крыма [Електронний ресурс] // Крым.Реалии. – Режим доступу: <https://ru.krymr.com/a/26873520.html> (дата звернення: 06.02.2018). – Назва з екрана.

¹⁵⁰ Там само.

¹⁵¹ Анатолій Могилев о потере Крыма: У силовиков была проукраинская позиция [Електронний ресурс] // Українська правда. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2018/02/27/7172941/> (дата звернення: 06.02.2018). – Назва з екрана.

лютого 2014 р. 41% опитаних кримчан виступав за приєднання до Російської Федерації¹⁵². По-друге, внаслідок змін у владі на центральному рівні встановився рекордно низький рівень потенціалу держави. Як наслідок, представники проросійського руху вже могли розраховувати на значну підтримку місцевими радикальних дій та на відсутність жорсткої реакції з боку доволі дезорганізованої (наприкінці лютого – березні 2014 р.) київської влади.

Таблиця 3.2.

Динаміка структури політичних можливостей, 2010 – початку 2014 р.		
	До лютого 2014	Після лютого 2014
Політичний режим	Гібридний, з високим потенціалом	Демократичний, з низьким потенціалом
Союзники серед політичних еліт (загальнонаціональний рівень)	ПР – конкуренти	Проукраїнські сили – опоненти
Союзники серед політичних еліт (місцевий рівень)	ПР – конкуренти	ПР та КПУ
Стабільність політичних союзів (обидва рівні)	Надзвичайно стабільні	Нестабільні
Когерентність еліт (загальнонаціональний рівень)	Когерентні проти	Когерентні проти
Когерентність еліт (місцевий рівень)	Когерентні у відсутності позиції	Когерентні ЗА
Рівень репресій	Джарти – низький, Могильов – відсутні	Відсутні
Закордонні союзники	Росія	Росія
Оцінка СПМ представниками руху	Закрита: жорстка політика ПР	Відкрита: висока суспільна підтримка та низький потенціал держави

Червоним позначені елементи СПМ, закриті до дій проросійського руху, зеленим – відкриті

Отже, як видно з таблиці 3.2, у динаміці структури політичних можливостей протягом періоду 2010 – початку 2014 р. можна виділити два

¹⁵² Динаміка ставлення населення України до Росії та населення Росії до України, яких відносин з Росією хотіли б українці [Електронне джерело] // Київський міжнародний інститут соціології. – Режим доступу: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=236&page=1> (дата звернення: 23.02.2018). – Назва з екрана.

періоди: до та після 20-х чисел лютого 2014 р. Перший був пов'язаний із обранням у лютому 2010 р. Президентом України Віктора Януковича та абсолютною перемогою Партії регіонів на місцевих виборах восени того ж року, що дозволило їм максимально зосередити владу як на центральному, так і на місцевому рівнях. Попри проросійську орієнтацію самої Партії регіонів, цей період характеризувався найбільш закритою структурою політичних можливостей після 1995 р. Події Революції Гідності та втеча частини українських високопосадовців на чолі з Президентом сприяли руйнуванню усієї вертикалі, вибудованої режимом В. Януковича, що значною мірою знизило потенціал держави та створило кардинально інші умови для діяльності проросійського руху в Криму, чим і скористались представники місцевого суспільно-політичного проросійського руху за фінансової та військової підтримки Російської Федерації.

Підбиваючи підсумки усього розділу (див. додаток 17), можна сказати, що у ході дослідження було підтверджено гіпотезу 1, відповідно до якої характер політичного режиму, наявність закордонних союзників та оцінка представниками суспільно-політичного руху рівня відкритості структури політичних можливостей мали вирішальний вплив на динаміку проросійського суспільно-політичного руху в Криму протягом 1991 – початку 2014 р. Низький потенціал держави, значна суспільна ностальгія за радянським минулим та підтримка з боку Російської Федерації на початковому етапі української незалежності визначили відкритість структури політичних можливостей для проросійського руху, чим він і скористався, розпочавши масову мобілізацію. Проте внутрішньо- та зовнішньополітичні зміни, внутрішній розкол у самому русі та невміння вирішити соціально-економічні проблеми Кримського півострова стали причинами закриття СПМ у 1995 р., поразки руху та його переходу до іншої форми діяльності – структури очікування. Завданнями такої структури було збереження у суспільному дискурсі проросійських ідей, підтримка ядра та організаційних структур руху з метою підготовки ґрунту для наступної хвилі мобілізації. Діяльність

структури очікування тривала до кінця лютого 2014 р., коли серйозні трансформації у середовищі української політичної еліти, значне зниження потенціалу держави, підтримка значною частиною місцевого населення сецесіоністських ідей та суттєва допомога з боку Російської Федерації обумовили відкриття структури політичних можливостей та штовхнули представників проросійського сепаратистського руху до другої хвилі мобілізації, яка завдяки військовій підтримці Росії призвела до досягнення рухом поставленої мети.

ВИСНОВКИ

Проведення даного дослідження дало змогу зробити такі висновки та узагальнення:

На виконання завдання 1 в ході дослідження було визначено наукові теорії та підходи, релевантні для категоризації проросійського суспільно-політичного руху в Криму. Базовим поняттям, що характеризує зазначений рух є сепаратизм. Дональд Хоровіц визначає його як вимоги певної етнічної групи вже існуючої держави щодо утворення окремої держави чи широкої регіональної автономії. Разом з тим, сепаратизм як феномен не є однорідним. В залежності від мети та рівня впливу третіх сторін виділяють такі його типи: етнічний, як інструмент політичного торгу та як елемент проксі-війни. Попри той факт, що сепаратизм в Криму мав яскраво виражений проросійський характер, дослідження цілей руху доводить, що його звернення до російської етнічності використовувались саме з метою політичного торгу як місцевої еліти з центральною київською, так і представників російської влади з українською. Саме тому проросійський сепаратистський рух віднесено до цього виду сепаратизму.

Найпоширенішою формою вияву сепаратистських настроїв є суспільно-політичний рух, що організовується соціальними акторами, які ставлять за мету зміни структурного середовища екстраінституціональними методами. Важливою для дослідження суспільно-політичних рухів є теорія структури політичних можливостей, яка дозволяє здійснити комплексний аналіз структурних умов діяльності руху. В межах цього дослідження було зроблено огляд ключових підходів до розуміння елементів структури політичних можливостей та визначено найбільш релевантне з них для вивчення контексту, у якому діяв проросійський рух в Криму.

Оскільки це дослідження, зокрема, спрямоване на аналіз проросійського сепаратистського суспільно-політичного руху у період після його поразки 1995 р., то необхідним є використання теорії структур очікування руху, які утворюються з метою підтримки діяльності руху в несприятливому

політичному середовищі. Такими структурами є партії та громадські організації, які, за умови відповідності певним характеристикам, в перспективі мають стати авангардом руху під час нової масової мобілізації.

В результаті виконання *завдання 2* було досліджено історичні та соціальні передумови, які мали визначальний вплив на зародження та діяльність проросійського суспільно-політичного руху в Криму в період 1991 – початку 2014 р. Станом на початок 1990-х рр. Крим вже більше 200 років знаходився під впливом Росії (спочатку у формі Російської імперії, потім СРСР, зокрема РРФСР), що вплинуло на національний склад та політичну орієнтацію населення. Протягом цього періоду за Севастополем закріпився статус місця базування Чорноморського флоту, що посилювало зв'язок Криму з Росією. Більше того, напередодні досліджуваних подій відбувся розпад СРСР, внаслідок якого РРФСР, УРСР та інші республіки здобули незалежність, а Кримська область отримала автономний статус у складі України. Як наслідок, тривале перебування у складі Російської Держави, перевага росіян у складі населення Криму та надання автономії створили сприятливе політичне, демографічне та правове середовище для подальших сепаратистських дій на території півострова.

Виконавши *завдання 3*, вдалося визначити етапи розвитку проросійського суспільно-політичного руху в Криму в період 1991-2014 рр., підтвердити гіпотезу 2 та охарактеризувати особливості діяльності структур очікування руху на основі відповідної теорії. Оскільки дві хвилі масової мобілізації руху відбулися у 1994 – початку 1995 р. та наприкінці лютого 2014 р., то увесь період між ними було визначено як час очікування. Дослідивши діяльність та характеристики Руської общини Криму (РОК) – організації, яка прямо визнавала своє походження від Республіканського руху Криму та ставила за мету підготовку широкої соціальної бази для наступної мобілізації, було виявлено, що з п'яти характеристик структур очікування із суттєвими поправками на українські та кримські реалії чотири з них були притаманні РОК: відданість цілі, централізація, колективна ідентичність та тимчасовість.

При цьому відданість цілі була характерна більшою мірою для керівництва організації, ніж для рядових членів, та обумовлена значною мірою фінансовими стимулами з-зовні; складові колективної ідентичності спрямовані не стільки на внутрішню дію щодо гуртування учасників, скільки на зовнішню – внесення в публічний дискурс Криму російської тематики, акцентування уваги на історичних та духовних зв'язках з Росією; з формальної точки зору, діяльність Общини не була тимчасовою, але, зважаючи на цілі і їхнє переформатування в 2014 р., можна говорити про відносну тимчасовість.

На виконання *завдання 4* було охарактеризовано динаміку структури політичних можливостей для проросійського суспільно-політичного руху на кримському півострові в 1991 – початку 2014 р., в результаті чого вдалося підтвердити гіпотезу 1, відповідно до якої характер політичного режиму, наявність закордонних союзників та оцінка представниками суспільно-політичного руху рівня відкритості структури політичних можливостей мали вирішальний вплив на динаміку проросійського суспільно-політичного руху в Криму протягом 1991 – початку 2014 р. Низький потенціал держави, ностальгія за радянським періодом серед місцевого населення та підтримка з боку Російської Федерації визначили відкритість структури політичних можливостей для проросійського руху і, як наслідок, масову мобілізацію. Проте зміни всередині України та початок російсько-чеченської війни, внутрішній розкол у самому русі та нездатність Юрія Мешкова і його команди розв'язати соціально-економічні проблеми Кримського півострова стали причинами закриття СПМ, поразки руху та його переходу до структури очікування, представленої Руською общиною Криму. Діяльність структури очікування тривала до кінця лютого 2014 р., коли значне зниження потенціалу держави, спричинене втечею правлячої верхівки та руйнуванням жорсткої ієрархічної системи управління державою Партії регіонів, підтримка значною частиною місцевого населення сецесіоністських ідей та військова підтримка з боку Російської Федерації спричинили відкриття структури політичних можливостей та початок другої, успішної, хвилі мобілізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Аксьонов визнає, що до охорони важливих об'єктів Криму залучено військовослужбовців Росії [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/25281418.html> (дата звернення: 04.02.2018). – Назва з екрана.
2. Акт про проголошення державної самостійності Республіки Крим: станом на 05.05.1992 [Електронний ресурс] / Верховна Рада Криму // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/1992ref.htm> (дата звернення 26.12.2017).
3. Анатолий Могилев о потере Крыма: У силовиков была проукраинская позиция [Електронний ресурс] // Українська правда. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2018/02/27/7172941/> (дата звернення: 06.02.2018). – Назва з екрана.
4. Багров Николай Васильевич [Електронний ресурс] // Интернет-проект «Политическая элита украинских регионов». Центр славянских исследований при Хоккайдском университете. Центр социально-политических исследований (фонд "Диалог", г. Киев). – Режим доступу: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/ukrregions/> (дата звернення: 29.12.2017). – Назва з екрана.
5. Бевз Т. А. Партії як суб'єкти політичного процесу в умовах окупації Криму: суперечності та прорахунки / Упор. П. Гай-Нижник // Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 2016 р.). – К.: «МП Леся», 2016. – С. 282-298.
6. Блок "За Януковича!" создал свою фракцию в крымском парламенте [Електронний ресурс] // Корреспондент.net. – Режим доступу: <https://korrespondent.net/ukraine/politics/153297-blok-za-yanukovicha-sozdal-svoyu-frakciyu-v-krumskom-parlamente> (дата звернення: 15.01.2018). – Назва з екрана.
7. В Крыму не поделили «русские» деньги [Електронний ресурс] // Главком. – Режим доступу: <https://glavcom.ua/publications/113953-v-krumu-ne>

podelili-%C2%ABrusskie%C2%BB-dengi.html (дата звернення: 06.02.2018). – Назва з екрана.

8. В парламент Крима прошли 6 партий [Електронний ресурс] // УНІАН. – Режим доступу: <https://www.unian.net/society/422340-v-parlament-kryima-proshli-6-partiy.html> (дата звернення: 24.01.2018). – Назва з екрана.

9. Василий Киселев: На мои слова о покушении Янукович ответил: "Это ментовский разводняк" [Електронний ресурс] // Українська правда. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/articles/2010/02/19/4788595/> (дата звернення: 17.01.2018). – Назва з екрана.

10. Выборы народных депутатов Украины 26 березня 2006 року: Відомості про підрахунок голосів виборців в межах України [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/w6p001> (дата звернення: 16.01.2018). – Назва з екрана.

11. Всесоюзная перепись населения 1926 года. Национальный состав населения по регионам РСФСР [Електронний ресурс] // ДЕМОСКОП Weekly. – Режим доступу: http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_26.php?reg=788 (дата звернення: 24.12.2017). – Назва з екрана.

12. Главу Крымской епархии призывают прекратить контакты с украинизаторами [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/35300 (дата звернення: 02.01.2018). – Назва з екрана.

13. Гомза І. А. Каталітична мобілізація радикальних українських націоналістів у добу Другої Польської республіки: Вплив структури політичних можливостей / Іван Гомза // «Україна Модерна». – 2013. – № 20. – С. 151-170.

14. Грач и Волга объединились в блок «За Новый Крым» [Електронний ресурс] // Агентство «Крымские Новости». – Режим доступу:

<http://qha.com.ua/ru/obschestvo/grach-i-volga-obedinilis-v-blok-za-novii-krim/44796/> (дата звернення: 20.01.2018). – Назва з екрана.

15. Декларация о государственном и правовом статусе Крыма: по состоянию на 12.11.1990 [Электронный ресурс] / Крымский областной Совет народных депутатов // Народный Фронт «СЕВАСТОПОЛЬ-КРЫМ-РОССИЯ». – Режим доступа: <http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/1990obl.htm#d> (дата звернення: 25.12.2017). – Назва з екрана.

16. Динаміка переходів. Фракція ПАРТІЇ РЕГІОНІВ у Верховній Раді України сьомого скликання – VII скликання (2012-2014) [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступа: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/p_fraction_dep_changes?pidid=2355 (дата звернення: 03.02.2018). – Назва з екрана.

17. Динаміка ставлення населення України до Росії та населення Росії до України, яких відносин з Росією хотіли б українці [Електронне джерело] // Київський міжнародний інститут соціології. – Режим доступа: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=236&page=1> (дата звернення: 23.02.2018). – Назва з екрана.

18. Есть о чем подумать [Электронный ресурс] // Крымские известия. – Режим доступа: <http://politika-crimea.ru/parties/krymskie/184-respublikanskaya-partiya-kryma1/6559-est-o-chem-podumat> (дата звернення: 29.12.2017). – Назва з екрана.

19. Заява-звернення Президії Верховної Ради України до народу і Верховної Ради Криму: станом на 28.02.1992 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2151-12> (дата звернення 26.12.2017).

20. Звезда и политическая «смерть» Юрия Мешкова [Электронный ресурс] // Зеркало недели. – Режим доступа: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/zvezda_i_politicheskaya_smert_yuriya_meshkova.html (дата звернення: 29.12.2017) – Назва з екрана.

21. Избранный президентом Юрий Мешков заявляет, что готов к сотрудничеству во всеми политическими силами [Электронный ресурс] // Известия, Москва. – Режим доступа: http://www.ualberta.ca/~khineiko/izvestia_93_99/Izvestia%2094/1126003.htm

(дата звернення: 29.12.2017). – Назва з екрана.

22. Ільмі Умеров: «Референдум» у Криму проводили за допомогою адмінресурсу та Партії регіонів [Електронний ресурс] // Український тиждень. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/203543> (дата звернення: 27.01.2018).

– Назва з екрана.

23. Конституція Республіки Крим: станом на 06.05.1992 [Електронний ресурс] / Верховна Рада Криму // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/krym/show/rb076a002-92/ed19920506> (дата звернення 26.12.2017).

24. Крим – внутрішня проблема України та об'єкт геополітичної гри [Електронний ресурс] // «Український журнал». – 2008. – № 1 (31). – С. 47-49. – Режим доступу: http://ukrzurnal.eu/pdf/uz_2008_01.pdf (дата звернення: 20.01.2018).

25. Крим після Джарти [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/24317590.html> (дата звернення: 25.01.2018). – Назва з екрана.

26. Кримський спікер Константинов оголосив себе лідером місцевого осередку Партії регіонів [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – Режим доступу: https://dt.ua/POLITICS/krimskiy-spiker-konstantinov-ogolosiv-sebe-liderom-miscevogo-oseredku-partiyi-regioniv-139284_.html (дата звернення: 25.01.2018). – Назва з екрана.

27. Крымский парламент проголосовал за референдум и отставку правительства [Електронний ресурс] // Зеркало недели. – Режим доступу: https://zn.ua/POLITICS/krymskiy-parlament-progolosoval-za-referendum-i-otstavku-pravitelstva-139938_.html (дата звернення: 25.01.2018). – Назва з екрана.

28. Мальгин А. В. Крымский узел. Что привело к «русской весне»-2014? [Электронный ресурс] / Андрей Мальгин // Россия в глобальной политике. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/number/Krymskii-uzel-Chto-privelo-k-russkoi-vesne-2014-16591> (дата звернення: 11.01.2018). – Назва з екрана.

29. Маріонеткова Рада Криму вирішила вже приєднатися до Росії [Електронний ресурс] // Українська правда. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/6/7017808/> (дата звернення: 26.01.2018). – Назва з екрана.

30. Місцеві вибори 2010 [Електронний ресурс]// Центральна виборча комісія України. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/WP0011> (дата звернення: 24.01.2018). – Назва з екрана.

31. Никифоров А. Р. Специфика крымского региона в политическом пространстве Украины [Электронный ресурс] / Андрей Ростиславович Никифоров // Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/crimea/files/specifika.htm> (дата звернення: 09.01.2018). – Назва з екрана.

32. О заявлении Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации "Об отношении к решениям Верховного Совета Украины по Крыму" Крыма: по состоянию на 22.03.1995 [Электронный ресурс] / Государственная Дума Федерального Собрания Российской Федерации // Официальный интернет-портал правовой информации : постановление [принято Государственной Думой Федерального Собрания Российской Федерации 22 марта 1995 г. № 603-І ГД]. – Режим доступу: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102034747&intelsearch=%CE%E1+%EE%F2%ED%EE%F8%E5%ED%E8%E8+%EA+%F0%E5%F8%E5%ED%E8%FF%EC+%C2%E5%F0%F5%EE%E2%ED%EE%E3%EE+%D1%EE%E2%E5%F2%E0+%D3%EA%F0%E0%E8%ED%FB+%EF%EE+%CA%F0%FB%EC%F3+22.03.1995> (дата звернення: 13.01.2018).

33. О заявлении Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации "В связи с попыткой принудительного роспуска

Российской общины Севастополя и закрытия ее газеты": по состоянию на 06.10.1995 [Электронный ресурс] / Государственная Дума Федерального Собрания Российской Федерации // iПраво. – Режим доступа: <https://ipravo.info/russia2/laws84/410.htm> (дата звернения: 13.01.2018).

34. О переходе под юрисдикцию Российской Федерации Черноморского флота: по состоянию на 07.04.1992 [Электронный ресурс] / Президент Российской Федерации // Президент России. – Режим доступа: <http://kremlin.ru/acts/bank/1172> (дата звернения: 13.01.2018).

35. О правовой оценке решений высших органов государственной власти РСФСР по изменению статуса Крыма, принятых в 1954 году: по состоянию на 21.05.1992 [Электронный ресурс] / Верховный Совет Российской Федерации // Электронный фонд правовой и нормативно-технической документации. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/901607649> (дата звернения: 12.01.2018).

36. О статусе города Севастополя: по состоянию на 09.07.1993 [Электронный ресурс] / Верховный Совет Российской Федерации // Официальный интернет-портал правовой информации. – Режим доступа: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102024769&intelsearch=%D1%E5%E2%E0%F1%F2%EE%EF%EE%EB%FF+5359+1993> (дата звернения: 12.01.2018).

37. Обращение Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации к депутатам Верховного Совета Украины и Верховного Совета Крыма: по состоянию на 25.05.1994 [Электронный ресурс] / Государственная Дума Федерального Собрания Российской Федерации // Официальный интернет-портал правовой информации. – Режим доступа: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102030245&intelsearch=%EE%E1%F0%E0%F9%E5%ED%E8%E5+%EA%F0%FB%EC%E0+25+%EC%E0%FF+1994> (дата звернения: 13.01.2018).

38. Опитування: З якою культурною традицією ви себе ототожнюєте (опитування в Криму) [Электронный ресурс] // Центр Разумкова. – Режим

доступу: http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=394 (дата звернення 05.01.2018). – Назва з екрана.

39. Опитування: Чи всі кримчани, незалежно від їх етнічного походження, мають спільні риси, які відрізняють їх від українців, росіян, представників інших народів? (опитування в Криму) [Електронний ресурс] // Центр Разумкова. – Режим доступу: http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=470 (дата звернення 05.01.2018). – Назва з екрана.

40. Перепис 1959/1989: Південні області (Кримська, Миколаївська, Одеська, Херсонська) [Електронний ресурс] // Українська етнографія. – Режим доступу: <http://ethnography.national.org.ua/nsklad/1989-pivden.html> (дата звернення: 24.12.2017). – Назва з екрана.

41. Письмо пятнадцати: начало Крымской весны [Електронний ресурс] // Новоросс.info. – Режим доступу: <http://www.novoross.info/krim/37694-pismo-ryatnadcati-nachalo-krymskoj-vesny-foto.html> (дата звернення: 04.02.2018). – Назва з екрана.

42. Політична мапа Криму: 2010-2011. Процеси і тенденції / Ю.А. Тищенко, Г.Т. Бекірова, М.І. Капустін; за заг. ред. Ю. Тищенко // Укр. Незалеж. Центр Політ. Дослідж. – К., Сімферополь: Агентство «Україна», 2012. – 120 с.

43. Політичний процес в Автономній Республіці Крим: особливості, суперечності, прорахунки (1991–2014 рр.) / Аналітична доповідь. – К.: ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. – 304 с.

44. Постанова про депортацію татар і перетворення Криму на область. Документи [Електронний ресурс] // Історична правда. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2012/05/17/85887/> (дата звернення: 24.12.2017). – Назва з екрана.

45. Предвыборная платформа избирательного блока «Россия» [Електронний ресурс] // Крым политический. – Режим доступу: <http://politika-crimea.ru/parties/krymskie/184-respublikanskaya-partiya-kryma1/6561->

predvybornaya-platforma-izbiratel'nogo-bloka-rossiya (дата звернення 29.12.2017). – Назва з екрана.

46. Принципы деятельности Русской общины Крыма [Електронний ресурс] // Русская община Крыма. – Режим доступу: <http://www.ruscrimea.ru/cms/index.php?go=mon&in=view&id=19> (дата звернення: 02.01.2018). – Назва з екрана.

47. Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки: станом на 15.02.1991 [Електронний ресурс] / Верховна Рада Української РСР // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/712-12> (дата звернення: 26.12.2017).

48. Про внесення змін та доповнень до Закону Республіки Крим «Про Президента Республіки Крим»: станом на 07.09.1994 [Електронний ресурс] / Верховна Рада Криму // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/krym/show/rb0159002-94/ed19940907?test=XX7MfyrCSgkycpQIZiYKk2fYHI4/Us80msh8Ie6> (дата звернення: 10.01.2018).

49. Про внесення змін та доповнень до Конституції Республіки Крим: станом на 07.09.1994 [Електронний ресурс] / Верховна Рада Криму // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/krym/show/rb0159002-94/ed19940907?test=XX7MfyrCSgkycpQIZiYKk2fYHI4/Us80msh8Ie6> (дата звернення: 10.01.2018).

50. Про внесення змін та доповнень до статей 111, 114, 125, 126, 128, 129, 139, 153, 154 Конституції Республіки Крим: станом на 05.10.1994 [Електронний ресурс] / Верховна Рада Криму // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/krym/show/rb0204002-94/ed19941005?test=Up9Mf3o6frtCcpQ2ZiYKk2fYHI4/Us80msh8Ie6> (дата звернення: 10.01.2018).

51. Про вотум недовіри уряду Криму: станом на 15.09.1994 [Електронний ресурс] / Верховна Рада Криму // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/krym/show/rb0181002-94> (дата звернення: 10.01.2018).

52. Про державний суверенітет Криму: станом на 04.09.1991 [Електронний ресурс] / Верховна Рада Кримської АРСР // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/krym/show/rb001d002-91/ed19910904> (дата звернення: 26.12.2017).

53. Про забезпечення законності та правопорядку в Республіці Крим: станом на 11.09.1994 [Електронний ресурс] / Верховна Рада Криму // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/krym/show/rb0172002-94> (дата звернення: 10.01.2018).

54. Про невідкладні заходи по будівництву Збройних Сил України: станом на 05.04.1992 [Електронний ресурс] / Президент України / Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/209/92> (дата звернення: 13.01.2018).

55. Про організацію державного управління в Республіці Крим в період підготовки та проведення Референдуму щодо проекту Конституції Республіки Крим: станом на 09.09.1994 [Електронний ресурс] / Президент Республіки Крим // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/krym/show/rb0115115-94/ed19940909> (дата звернення: 10.01.2018).

56. Про проведення опитування громадян Республіки Крим 27 березня 1994 року: станом на 10.03.1994 [Електронний ресурс] / Президент Республіки Крим // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/krym/show/rb0005115-94> (дата звернення: 30.12.2017).

57. Про уряд Криму: станом на 29.09.1994 [Електронний ресурс] / Верховна Рада Криму // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/krym/show/rb0195002-94/ed19940929> (дата звернення: 10.01.2018).

58. Программа Республиканской партии Крыма (Партии РДК) [Электронный ресурс] // Народный Фронт «СЕВАСТОПОЛЬ-КРЫМ-РОССИЯ». – Режим доступа: <http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/rpk.htm> (дата звернення: 29.12.2017). – Назва з екрана.

59. Регионы Украины: хроника и руководители. Т. 3: Крым и Николаевская область / Науч. ред. Мацузато. – К. – Sapporo: Slavic Research Center, Hokkaido University, 2009. – 256 с.

60. Рефат Чубаров: Петра Порошенко могли убить во время военного захвата Крыма [Электронный ресурс] // Крым.Реалии. – Режим доступа: <https://ru.krymr.com/a/26873520.html> (дата звернення: 06.02.2018). – Назва з екрана.

61. Россия и Крым: документы из Архива МИД [Электронный ресурс] // Историко-документальный департамент МИД России. – Режим доступа: <https://idd.mid.ru/crimea> (дата звернення: 24.12.2017). – Назва з екрана.

62. Сергей Цеков: мы всегда были на передовой [Электронный ресурс] // ForPost Новости Севастополя. – Режим доступа: <http://sevastopol.su/news.php?id=16023> (дата звернення: 02.01.2018). – Назва з екрана.

63. Скандал у кримському парламенті: Гриценко «вичистив» опонентів [Електронне джерело] // УНІАН. – Режим доступа: <https://www.unian.ua/politics/270659-skandal-u-krimskomu-parlament-i-gritsenko-vichistiv-oponentiv.html> (дата звернення: 15.01.2018). – Назва з екрана.

64. Соціологічне опитування: Чи згодні Ви з твердженням, що населення АР Крим піддається насильницькій українізації? (опитування в Криму) [Електронний ресурс] // Центр Разумкова. – Режим доступа: http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=401 (дата звернення: 15.01.2018). – Назва з екрана.

65. Справка о работе Фонда «Москва-Крым» [Электронный ресурс] // Русский культурный центр. – Режим доступа:

http://www.ruscultura.info/content/fond_moskva_krym (дата звернення: 21.01.2018). – Назва з екрана.

66. Стенограма пленарного засідання 17 березня 1995 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://iportal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/3632.html> (дата звернення: 10.01.2018). – Назва з екрана.

67. Стенограма пленарного засідання 17 листопада 1994 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://iportal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/3574.html> (дата звернення: 09.01.2018). – Назва з екрана.

68. Стенограма пленарного засідання Верховної Ради України 29 квітня 1992 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://iportal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4712.html> (дата звернення: 09.01.2018). – Назва з екрана.

69. Структура Русской общины Крыма [Електронний ресурс] // Русская община Крыма. – Режим доступу: <http://www.ruscrimea.ru/cms/?go=mon&in=view&id=20> (дата звернення: 02.01.2018). – Назва з екрана.

70. Съезд Республиканского движения Крыма [Електронний ресурс] // Газета Коммерсантъ. – Режим доступу: <http://www.kommersant.ru/doc/27934> (дата звернення: 29.12.2017). – Назва з екрана.

71. Тезисы политической платформы РДК [Електронний ресурс] // Крым политический. – Режим доступу: <http://politika-crimea.ru/parties/krymskie/184-respublikanskaya-partiya-kryma1/6498-tezisy-politicheskoy-platformy-rdk> (дата звернення: 29.12.2017). – Назва з екрана.

72. У Криму через Фірташа сваряться регіонали, комуністи і вітренківці [Електронний ресурс] // ТЕКСТИ.ORG.UA. – Режим доступу: http://texty.org.ua/pg/article/editorial_1/read/421/U_Krymu_cherez_Firtasha_svara_tsa_regionaly_komunisty?a_srt=&a_offset=2597 (дата звернення: 18.01.2018). – Назва з екрана.

73. Устав Региональной общественной организации «Русская община Крыма» [Электронный ресурс] // Русская община Крыма. – Режим доступа: <http://www.ruscrimea.ru/cms/?go=mon&in=view&id=26> (дата звернення: 02.01.2018). – Назва з екрана.

74. Устав Русской общины Крыма [Электронный ресурс] // Русская община Крыма. – Режим доступа: <http://www.ruscrimea.ru/cms/index.php?go=mon&in=view&id=26> (дата звернення: 02.01.2018). – Назва з екрана.

75. Хан Є.А. Географія виборів Верховної Ради Криму в 1994 р. [Електронний ресурс] / Є. А. Хан // Наукова електронна бібліотека періодичних видань НАН України. – Режим доступа: <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/93822/17-Nan.pdf?sequence=1> (дата звернення: 30.12.2017). – Назва з екрана.

76. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 5233, оп. 1, спр. 13, арк. 106: Звернення до депутатів Верховної Ради Криму, до народних депутатів усіх рівнів, громадян Криму голів виконавчих комітетів кримських Рад народних депутатів різних рівнів.

77. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 5233, оп. 1, спр. 82, арк. 79-81: Доповідна записка Про поїздку до Севастополя 28-29 травня 1992 р.

78. Этапы становления Русской общины Крыма [Электронный ресурс] // Русская община Крыма. – Режим доступа: <http://www.ruscrimea.ru/cms/?go=mon&in=view&id=18> (дата звернення: 29.12.2017). – Назва з екрана.

79. Benford R., Snow D. Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment / Robert D. Benford, David A. Snow // *Annual Review of Sociology*. – 2000. – Vol. 26. – P. 611-639.

80. Carroll W.K., Ratner R.S. Master Frames and Counterhegemony: Political Sensibilities in Contemporary Social Movements / W.K. Carroll, R.S. Ratner // *Can. Rev. Sociol. Anthropol.* – 1996. – Vol. 33. – Issue 4. – P. 407-435.

81. Cinalli M., Giugni M. Political opportunities, citizenship models and political claim-making over Islam / Manlio Cinalli, Marco Giugni // *Ethnicities*. – 2013. – Vol 13. – Issue 2. – P. 147-164.

82. Conversi D. Mapping the field: theories of nationalism and the ethnosymbolic approach / Leoussi A. S., Grosby S. (eds.) // *Nationalism and Ethnosymbolism: History, Culture and Ethnicity in the Formation of Nations*. – Edinburgh, UK: Edinburgh University Press, 2006. – P. 15-30.

83. della Porta D., Diani M. *Social Movements : An Introduction (2d Edition)* / Donatella della Porta, Mario Diani. – Blackwell Publishing, 2006. – 345 p.

84. Dunér B. Proxy Intervention in Civil Wars / Bertil Dunér // *Journal of Peace Research*. – 1981. – Vol. 18. – No. 4. – P. 353-361.

85. Earl J. Tanks, Tear Gas and Taxes: Toward A Theory of Movement Repression / Jennifer Earl // *Sociological Theory*. – 2003. – Vol. 21. – No. 1. – P. 44-68.

86. Eisenger P. The Conditions of Protest behavior in American Cities / Peter K. Eisenger // *American Political Science Review*. – 1973. – Vol. 67. – No. 1. – P. 11-28.

87. Feld S. The Focused Organization of Social Ties / Scott L. Feld // *American Journal of Sociology*. – 1981. – Vol. 86. – No. 5. – P. 1015-1035.

88. Gomza I. Contentious Politics and Repertoire of Contention in Ukraine: the Case of Euromaidan / Ivan Gomza // *Магістеріум. Політичні студії*. – 2014. – Вип. 58. – С. 55-60.

89. Horowitz D.L. Patterns of Ethnic Separatism / Donald L. Horowitz // *Comparative Studies in Society and History*. – 1981. – Vol. 23. – No. 2. – P. 165-195.

90. Kitschelt H. Political Opportunity Structures and Political Protest: Anti-Nuclear Movements in Four Democracies / Herbert P. Kitschelt // *British Journal of Political Science*. – 1986. – Vol. 16. – No. 1. – P. 57-85.

91. McAdam D. Comparative perspectives on social movements: Political opportunities, mobilizing structures, and cultural framings / D. McAdam, J. D. McCarthy, M. N. Zald. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – 426 p.

92. McAdam D. Dynamics of Contention / D. McAdam, S. Tarrow, C. Tilly. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 387 p.

93. McCarthy J.D., Zald M.N. Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory / John D. McCarthy and Mayer N. Zald // American Journal of Sociology. – 1977. – Vol. 82. – No. 6. – P. 1212-1241.

94. Meyer D. Protest and Political Opportunity / David Meyer // Annu. Rev. Sociol. – 2004. – Vol. 30. – P. 125-145.

95. Meyer D., Staggenborg S. Movements, Countermovements, and the Structure of Political Opportunity / David S. Meyer and Suzanne Staggenborg // The American Journal of Sociology. – 1996. – Vol. 101. – No. 6. – P. 1628-1660.

96. Meyer D.S. Institutionalizing dissent: The United States structure of political opportunity and the end of the nuclear freeze movement / David S. Meyer // Sociological Forum. – 1993. – Vol. 8. – No. 2. – P. 157-179.

97. Mumford A. Proxy Warfare and the Future of Conflict / Andrew Mumford // The RUSI Journal. – 2013. – Vol. 158. – Issue 2. – P. 40-46.

98. Polletta F., Jasper J.M. Collective Identity and Social Movements / Francesca Polletta and James M. Jasper // Annual Review of Sociology. – 2001. – Vol. 27. – No. 1. – P. 283-305.

99. Puglisi R. The Rise of Ukraine's Oligarchs / Rosaria Puglisi // Democratization. – 2003. – Vol. 10. – No. 3. – P. 99-123.

100. Rootes Ch. Political Opportunity Structures: Promise, Problems and Prospects [Electronic resource] / Chris Rootes // ResearchGate. – P. 1-16. – Mode of access: https://www.researchgate.net/publication/265006762_Political_Opportunity_Structures_Promise_Problems_and_Prospects (viewed on January 13, 2018). – Title from the screen.

101. Sawyers T.M., Meyer D.S. Missed Opportunities: Social Movement Abeyance and Public Policy / Traci M. Sawyers and David S. Meyer // *Social Problems*. – 1999. – Vol. 46. – No. 2. – P. 187-206.
102. Jenne E.K., Saideman S.M., Lowe W. Separatism as a Bargaining Posture: The Role of Leverage in Minority Radicalization [Electronic resource] / Jenne E.K., Saideman S.M., Lowe W. // *Journal of Peace Research*. – 2007. – Vol. 44. – No.5. – P. 539-558. – Mode of access: <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0022343307080853> (viewed on January 8, 2018). – Title from the screen.
103. *New Social Movements in Western Europe: A Comparative Analysis* / H.Kriesi, R. Koopmans, J. W. Duyvendak, M. G. Giugni. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995. – 344 p.
104. Sasse G. *The Crimea Question: Identity, Transition, and Conflict* / Gwendolyn Sasse. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2007. – 384 p.
105. Stevenson W., Greenberg D. *Agency and Social Networks: Strategies of Action in a Social Structure of Position, Opposition, and Opportunity* / William B. Stevenson and Danna Greenberg // *Administrative Science Quarterly*. – 2000. – Vol. 45. – No. 4. – P. 651-678.
106. Tarrow S. *Struggle, Politics, and Reform: Collective Action, Social Movements, and Cycles of Protest* / Sidney G. Tarrow // *Western Societies Program Occasional Paper*. – 1989. – No. 21 (Second Edition). – 120 p.
107. Taylor V. *Social Movement Continuity: The Women's Movement in Abeyance* / Verta Taylor // *American Sociological Review*. – 1989. – Vol. 54. – No. 5. – P. 761-775.
108. *The Economist Intelligence Unit's Democracy Index* [Electronic resource] // *The Economist*. – Режим доступа: <https://infographics.economist.com/2018/DemocracyIndex/> (viewed on January 24, 2018). – Title from the screen.

109. Tilly C. Democracy / Charles Tilly. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – 248 p.
110. Tilly C. Contentious Performances / Charles Tilly. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – 254 p.
111. Ukraine. Freedom in the World [Electronic resource] // Freedom House. – Mode of access: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2011/ukraine> (viewed on January 24, 2018). – Title from the screen.

Інтерв'ю 1

з представником експертного середовища

— Діяльність яких проросійських організацій Криму, на Вашу думку, мала найбільший вплив на підтримку проросійських настроїв місцевого населення? Чому?

— Я б на перше місце поставив все таки Комуністичну партію. Я вважаю її абсолютно проросійською. Особливо коли мова йде про кримське відділення, кримський обком, реском. Тому що це якраз вони найбільше вплинули на формування проросійського середовища, формування меседжів, створення конфронтаційних ліній всередині Криму, особливо з кримськими татарами. Якщо подивитися навіть на те, хто там встановлював меморативну політику, яка була в Криму до 2013 року, то саме комуністи, здається, найбільше прославились меморативною політикою. Саме вони чітко визначили своїх ворогів. Це значить ОУН-УПА (у них ще пам'ятник такий був «Вистерл в спину» в центрі Сімферополя) і кримські татари. Тобто оці два: українська ідентичність і кримсько-татарська ідентичність – це були ключові вороги. І, відповідно, під це були засоби масової інформації: «Кримська правда», все інше. Вони були підконтрольні Комуністичній партії.

Потім другою за впливом була «Русская община». Практично можна сказати, що більшість, так скажімо, іредентистів, кримських сепаратистів, вони родом з «Русской общины». Той же Аксьонов з 1998 року в «Русской общине». Це така базова надбудова, базова організація, яка підтримувала через російські спецслужби, російське посольство, Россотрудничество, все інше, забезпечувала сталі зв'язки з Росією.

Треті за своєю потужністю – це, звісно, були козаки. «КАЗАКИ». Вони були різні: вони були всі антитатарські, а щодо української ідентичності там були різні підходи. Була частина козаків, які, умовно кажучи, надихалися українською якоюсь ідентичністю, середньовічною ідентичністю, але переважна більшість це все одно були руські націоналісти.

І останнім це, звісно, було «Русское единство». Це партія, політична вже надбудова, на чолі з Аксьоновим, яка в кримському парламенті виборола собі три місця, яка з самого початку вже демонструвала агресивний характер (тобто цими орлами, російськими прапорами, кольорами і тому подібне).

— Згадані Вами організації співпрацювали одна з одною чи діяли окремо одна від одної? На Вашу думку, яку роль такі відносини відіграли у розвитку проросійського руху в Криму?

— Так, це, знаєте, такі сосуди, що переливаються один в одного. Тобто не завжди інтереси Комуністичної партії, «Русского блока», «Русской общины» або козаків збігалися, але якщо подивитися по ключовим позиціям (там всередині теж існувала конкуренція, зрозуміло) по ставленню до кримськотатарського питання, до України, до української ідентичності, то вони в принципі підтримували один одного і були, так би мовити, єдиним організмом.

— **Умовно кажучи, спільні вороги їх об'єднували?**

— Так-так.

— **На Вашу думку, яка організація(ії) та/або людина(и) могла б бути ланкою, яка поєднує події 1994-95 та 2014 рр.?**

— Я би напевно згадав Грача. Принаймні Грач стверджує, що в 2013-14 році до нього зверталися, в тому числі росіяни, намагаючись прощупати його позицію і начебто йому пропонували якусь там позицію лідера.

Аксьонов - ні. Аксьонов в принципі продукт кінця 1990-х років.

Разом з тим, там є «Русская община», її лідери... можна відстежити їхню траєкторію від 1995 року: Цеков і всі інші, вони всі там присутні. Хоча я не можу сказати, що Цеков визначальну роль грав у подіях 2014 року. Так само, наприклад, Нікіфоров. Він людина, яка з Мальгіним вигадала усі символи кримські, тобто вони тоді ще працювали з, так званим, президентом Мешковим, і усі ці герб, прапор вони вигадали. Теж можна сказати, що і Мальгін, і Нікіфоров (Мальгін точно більш функціонально: в його музеї був штаб Антимайдану) також активно були залучені.

— **Чи є людина, з якою у Вас, у першу чергу, асоціюється проросійський рух в Криму? Якщо так, то хто це? Чому?**

— Аксьонов, звісно. Це очевидно.

— **Коли він з'явився?**

— У нас був з 2010 року «Кримський політичний діалог», і, здається, з 2012 року Аксьонов став помітним, про нього почали говорити, що є такий. Але насправді він не справляв якогось серйозного враження, не був аж таким цікавим.

— **Чи не знаєте Ви, чи правда, що він належав до кримінальних кіл?**

— Справа в тому, що в Криму в дев'яності роки всі люди, які мало-мальськи займалися бізнесом, належали до тих чи інших кримінальних угруповань. Це не означає, що вони були членами банди; це означає, що вони входили в коло, так би мовити, того чи іншого угруповання. Але той самий Аксьонов, наприклад, в 1998 році активно підтримав Москаля, за зачистку в Криму. Тобто тут не так все просто. Це кон'юнктурники всі вони. В

Бахчисараї, наприклад, був мер – член «Русского единства». Ми з ним були дуже добре обізнані. І під час революції він підтримував Україну, підтримав революцію (не встиг зорієнтуватися). Хоча з вовками їздив. Там люди абсолютно кон'юнктурні. Якби, умовно кажучи, Росія на них не натиснула, вони всі б сказали, що ніхто нікуди не біжить. Ця їхня російськість закінчилися б «великим русским словом», всякими такими речами: «От було б добре, якби ми мали більше можливостей, впливу». Навіть були такі радикали, які вважали, що українство – це хвороба, але були просто суто кон'юктуристи, бізнесмени і дерібанщики, які просто бачили Крим як ресурс і вважали, що саме Україна, ті правила гри, які існують в Україні, дають їм більші можливості дерібанити все.

— На Вашу думку, що стало причиною невдачі сепаратистських дій Юрія Мешкова у 1994-95 рр.?

— Мешков – дурак. Мешков просто за визначенням «дурілка». Тобто це особисті його якості. Він скандальна людина, абсолютно егоманіяк, фрик. Він прийшов на популістських тільки гаслах і за один рік зруйнував усе, що можна було зруйнувати; а Росія на той момент не була готова до якихось там серйозних дій, і ситуація втрималась. І в принципі Україна була готова (принаймні демонструвала; не знаю, чи була готова) застосувати силу – це правда. Є багато спогадів тих часів, коли деморалізована російська армія на фоні вмотивованих українців виглядала не дуже впевнено – і це давалось знаки.

— Чому, на Вашу думку, попри істотне невдоволення місцевого населення результатами виборів, не відбулося активних сепаратистських дій у 2005 році, після обрання Віктора Ющенка Президентом України?

— Перш за все, я думаю, тому що не було істерії. Потім не було такої мобілізації, потім ці події відбувалися дуже стрімко, тобто процес мобілізації був мінімальним. Ну що вони могли? Вони навіть сюди (до Києва - *прим. авт.*) не привозили людей, а в 2014 році кримчани були одним з таких важливих акторів: починаючи з беркута і закінчуючи Антимайданом. Тобто я вважаю, що час конфлікту відіграє дуже важливу роль: конфлікт, який стрімко розгортається і швидко завершується, в принципі не дає можливості для ескалації. А другий момент все-таки полягає в тому, що Помаранчева революція завершилася компромісом. І цей компроміс в принципі влаштовував всі сторони. Він не руйнував, умовно кажучи, джерела існування політичних груп, і Крим отримав, в тому числі, якби гарантії, що не буде якихось радикальних змін. Власне, так і сталося. Але ключовим я вважаю те, що конфлікт дуже швидко вирішився.

— Яким було ставлення місцевої влади (Голови Ради Міністрів, Голови Верховної Ради АРК) до проросійського руху у періоди 1995-2010, 2010-2014?

— Проблема в тому, що до 2010 року був проросійський рух, але в значній мірі послаблений в 95 році. Потім почалося 5 років кримського «беспредела», і практично вся кримська еліта займалася просто дерибаном ресурсів, і їм було не до політичних якихось там виступів. Мені здається, що новий сплеск політичної активності, в тому числі формування політичних рухів... Це враховуючи те, що наприкінці 90-х - початку двохтисячних, Грач був головою, і Кучма все одно змусив Грача прийняти дуже багато. Ключове протистояння йшло не з Україною, а з кримськими татарами. Українська ідентичність, оскільки Президент – Кучма, виглядала доволі так ілюзорно, трохи символічно, воно не зачіпало багатьох людей. Мені здається, що взагалі, якщо говорити про конфлікт в широкому сенсі з українським, то реально він почався в 2005 році, коли після Помаранчевої революції значна частина людей, яка жила в російському інформаційному просторі раптом почала жити в українському інформаційному просторі; і вона якби прийшла в Україну зі своїм уявленням про український проект, про те, що вона називала українським проектом. До цього моменту це все дуже і дуже важко виокремити і зрозуміти, бо в голові людей була каша: вони могли бути антикучмістами, націоналістами, ще якимось там «істами». А вже після 2005 року, коли ключове протистояння стало за принципом ідентичності, то тут уже формується українська ідентичність, вже чіткі нариси цієї ідентичності. З іншого боку, російська ідентичність, радянська ідентичність розмивається, вона розпадається, і на той момент у росіян відкривається вікно можливостей: у них з'являються гроші, і вони починають вкладати в це.

— **Просто часто звучить думка що через те, що місцева влада толерувала ці протести...**

— Я думаю, що ключові протести на той момент були кримськотатарські. І ніхто там з точки зору російського населення не протестував на той момент. Просто вони були десь, але вони були маргіналізовані, вони нікого не цікавили. Бізнес цікавив, дерибан. Кримських татар цікавили ресурси, Київ тиснув на Крим для того, щоб якимось чином вирішити питання з кримськими татарами, а всі ці йолопи, які бігали, ті в принципі нікого не цікавили.

— **Тобто фактично питання проросійських рухів було знято з порядку денного?**

— Воно існувало в наративі, продовжувало існувати, тобто в газетах (Кримська правда, інші). Вони все це підтримували як наратив, але об'єктивно реальних дій дуже мало було. Я ж кажу, воно з 2005 року почалось, коли гроші почали вливати.

— **Ну і, відповідно, на Вашу думку, що змінилось з 2005? Маю на увазі, як вони стали проявляти свою діяльність?**

— Вони отримали ресурси, власне вони формувалися як опозиція, тобто вони сформувалися зі своєю політичною позицією. Їхня позиція якби була ідентична Партії Регіонів, тобто, по суті, вони стали частиною внутрішньої української політичної agenda і мапи. «Партія регіонів» – це теж була така доволі рихла структура, в якій існувала також безліч різних груп, і руські націоналісти були частиною цієї партії.

— **На Вашу думку, якою була роль Чорноморського флоту Російської Федерації у розвитку проросійського руху в Криму? Чи змінювалась інтенсивність підтримки?**

— Чорноморський флот дратував. Він постійно дратував. Це була постійна загроза, її демонстрація. Особливо у Севастополі – це суперечки, де прапор буде висіти/не висіти. Постійно це проблема була, тому що кацапи хотіли постійно більше, більше прапорів; українці, відповідно, тиснули для того, щоб менше прапорів. Тобто була доволі нервова ситуація в Севастополі. Плюс до того, по суті, вся гідролокація і маяки були в руках Чорноморського флоту. І оце після 2005 року, коли почалися спроби захопити/відбити маяки то там, то там, тобто це була така епопея, яка теж показала. Тому на той момент було зрозуміло, що в 1997 році, коли був укладений Великий договір, коли було вирішене питання з Чорноморським флотом, тоді 2017 рік – це здавалась така страшенно відкладена перспектива. Все одно так чи інакше багато подій відбувалися саме під цим кутом, під кутом 2017 року, ті ж Харківські угоди. Тобто для росіян важливо було відтермінувати, продовжити і відкласти якомога далі, на будь-який термін, оскільки тоді вони не мали сил нав'язати Україні не 10 років, а, скажімо, 20 чи 30. а в 2010 році вони вже мали таку можливість завдяки Тимошенко. Ну всі чудово розуміли що присутність російських військ в Криму - це для нас постійна небезпека. Особливо після Грузії, коли стало очевидно, що Крим буде наступним. Не усім стало очевидно, але в принципі були такі думки. Я думаю, що це скоріше пальцем в небо, це не передбачення якесь, а просто за аналогією думали. Але тим не менш, це було. І багато тоді робилось для превенції, щоб не дати приводу росіянам застосувати війська для захисту типу російськомовного населення. Ключова проблема вважалася, що існує протистояння або протиріччя між кримськими татарами та росіянами, що може бути пряме зіткнення, і на цьому тлі росіяни можуть застосувати війська. І на цю превенцію була спрямована купа роботи: державної, громадської, фонди тощо.

— **Чи були інші організації (партії, ГО, церква, бізнес тощо), які підтримували діяльність проросійського руху?**

— Якщо так подивитися, звісно, Московський патріархат. Але він дуже різний там: не можна сказати, що він однозначно підтримував руський націоналізм, скоріше там 50 на 50. Ну в принципі все, нічого такого я не згадую з таких потужних, видимих акторів того часу. По-перше, там не так багато людей. Я маю на увазі людей, які спроможні формулювати себе

як політика чи якогось діяча. Тут скоріше коло тих людей, які формулювали ідеї, було обмеженим. І вони всі перебували у цілій низці організацій: починаючи від «Русской общины» і закінчуючи «Партією регіонів».

— **Тобто можна виділити ядро цих людей?**

— Так, вони в принципі були представлені практично у всіх цих русских націоналістичних організаціях. Єдине, що можна сказати, коли ми говоримо про «Партію регіонів», то, звісно, її кримське відділення можна вважати найбільш проросійським. Але тоді варто згадати і про Василя Джарти, тому що він в значній мірі створив кримську фронду проти «Партії регіонів», проти донецьких. Тому що він своїми діями дуже багатьох налаштував проти себе. Оскільки він дуже авторитарна людина, він сам приймав рішення. Реально зневажав кримчан, усю цю «мішпуху» політичну. Він їх чудово розумів, що вони там «шкурнікі». Але він своїми діями створив фронду в 2013 році, в 2012-13 році; і ця фронда теж, можливо, тут я не можу сказати напевно, впливала... 2010-2012 рік – це був період, коли кримчани не приймали жодних рішень. Це показувало, як можна прийти, усіх нагнути, всі будуть мовчати.

— **І останнє питання. Чи можете Ви виділити якусь потужну проукраїнську структуру в Криму, яка протидіяла або навіть якщо не протидіяла, то просто несла альтернативну проукраїнську думку?**

— Давайте почнемо з кримськотатарського Меджліса. В принципі кримськотатарської національної структури. До 2004 року я можу сказати, що вони переважно займалися своїми внутрішніми національними питаннями, тобто у них у порядку денному загальноукраїнської адженди було мало. Вони, звісно, солідаризувалися з «Народним рухом». Тобто в принципі вони демонстрували демократичний тренд, без сумніву. Але сказати що до 2004 року це була сила, яка представляла на півострові український політичний рух, це неправильно. Хоча, з формальної точки зору, так: вони мали фракцію в парламенті Криму. Це якраз «Народний рух України» і Курултай. Це спільний був блок. В цьому сенсі, з політичної точки зору, це була єдина структура, яка політично представляла альтернативну точку зору. Після четвертого року ситуація активно змінюється, відбуваються серйозні змін в ідентичності людей. Оце залучення кримчан в українські події, воно поступово формує клас політичних українців, які не кримські татари, не етнічні українці, яких було там чимало, але все ж обмежена кількість. І судячи по тому, як підтверджують опитування громадської думки, то можна сказати, що кількість оцих політичних українців ставала більшою і більшою. Вони не були представлені у вигляді якоїсь конкретної політичної сили, але, звісно, там були всі українські політичні партії, і вони мали свій електорат (і не маленький). Тобто і «Батьківщина», і «Народний рух», і

«Наша Україна», і всі інші. А це, як мінімум, до 20-25% населення активно підтримували проукраїнські політичні партії. Це багато. Ну і 12-13% - кримських татар. Тому якби ситуація не змінилася в 14 році, а все лишалося вже, яким було, то, я думаю, що це вже були б незворотні зміни. Тобто кількість людей, які є носіями української політичної ідентичності збільшилась так само, як це відбулося, наприклад, у Миколаївській та Запорізькій областях.

Інтерв'ю 2

з представником експертного середовища

— Діяльність яких проросійських організацій Криму, на Вашу думку, мала найбільший вплив на підтримку проросійських настроїв місцевого населення? Чому?

— Я належу до тих небагатьох, хто вважає, що потрібно розрізняти настрої, які були в Криму на початку дев'яностих та й зараз. Справа в тому, що там не стільки проросійські були настрої, особливо коли наприкінці 80-х - на початку 90-х в самій Росії ішли стрімкі демократичні процеси. Треба звертати увагу на такі важливі речі. По-перше, склад структури населення Криму. Дуже велика кількість військових, дуже велика кількість членів їх сімей (це особлива категорія людей), дуже багато відставник військових, тобто людей, які були родом із інших країн Радянського Союзу. Але коли вони йшли у відставку, люди вище підполковника зазвичай намагалися поїхати в останні роки служити в Криму для того, щоб там вийти на пенсію, отримати квартиру в гарному місці і доживати своє життя під кримським сонцем. Дуже багато військових і членів їх сімей мали зовсім іншу ментальність. І їх назвати проросійськими – це мало, вони прорадянські. Так само дуже велика частина населення Криму і тоді, і зараз (особливо пенсіонери: не важливо військові чи ні) – це люди, які жили, любили і були віддані «большой Родине», «красной звезде», «красному флагу», які вороже сприймали навіть демократичні процеси в Росії. Це вже потім, коли почала вибудуватись нова імперська політика вже Російської Федерації, тоді оці настрої прорадянські були дуже гарно використані для того, щоб перетворити їх на проросійські. І вся російська державна політика і політтехнологія налаштована на те, щоб люди різних поколінь були прорадянськими, а заодно і проросійськими. Тому вони живуть з головою, повернутою назад, тому вони ходять в одностроях Другої світової війни, використовують міфологію «Великой Отечественной», яка взята на озброєння, тому що дуже велика кількість людей, вони саме «просоветські», вони хочуть жити в роки своєї молодості, бути забезпеченими. А населення Криму значною мірою військово та коловійськове, воно завжди було дуже добре забезпечене. Наприклад, Севастополь був закритим містом. Туди навіть ми, хто жили в Криму, мали брати перепустку, щоб заїхати. Більше того, місто було просто переповнене забезпеченням, місцеві їздили в Севастополь скуплятися: купувати там меблі, їжу тощо. Тому багатьом притаманна оця ностальгія, гордість за «Родину», «Мы – впереди планеты всей!», «большая страна». Ось з цього треба починати. Таким чином, проросійський рух завжди був неоднорідний: це були люди різних поколінь, різних сегментів населення... Наприклад, ходив строем «Союз советских

офіцерів», де були одні діди, яких використовували також їхні «політичні внуки». Тож рух був неоднорідним. Тому Крим в Україні був одним із найчервоніших, комуністичних. Вже в незалежній Україні, в Криму головою Верховної Ради був комуніст Грач.

Насправді в Криму не так багато виборців, але Крим завжди використовувався технологами, бо це було таке знакове, «скрепноє» місце, яким можна було, як прапором, розмахувати. Тому в Крим їздили з Москви за електоральними балами (там ходив і Лужков у кепках, Жириновський, Затулін та інші). І з Києва так само їздили комуністи, «вітренки», які завжди мали нахили проросійські, прорадянські. Це була така, скажімо так, база для цього. Так само і Чорноморський флот, Дім російської дружби тощо, які працювали абсолютно легально, в яких діяли російські структури, що займалися підтримкою проросійської ідеології. Довкола цих структур, у яких були гроші (Россотрудничество, Російські культурні центри в Севастополі і в Сімферополі), кружляли усі проросійські організації і билися за московські гроші: всім хотілось бути «любимой женой Кремля», і тому між ними зв'язку такого не було. Вони були розрізнені, впевнено йшли до повної маргіналізації (при Джарти вони взагалі були на далекому маргінесі всі, бо він їх просто вишвирував з політики, а Мешкова взагалі викинув за Керченську протоку). Вони були розрізнені, малочисельні, і це треба розуміти. Звісно, були обласкані Москвою: такі як Цеков...

Отже, починаємо. 1990-і – децентралізація в Радянському Союзі, його розпад, не забуваємо Придністров'я, де, по суті, вперше почало з'являтися бойове крило проросійських організацій, повернення кримських татар з середини 1980-тих років. І це ще кримський обком партії намагався цей процес регулювати, намагалися, щоб не було масового повернення, щоб це було повільними тоненькими струмками. Але люди хотіли повертатися, поверталися, хотіли політичної реабілітації та повернення кримськотатарської національної автономії. Тому два процеси, які комуністи – ЦК в Москві і кримський обком на чолі з Багровим, а потім з Грачем – намагалися зробити, і кінець самої КПРС, як і загалом кінець 1980-х років, дуже важливі, тому що одночасно йшли процеси історичної ваги: повернення корінного народу, повернення цілої релігії, українська незалежність, Росія, яка випускала із рук, і КПРС, яка позбавлялася монополії на владу і на застосування сили, нічого вже не могли зробити. Тому і з'явилась кримська автономія сама така, яку хотіли комуністи. Із двох причин: перша причина, головна, це тримати на якорі Україну; і друга причина: не допустити відродження кримськотатарської автономії, щоб залишалася вона юридично адміністративно-територіальною, чого у світі ніде немає. Більше того, вона все одно була по своїй суті російською, орієнтувалася на більшість населення – російське, так зване, «русскоязычное». Чому? Тому що керівництво цієї автономії мало забезпечити

спокійне панування в Криму Чорноморського флоту. Його базування теж унікальне, тому що у всьому світі воєнні бази іноземних країн локалізовані; є воєнна база і регламент, хто і як заходить/виходить: машини, люди, зброя, пересування, передислокація – все врегульовано на нормативному рівні. Натомість в Криму Чорноморський флот був розкиданий по всій території: два аеродроми – Кача і Гвардійське, в усіх портах Криму були присутні підрозділи Чорноморського флоту, кругом причали глибоководні для десантних воєнних кораблів, 13 тисяч гектарів на мисі Чауда – однойменної полігон для стрільб, для авіа, для висадки десанту тощо. Кожне місто, по суті, могло бути заблоковане підрозділом Чорноморського флоту, що і було зроблено. І коли писали ще при Ющенко, що можна було виплатити ці борги, бо там копійки залишалися, і розірвати, просто не прив'язуватись ні до газу, ні до чого з Росії; віддати Росії той борг нещасний і змусити їх виходити або платити за ці десятки тисяч гектарів, тоді б вже зовсім по-іншому все було. Але навіть не йшли на те, щоб верифікацію зробити. Гриценко намагався зробити повністю інвентаризацію всього, але це не вдалося, оскільки договору оренди не було, вони просто сиділи. І це до питання політичної корупції, тому що це завжди було предметом торгу. Крим, російська мова і Чорноморський флот завжди були предметом торгу. І наші всі влади, які тільки не були, за винятком окремих людей, вони всі працювали на користь Росії. Різні варіанти для того, щоб не було цієї військової присутності, яка була, по суті, тим, на що опиралися ці проросійські рухи. Вони всі кружили хороводи навколо центрів Россотрудництва, плюс Чорноморський флот, який завжди підготовував. Також варто згадати про корупцію, яка була, бо Чорноморський флот міг все: возити матросів на Північний Кавказ, а назад забивати всі трюми у великих десантних кораблях мандаринами. Без таможні, без нічого.

Але повернемося до 1990-х. Перший пік, коли така синергія було, це, звичайно, блок «Россия», це перші вибори президента (коли вибрали Мешкова), потім вибори Верховної Ради Криму, коли вони всі збилися в блок «Россия» (всі-всі: маргінали, божевільні тощо). Але такого успіху вони більше не повторили, тому що вони дуже швидко показали, хто вони є. Москва тоді – треба віддати належне Єльцину, бо він не йшов на такі речі напрому. Незважаючи на те, що у Мешкова не було абсолютно власної команди, він привіз із Москви цілий уряд, і вони там жили у шикарних готелях та санаторіях ЮБК і приїжджали на роботу з піском на ногах. Який це мало наслідок? Вся місцева рать, яка привела Мешкова до влади, всі виявилися кинутими, тому що московські зайняли всі посади (що відбувається і зараз, до речі). Але Єльцин не йшов ні на анексію, ні на якісь силові речі. Так, звичайно, підтримка була. Це завжди була російська державна політика.

Тому якщо ми перейдемо до окремих організацій, то тут варто згадати, що в Криму в 90-і роки, за Конституцією 1992 року, була своя законодавча база, тобто парламент був

професійним, і він продукував закони. Зокрема, був свій закон про партії. В Криму, окремою від усієї України, були свої регіональні партії. От ці проросійські організації і оформились як такі політичні партії. Була партія «Республіка» – це люди, які до сьогодні дожили, це афганці були, тобто люди досить інтелектуально підковані, які формували ідеї, і зараз деякі з них... Світлана Савченко, наприклад, зараз сенатор. Тобто це були інтелектуали, які писали закони. Потім, це, власне кажучи, «Русский блок», який весь час з кимось зливався-розливався, в Севастополі ледь не своя партія була, в Криму – своя. Потім громадська організація, яка, по суті, була представлена в парламенті, це «Русская община Крыма» (РОК) і «Русская община Севастополя», яка окремо працювала. Дуже сильні організації, які прожили до цього часу, пройшли усі ці роки. Жирніші були, худіші були, залежності від того, що потрібно було Москві: треба було розкочувати ситуацію перед якимось парламентськими/президентськими виборами, їм підкидали грошей – і вони починали бігати з прапорами по вулицям. Але сказати, що це був один споріднений рух з чіткими цілями і з програмними установами «Ми хочемо приєднати Крим до Росії», цього, звичайно, не було. Після 1994 року, коли Юру Мешкова провели з Криму після того, як він забарикадувався в парламенті, звичайно, кількість проросійських організацій зменшувалась: багато партій розвалювалися, залишалися там, що називається, «я, мій друг, мій кум і печатка партії». Регіональні кримські партії були заборонені після скасування Конституції 1992 року. Нова конституція АРК (Грача) вже абсолютно відповідала законодавству України, за винятком кількох дуже важливих юридичних моментів, які дозволяли юридичним шляхом відокремити Крим від України.

— **Тобто, якщо підсумувати, можемо сказати, що це Комуністична партія...**

— Так, потім це політичні партії, які нетривалий час існували в Криму: Республіканська партія, партія «Русский блок», блок «Россия» як виборче об'єднання, куди увійшли всі і вся. Потім ще існувало «Русское движение Крыма» (РДК), це найперше, яке привело Мешкова. Також ще «Русская община» Криму і Севастополя, про яку я вже згадувала. Потім був «Конгрес русских общин Крыма» Сергія Шувайникова. І вже значно пізніше, у 2000-х, з'явилося «Русское единство», яке також три каліки, і на передостанні парламентські вибори змушені були об'єднуватись з іншими, бо Москва їм сказала злитись усім. Ось, власне кажучи, і все. Не так багато. Але ще були чисто проекти, які з'явилися пізніше. Тобто були невеликі організації, які справді були проектами російських технологів. Вони були мережевими організаціями, такі як «Євразійський союз молоді», який в Україні був заборонений судовим рішенням. Були усілякі організації сусідів, які існували в Росії, вони, звичайно, і в Криму були. Також за кількістю людей дуже невеличкі організації, поза тим, вони підтримувалися; навіть ті, що вже були приспані (є такий термін «спящие проекты»),

час від часу їх будили, коли треба було. І тоді Костянтин Книрик знову бігав по вулицям зі своїми трьома каліками і старшокласниками бахчисарайської школи ходили татар гнівити на самотуди.

— **На Вашу думку, яка організація(ії) та/або людина(и) могла б бути ланкою, яка поєднує події 1994-95 та 2014 рр.?**

— Тобто, які були тоді? Вони усі збереглися: просто залишилися люди із тих організацій. В першу чергу, це Цеков. Михайло Бахарев і потім його син. Кличніков... Але я б не сказала, що вони були ініціаторами подій 2014 року. Це чисто військова спецоперація. Повірте мені, Аксьонов ще напередодні не знав, що він буде головнокомандувачем армії Криму і що йому довірять все. Тому що спочатку велися переговори з Грачем – він відмовився. Велися переговори з багатьма людьми на різні посади.

Перед подіями 2014 р. ніякого збурення проросійського не було. Технології, які працювали: це було включено страх хаосу, страх насилля, і нажималися ностальгуючі струни. «Україна розвалюється, такої країни не існує, – це насаждалося останні місяці, – ось подивіться, який там хаос». Не було жодного виступу, де не йшла мова, що такої країни як Україна більше немає. Це виправдовувало, що вони йдуть до Росії та що там з'явилися війська. «А как же? Мы же должны защититься! А то сейчас приедет поезд дружбы...». Дебілізм абсолютний, але в це вірили, тому що там був посіяний страх і страх хаосу. Цього ніхто не хотів. Усім хотілося мати захист сильної держави, а ніякої іншої не було поруч. Немає якоїсь помітної ролі чисто кримських людей в подіях 2014 р. – були люди, які старанно виконали свою роль. «Проворовавшийся делок» трусливий Константинов, він ніякий не лідер. Об нього «донецькі» ноги витирали. Це був один із мотивів, чому йому хотілося бути на перших ролях. Це люди, які розробляються для спецоперації, вони беруться до уваги, для вербовки. Тому він кожного тижня з грудня місяця мотався до Москви, а Київ цього не бачив. Я писала тоді, що, якщо Янукович думає, що це зараз клоуни тих самих сурковських наших у вигляді «Стоп Майдана» в Криму бігають для того, щоб захистити Януковича, то він помилявся. Вони вже бігають для того, щоб забезпечити царювання іншого президента, президента Росії. Тобто були люди, яких використали. І тому сказати, що якась організація зіграла роль в 2014 році не можна. Але люди, які дожили з тих часів до цього часу, отримали свої ролі, і вони хтось краще, хтось гірше їх виконали.

— **На Вашу думку, що стало причиною невдачі сепаратистських дій Юрія Мешкова у 1994-1995 рр.?**

— Дурість – це перше. Тому що людина просто не прораховувала. Юру понесло. Коли був 1991 рік і ГКЧП, Юра був в демократичній платформі в кримському парламенті, він був депутатом-демократом. Він їздив у Фарос визволяти Горбачова, він такий був досить

прогресивний. А потім Юру понесло. Він дійсно відірвався від мас, від людей, які привели його до влади. Але у нього не було сепаратистських настроїв, там не йшлося про приєднання до Росії. Сама Росія цього не хотіла на той час. Тоді вона хотіла бути демократичною. Будувался капіталізм, свобода, впала залізна завіса, всім хотілося жити у вільному світі, заробляти великі гроші. Потім розчарування, звичайно, дійшло. Корупція свою справу зробила. А для того, щоб корумпований уряд був вічний, звичайно, треба маленькі побідоносні війни, потрібні якісь патріотичні прориви.

Тому в нього сепаратистських таких проявів і не було. Тут сепаратизм тоді проявлявся у намаганні більшого віддалення від Києва і наближення до Росії; хотілося більше мати прав, повноважень для того, щоб в Криму добре жити. Але нездатність формування цього всього, невідповідність до такої посади, ця вся гризня між своїми та чужими... Загалом людина переоцінила свої можливості та недооцінила усі ризики, які можуть бути.

— **Чому, на Вашу думку, попри істотне невдоволення місцевого населення результатами виборів, не відбулося активних сепаратистських дій у 2005 році, після обрання Віктора Ющенка Президентом України?**

— Не було особливого невдоволення. Ми приїжджали з Майдану у Верховну Раду Криму, так у нас депутати просили ці помаранчеві шалики, аби сфотографуватися з ними. Невдоволення не було. Головне для них було заручитися тим, що не буде якоїсь чистки і що Крим залишиться... Тоді на чолі Криму був Борис Дейч, дуже розумна людина, який міг домовитись і зупинити навіть сепаратистські якісь речі, які, можливо, десь і вибухали. Якби не було єврея Дейча, в Криму не було би української гімназії. Це тільки завдяки йому була збудована одна єдина школа. При Ющенку не відкрився ні один український заклад. Він не займався Кримом, він його не любив, не знав та знати не хотів. Єдине, що він просив кримських татар, щоб вони не заїкались про кримськотатарську автономію. Він міг там тільки вулики поставити. Тобто він був чужий Криму, Крим був чужий для нього. І дурнувата кадрова політика стосовно Криму. Прем'єром був призначений Анатолій Матвієнко, який дружив з Фірташем. Та приїжджали знову люди, які не знали Крим. І це просто помилки, яких не можна допускати. Він таким чином проявляв слабкість. Він прислав слабких людей, не готових, не компетентних. Із всього уряду того, який за Ющенка був, там тільки Валерій Ясюк, який потім очолював «Чорноморнафтогаз». Той був фахово підготовлений, а всі ті, хто приїхали, були абсолютно не готові займати свою посаду і щось робити. І вони ще не встигали вивчити Крим, хоча б географічно, як мінялися на інших людей.

Ну а місцевим... Усі корупціонери були. Земельна проблема була конфліктогенною, найкорумпованішою в Криму. Тому що на цьому були зав'язані і будівництво, і тіньовий

бізнес – тіньовий ринок землі, на якому заробляли великі гроші. Люди йшли в Ради для того, щоб розпоряджатися землею. І всі комісії закінчувались тим, що люди приїжджали з Києва, отримували там землю і їхали назад. Чи це наближало Крим до України чи віддаляло? Звичайно, віддаляло. Тому що, по суті, мало того що місцеві та корумповані чиновники і політики «кришувалися» правоохоронцями київськими, так ще і чужі приїжджали і там щось відбувалось. А коли вже прийшли донецькі, там було вже – ховайся. Навіть директора кладовища треба було везти з Макіївки (в Криму не знайшлося). Тоді ходив такий анекдот у нас: вночі в Макіївці їздить воронок, хапає людей та везе до Криму призначати на високі державні посади.

Тому ніякого збурення не було тоді, нічого страшного не відбулося, ніяких репресій щодо корумпованих. Усім було добре. Ющенко ніякої проукраїнської політики в Криму не проводив. Українці відчували себе як люди другого сорту. Тому що Київ, заграючи із проросійськими товаришами, ведучи з ними бізнес, отримуючи від них відкати і хабарі, не чіпав нікого, не хотів нічим їх засмучувати – якоюсь проукраїнською чи прокримськотатарською політикою. Єдине, що існувало, це державна програма з реінтеграції раніше депортованих. І при Кучмі це дуже мудро було зроблено: він, по суті, напівлегалізував Меджліс. Але це були хвилі протестів страшні, самозахоплення, поляни протесту, піші ходи. І після цього Кучма політично легалізував Меджліс, створивши Раду представників кримськотатарського народу при Президенті, і вони дуже часто особисто зустрічалися. Взагалі Кучма любив Крим, часто їздив туди. Він дуже багато робив для Криму. Це правда.

— **Яким було ставлення місцевої влади (Голови Ради Міністрів, Голови Верховної Ради АРК) до проросійського руху у періоди 1995-2010, 2010-2014?**

— Так, а хто такі влада? За законодавством, депутати Верховної Ради Криму могли бути міністрами і прем'єр-міністром. Вони тісно пов'язані між собою, поміж собою ділили посади, потоки, ресурси. Для них головним було зберегти своє місце біля корита. Тому коли сильним був Блок «Росія», вони були у Блоці «Росія». Коли були комуністи, там частина була в комуністах і вони толерували... Леонід Іванович ослаб, поїхав в Київ у Верховну Раду і там працював, комуністів там осталося три каліки у ВР АРК. З'явився Янукович, вони всі стали членами Партії регіонів. А потім вся Партія регіонів стала членами «Единой России». І то не всіх взяли. Деяким довелося йти в «Справедливу Росію», це ж тільки вершки пішли в Єдину Росію, а ті пішли в ЛДПР, ті пішли в «Справедливу Росію», інші ще кудись. «Зміна шкіри» – для них абсолютно нормальне явище, тому тут такі проросійські настрої... Якби треба було, вони б і віру поміняли.

— **Тобто, фактично, ми можемо сказати, що проросійський фактор використовувався просто як елемент торгу?**

— Звісно. Я наполягаю і кажу усім, що справа не стільки в настроях політичної еліти, а в тому, що це глибоко корумпована, наскрізь, тотально корумпована еліта, і для неї головний мотив – зберегти владу, свою присутність у владі, яка є для них гарантією збереження бізнесу. А як вони будуть називатися, як буде називатися навіть ця країна, немає ніякої різниці. Вони, наприклад, тоді в 2004 році, чи в 2005 шалики понадівали всі разом. Тому тут не стільки політичні погляди, відданість якійсь ідеї, скільки вони приб'ються до сильнішого і скажуть, що завжди такими були.

— **Ви вже згадували про Чорноморський флот. На Вашу думку, якою була роль Чорноморського флоту Російської Федерації у розвитку проросійського руху в Криму? Чи змінювалась інтенсивність підтримки?**

— Треба говорити взагалі про процес з Чорноморським флотом, починаючи з розділу Чорноморського флоту. Це були дуже болісні процеси: це не просто розділити кораблі, це люди, які служили десятиліттями разом, потім вони стали людьми із різних країн, різних флотів. Російський флот, який був у Криму, вони всі були як командировані в іншу країну, і моряки ЧФ, які базувались в Криму, отримували в два рази більше, ніж моряки-чорноморці у Новоросійську. Їх ненавиділи, бо вони собою нічого не представляли як бойова одиниця особливо в останні роки. Україна не дозволяла модернізацію озброєння та техніки. Та це окрема тема, і вона може бути і background(ом) для подій, а може в деяких моментах і бути визначальною, тому що тут нам доведеться торкатися ролі Криму і використання теми Криму у переговорах по Чорноморському флоту, про базування Чорноморського флоту, по розділу Чорноморського флоту, по участі України в НАТОвських міжнародних навчаннях, які проводилися в Криму. Хоча, між іншим, Росія брала участь більше, ніж Україна. Але оце ненависть, яку весь час підтримував в Криму. Коли Сі Бриз проводиться, звичайно, сідають на надувні човни усілякі дідусі із Союзу радянських офіцерів і ГРУшні сплячі проекти на зразок Родівілова, вони виводять людей, розбивають там якісь молодіжні кемпи, які махають прапорами та проголошують: «Прийдуть сейчас НАТОвские солдаты, задерут нашим женщинам подолы...»; і вони перекривали. І Україна свою слабкість показувала, що вона просто не блокувала якісь дії стосовно збройних сил. Так не можна було робити. І в 2014 році, по суті, це ж повторилося. Вони використали технологію, яку використовували в Придністров'ї, нічого нового там не було. Там теж жінки ходили і брали склади з озброєнням. Ніякої гібридності нової в Криму не було, це все вже було 100 разів. Тому наші великі полководці брешуть для того, щоб зняти з себе відповідальність за свою

бездіяльність, за свою неготовність приймати адекватні рішення і займати взагалі такі посади.

І ще один момент, наявність ЧФ – це завжди наявність воєнної розвідки, контррозвідки, інших спецслужб, які під прикриттям там працювали, які вербували агентів, які займалися контррозвідувальною діяльністю. Це все було, а ми на початку говорили, що одна із причин, чому так легко вдалося взяти Крим, це те, що Чорноморський флот був по всьому Криму, в найбільших містах. Тому робота велася і не тільки в Севастополі. Відставні офіцери – це такий бойовий загін. Відставники-ЧФшники займалися бізнесом: були цілі бізнесові галузі під колишніми ЧФшниками. При чому на рівні адміралів, контр-адміралів, які йшли у відставку і мали великий бізнес. Мали бізнес будівельний, перевізний (риба), пісок тощо. Це був великий бізнес, великі брудні гроші, які використовувалися, в тому числі, і для того, щоб корумпувати чиновників кримських, українських і так далі. Це дуже значний фактор. Одна з основних причин, з яких так легко анексували Крим, це політична корупція.

Ну і крім того, звичайно, Чорноморський флот, політика того, що ми ж народи-браття, і в нас є великий договір, і два флоти в одному місті Севастополі... Це за Кучми було поставлено за порядок: президенти постійно їздили, спільні паради. Але головними у місті залишалися росіяни. Приїжджаєш і відчуваєш, наче ти не в Україні: військові патрулі тощо. Дружили сім'ями, одружувались, бо це все одне середовище: спільний бізнес після відставки та спільні святкування. І воно стирало те, що це різні країни.

Тому роль Чорноморського флоту у 2014 році визначальна. Це була військова спецоперація, в якій безпосередню брали участь росіяни, в першу чергу, морські піхотинці з 810 бригади.

— **Тоді останнє питання. Чи були інші організації (партії, ГО, церква, бізнес тощо), які підтримували діяльність проросійського руху?**

— Перш за все, звичайно, це медіа, які практично всі належали бізнесменам-політикам, для яких це не було бізнесом, а вони були ресурсами, які допомагали їм зберігати владу та гроші. В залежності від коливання політиків, влади ці всі ЗМІ і працювали. Але знову ж таки, всі політики, які там були, вони ніколи не були антиросійські, навіть проукраїнські політики ніколи не висловлювалися різко, крім наших «кримських бандерівців», людей абсолютно українських, праворадикальних хлопців. Оскільки більшість виборців були проросійські, прорадянські, тому різких випадів собі ніхто не дозволяв. 700-800 тис. українців у Криму, але кожен другий українець не признавався, що він українець, розмовляли російською мовою, діти вчилися в російських класах. Правда, коли українська гімназія таки була збудована, і Наталія Іванівна з неї зробили наймоднішу школу в Криму,

там же черга стояла. Туди пішли всі. Всіх начальників діти вчились в українській гімназії, тому що якісна освіта, прекрасні умови, чудовий розвиток, басейн, стадіони.

Інтерв'ю 3

з представником експертного середовища

— Діяльність яких проросійських організацій Криму, на Вашу думку, мала найбільший вплив на підтримку проросійських настроїв місцевого населення? Чому?

— В різні періоди абсолютно різні. Якщо 1991 рік, то це ще комуністична партія, кримський обком, який домігся автономії. Почасти це трансформувались різні організації. Часом навіть не організації, а окремі персонажі. А так це «Русская община Крыма» (РОК), в основному вони грали цю роль. Потім Мешков створював партію. Потім це була комуністична партія, їхня місцева філія – абсолютно проросійська організація. Потім той же «Русский культурний центр» працював під російськими ініціативами з окремим фінансуванням. У Севастополі була трохи інша ситуація: там російськи флот підтримував різні ініціативи. Також у 2000-х була така організація «Севастополь–Крым–Россия». Потім були Олег Родівілов, газета «Кримська Правда». Потім були абсолютно «і нашим, і вашим» не організації, а окремі особистості. Той же Супрунюк – мафіозний діяч, який був свого часу віце-спікером. Навіть Миримський (партія «Союз»), який не орієнтувався як проросійський політик, використовував теми, пов'язані з Великою Вітчизняною війною, відновленням Союзу тощо. В певні періоди Вітренко там була, «Партія пенсіонерів», соціалісти співпрацювали з різними лідерами. Аксьонов був більш тоді поміркованим та більш маргінальним. Тобто, фактично, якщо взяти усю кримську політичну еліту початку 1990-х... Я не беру мера Красноперекопська Сергія Куніцина, бо там не було проросійської риторики. Навіть Колесніченко, який був свого часу у Верховній Раді Криму і позиціонував себе як кримський політик, там не було на початку 1990-х проросійської риторики – все це відбулося пізніше. Персонажі змінювались насправді. Навіть той же Цеков спочатку начебто підтримував Мешкова, потім перестав.

Я б говорила, скоріше, не про вплив проросійських організацій, а, скоріше, про особистості, які їх представляли, та про різний рівень підтримки цих процесів з боку Росії. Наприклад, Кисельов був спочатку комуністичним (колишній директор ковгоспу), використовував проросійські слогани, але, коли було потрібно, використовував і українські. Тобто вони значною мірою були інкорпоровані у загальну українську політичну мапу.

Але чи не найбільш, якщо брати 2000-і роки, це Партія регіонів, яка була дуже специфічною. Вона вичавлювала кримських проросійських діячів, але замінювала їх своїми. Я б навіть не називала їх проросійськими, але акцентувала увагу на економічному підґрунті їхньої діяльності. Коли вони прийшли у 2010 році, вони просто відтіснили (і всі

дуже раділи насправді) проросійських діячів від економічних потоків, і поставили своїх людей з Донецьку, Макіївки тощо. Тож ті були вимушені звернутись до Росії, тому що не мали засобів для свого існування.

— **Загадані Вами організації співпрацювали одна з одною чи діяли в одному полі, але розрізнено?**

— Я думаю, що і співпрацювали, і конкурували між собою за фінанси, за політичний вплив. Були навіть публічні суперечки. Можливо, Ви бачили в ЗМІ. Чиї там 300 тис. доларів для підтримки проросійських організацій: Цекова чи ще когось. В загальному тренді вони співпрацювали. Співпрацювали щодо російської мови, щоб не було насильницької українізації, дружно співпрацювали проти Меджлісу кримських татар. І українські організації активно співпрацювали проти Меджелісу.

— **На Вашу думку, яка організація(ії) та/або людина(и) могла б бути ланкою, яка поєднує події 1994-1995 та 2014 рр.? Тобто, якщо така організація або така людина є.**

— Є окремі персонажі. Люди ж не змінюються. Є окремі політики, які спочатку прийшли в Кримську весну, але зараз вони не при ділах. Хоча той Цеков – при ділах. Не при ділах там той же Родзівілов, Грач то підтримував, то ні. Але у Грача не було великої активності під час мешковщини. Звичайні люди, місцеве самоврядування підтримує тих, хто прийшов. Вони підтримуватимуть тих, хто дасть їм спокій. Також спілки офіцерів залишились... Потім різні науковці, які ніколи не були проукраїнськими, але, тим не менш, ціла плеяда експертів (Мальгін – директор музею, всякі завкафедрами – Нікіфоров, їх багато) – вони завжди були антикримськотатарськими, опосередковано антиукраїнськими. Вони ще в 1990-і підтримували російську політику, російський Крим. Багато таких. Також і звичайні люди, які підтримували тоді зближення з Росією і зараз. Я б не говорила про якусь організаційну спроможність. По-перше, це не зробила якась одна організація. По-друге, я б не забувала, що у 2014 році Крим був тимчасово окупований. І якщо б там не вийшла російська армія, якби не було баз Чорноморського флоту, у нас би вийшов зовсім інший сценарій. Просто вийшли військові. Щодо самооборон, таких в 1990-і не було. Було в середині 2000-х дуже маргінальне козацтво. Були навіть кримінальні справи українською прокуратурою завершені.

— **На Вашу думку, що стало причиною невдачі сепаратистських дій Юрія Мешкова у 1995 рр.?**

— Є кілька відповідей, кілька причин. Одна з причин, яку озвучив тодішній міністр закордонних справ Росії Андрій Козирев, Україні пощастило, що Росія вступила у початок першої Чеченської війни, їй було складно тягнути і те, і те. Це одна з причин. Також їм стало складніше бути політично зорієнтованими у цьому. Потім питання фінансування:

Україна була зубожіла, Росія була зубожіла також. Тому не було належної підтримки. Насправді не тому що Мешков закликав до Росії, а тому що не зміг забезпечити світла і хліба (тобто не через цінності, а через нездатність) його перестали підтримувати навіть ті, хто підтримував. Плюс виграв в 1994 р. Кучма, який прийшов на проросійських позиціях. І це на той момент трохи змістило московський акцент: власне, навіщо їм Крим, якщо є вся Україна. З іншого боку, кримські еліти трохи утихли. І плюс там почалося взаємне знищення, взаємна конкуренція. Це один момент. А потім ще дуже активно протидіяли кримські татари. Вони тоді були в кримському парламенті: завдяки протестним акціям було входження вперше 14 кримськотатарських депутатів до Верховної Ради Криму. І ці 14 депутатів тоді змогли зробити більше, ніж будь-хто. Якщо подивитись на виступи, на можливість мобілізації, то зіграв у позитивному ключі, якщо це можна так назвати, і кримськотатарський фактор, який тоді виявляв проукраїнські позиції. І завдяки усьому цьому тоді вдалося на політичному рівні врегулювати це. Була активність українських депутатів: туди-сюди їздили, робили заяви.

— **Чому, на Вашу думку, попри істотне невдоволення місцевого населення результатами виборів, не відбулося активних сепаратистських дій у 2005 році, після обрання Віктора Ющенка Президентом України?**

— А чому вони мали бути? Крим дуже віддалений. Це було як щось далеке. Не було підбурюючих моментів. По суті, не було ніде, окрім Києва, суттєвих заворушень. Ну, їздили на Майдан, ходили з прапорами. В тому числі кримські татари їздили, українці їздили, Джемільєв ходив з Ющенко виступав. Кримські татари тоді єдині були, хто підтримав цього Ющенка: возили його і рятували. А він потім не зробив геть нічого з того, що він обіцяв. Тому що не було мобілізуючих факторів, не було лідерських факторів, не було готовності до протестів. Можливо, і Росії на той момент не був потрібен той сценарій, який був розіграний пізніше. Крим же не можна розглядати поза українським контекстом.

— **Яким було ставлення місцевої влади (Голови Ради Міністрів, Голови Верховної Ради АРК) до проросійського руху у періоди 1995-2010 рр., 2010-2014 рр.?**

— Так вона сама була... Там просто весь цей час практично незмінно кримську політику очолювали абсолютно легально за домовленостями і з Ющенком, і з Кравчуком, і з Кучмою представники проросійських рухів, можливо, не таких яскравих, але проросійських поглядів. Це була абсолютна домовленість. Навіщо Ющенко працювати у цьому Криму, якщо він розуміє, що у нього там є максимум 13% кримських татар, та і то менше щодо голосів. Все одно Крим – четвертий регіон (після Донецька, Луганська і Севастополя), який голосував за Януковича. Крим віддали на відкуп місцевим елітам, які були. Ну приїхав на три дні Матвієнко і робив абсолютно непродумані речі. Він налаштував

проти себе і кримських татар своїми безвідповідальними заявами, і нічого не зробив з тією більшістю, яка була. Тобто Крим просто був відданий різним проросійським елітам, організаціям, які вже були не дуже відвертими, але проросійськими за суттю. Так само як і Донбас. Кучма намагався періодично балансувати.

Приміром, активних політичних українців можна було б перерахувати на пальцях двох рук (всі виїхали зараз). Там не було в парламенті, окрім Леоніда Пілунського, який обирався від об'єднання Рух-Курултай, який, при всій моїй глибокій повазі, нічого не робив... Там не було української політичної сили. Єдина проукраїнська сила, яка там існувала, це Меджліс кримськотатарського народу. Так воно і називалось: Рух-Курултай. Українські політики використовували кримськотатарську карту як розмінну: от коли вже зовсім ставали конфліктні взаємини з проросійськими елітами, вони їх «сотрясали». А так вони віддали все на відкуп росіянам, дуже погано підтримуючи кримських татар або знаходячи якісь половинчасті кроки. Приміром, коли Кучма у 1999 р. створив при Президенті Раду кримськотатарського народу, це було не тому що він так заходів, а тому що були протести, був міжнародний тиск, тисячі, десятки тисяч виходили на вулиці, тільки після цього почалась якась комунікація.

— **Ви вже згадували про Чорноморський флот. На Вашу думку, якою була роль Чорноморського флоту Російської Федерації у розвитку проросійського руху в Криму? Чи змінювалась інтенсивність підтримки?**

— Я не є експертом по Севастополю. Я знаю, що вони були по всьому Криму, а не тільки база у Севастополі.

— **Тоді останнє питання. Чи були інші організації (партії, ГО, церква, бізнес тощо), які підтримували діяльність проросійського руху?**

— Яскраво вони були в 2003-2005 рр. Наприклад, «Прорив», який працював і в Придністров'ї, і в Абхазії, і в Криму. Тобто такі трансрегіональні. Потім українська влада їх вичистила. Було кілька подібних молодіжних рухів, але вони були більше ФСБшні. Щоб там були якісь молодіжні яскраві проросійські організації, якісь молодіжні крила, я не пам'ятаю. Ну там був комсомол якийсь. От той же Поклонський, який зараз з Аксьоновим, була молода людина, але я не пам'ятаю, щоб він був у ГО. Можливо, вони і були, але я не пам'ятаю. У нас свого часу було дослідження про настрої кримської молоді, і там не було нічого екстраординарного.

— **Ви кажете, що проукраїнських активних організацій, окрім кримських татар не було. Але тим не менш, існували представництва українських політичних партій (та сама «Батьківщина»). То, чи були ще якісь проукраїнські організації, які були помітні та намагались протидіяти російській пропаганді?**

— На громадському рівні це був Центр кримських дослідників і журналістів В. Притули. Вольвич... Я забула, як організація називається. Були пару українських організацій більш академічного спрямування. Було багато громадських організацій, які я б не назвала проукраїнськими. От правозахисні, приміром, освітянські. Було багато кримськотатарських громадських організацій, які працювали не тільки з питаннями щодо культури, але і як правозахисні. Я не знаю, як вони боролися з кримською російською навалою, але вони намагалися створити у кримському більш модерні правила гри. Були різні ініціативи поодинокі. Наприклад, з материкової України поширювались книжки у кримські бібліотеки.

Інтерв'ю 4

з представником академічного середовища

(респондент попередньо ознайомився з усіма питаннями)

— Діяльність яких проросійських організацій Криму, на Вашу думку, мала найбільший вплив на підтримку проросійських настроїв місцевого населення протягом 1991-2014 рр.? Чому?

— Найперше, треба розділяти формальні проросійські організації (наприклад, Русская община Крыма чи «Русский блок»), які себе так позиціонують, це закладено у їхню програму, та ті сили, які завжди взаємодіяли з Росією і, в принципі, виражали інтереси певних російських груп. Перш за все, це економічний інтерес. Оскільки цей регіон був дотаційним, більше 50% давав центр, звичайно що вплив різних некримських акторів, некримських інвесторів (київських, донецьких, московських, пітерських тощо) був найбільш потужний. Тому що це, найперше, можливість десь щось побудувати, десь щось зірвати, налагодити, бо потрібні різні поставки. Крим дуже складний, з точки зору його економіки. Так, це курортне господарство, але воно потребує дуже серйозної підтримки і у харчовій промисловості, і у сфері послуг, тому туди їдуть і з інших регіонів пострадянського простору (в основному це Росія, Україна, Білорусь). Це важливо розуміти. Потім після 1993 – це кримінальні групи: «Сейлім», «Башмаки».

Тобто одне – це люди, які мали гроші, зв'язки. Тоді був такий період – бартерних обмінів, під час якого можна було дуже багато чого заробити. Тобто на цьому зв'язки між Росією і Україною давали можливість, і це, зрештою, створило певний ресурс, за допомогою якого вони почали впливати. Тому тут треба дивитись, що все ж таки такі позірні організації, як Русская община, вони декларували, але було дуже багато сил, які за назвою, за статутом нічого цього не прописували, але знаходились під впливом певних груп. І тут треба розуміти, що таке проросійське, особливо в той час. Коли надмірно демократична Росія (Єльцин), і Україна дивилась на цей зразок демократії. Я жартую, але говорити про те, що була якась одна державна політика – це неправильно. В Росії були групи, які мали свою певну автономію (так олігархат виникав). І, звичайно, кожна з них мала свою позицію. От Лужков – він хто? Мер Москви, але ж свою політику він будував, на основі якихось договорів. Тобто треба тут також розрізняти етапи. Централізація відбулась вже в останні роки, на той час – цього не було. Були різні групи, і вони загравали. І Україна сама така ж була. Тобто кожна група мала російських партнерів. Я навіть так скажу: багато з України

переїхали туди і, так звані російські партнери, насправді були вихідцями з України. Чи навпаки... Куніцин – приклад людини, яка також потрапила сюди і почала щось робити.

Тому ми будемо говорити про певні групи. Які групи? Спочатку – Багров, номенклатурний ресурс визначав якісь потоки, потім – період бойового початку 1990-х рр. закінчився, і дуже багато почали переходити в мирне життя, виникла така поліваріантність. Далі – період Мешкова, коли ситуація в Україні в принципі була складна (знову ж таки в економічній сфері), дія Конституційного договору, це все десь визначало такі центробіжні процеси по всій Україні. Зокрема в Криму, через великий російський вплив, Чорноморський флот. Це також, до речі, була ситуація на початку 1990-х, коли була реальна боротьба навіть з бойовими діями, кожен підрозділ щось відбивав, щось захоплював. Завдяки цьому такий баланс і було встановлено: є українська частина, є російська. Хоча не хотіли і Україні віддавати. Знову ж таки, на період розпаду Радянського Союзу це все вважалося ресурсом: судна, території, будівлі, і кожен хотів витягнути якомога більше. І зрозуміло, коли з'являвся ще один центр адміністрування – Київ – звичайно, виникало багато питань, тому що місцеві розуміли конкуренцію між собою. Таким чином, політичні лозунги були дуже часто лише верхівкою за реальними економічними інтересами і впливом... Це все і визначало питання, хто сильніший: хто міг більше дати, і хто міг більше контролювати.

Тому, переходячи до питання про причини поразки Мешкова... Мешкова просто обіграли, Кучма просто обіграв його. Тому що Мешков був на оцій піні, яка виникла. Він намагався щось зробити. Він почав брати те і використовувати те, що не дуже цікавило інших: такі ідеологічні лозунги. Більшості було все одно щодо цього, особливо на той момент. Тому що всі прекрасно розуміли: де гроші, де зв'язки – там і буде все... Тому Мешков, захоплюючи щось, починав і щось конструювати своїми виступами, людьми тощо. До нього долучились ті люди, які бачили, що це можна використати як інструмент: «нехай собі щось створює, а ми з цього матимемо зиск». Таких було більше, ніж якихось ідейних. Тобто рушій був більше бізнесовий.

І Кучма, як людина, яка знає усі ці «червонодиректорівські розклади», що і як вирішується, він різ – і домовився з місцевими елітами. Він створив таку модель, яка позбавила Мешкова і всіх ідеалістичних людей підтримки. От і все. Кучма навів порядок, тому що він був гравець більш високої категорії. Для нього ця перемога не була питанням своїх інтересів, але, з точки зору його, як Президента, звичайно, ця перемога була дуже важливою. І він це прекрасно розумів, що на цьому можна вибудувати щось. І він вибудував. Домовленості перші, які трималися до 2004 р. От з 1994 р., коли Кучма стає Президентом, до 2004 року достатньо ефективні взаємодії з Російською Федерацією. Тому що все було переведено на бізнесові рейки. Спочатку з Єльциним, а потім поступово

почалась путінська епоха, плюс ще Росія знаходилась у стані війни до, фактично, 2004 р. (Другої чеченської). Звичайно, протягом цього періоду, ситуація була достатньо спокійна. Тому що Росія до 2004 р. більше була зосереджена на розв'язанні внутрішніх проблем. Звичайно, то формат, який виник у Кучми з 1996 р., суттєво не змінювався... Таким чином, серйозних зовнішніх впливів чи факторів, які могли б там щось накоїти в Криму, не було.

В принципі, АРК майже нічим не відрізнялась від звичайної області, крім парламенту і символів. Майже всі рішення ухвалювались під контролем Києва. Тому якщо говорити з точки зору керованості цього регіону, то він нібито поступився зовнішніми проявами, але при Кучмі Крим був керований достатньо добре. Тому там стояли «свої» люди, вони задавали певні процеси, які їм казали... Крим потребував завжди підтримки центру, ця підтримка також була сильним важелем. Таким чином, в цей період, при нормальних стосунках з Російською Федерацією, таких проявів не було.

Тільки була складна ситуація з кримськими татарами, вони вважались небезпечними. Оце радянське сприйняття кримських татар зберіглося до 2014 р. Кримські татари вважались основним джерелом сепаратизму, тому усі спеціальні безпекові органи були орієнтовані на кримських татар.

Ще один такий момент. Все ж таки при Кучмі усі ці праві, народно-демократичні рухи, саме «Рух», вони мали з Меджлісом певний особистий зв'язок. Оскільки Джемільєв був сам дисидентом і вони були дисидентами. І тому це були головні партнери Меджлісу. Але вже за Кучми вони не були домінуючими... І кримські татари з нерозумінням, з певною акцентуацією... Що вони могли дати? Нічого. У них не було підприємств тощо. З ними домовлятися навіть ніхто не хотів. Домовлялися з місцевими, хто там чим володів на місцевому, на районному чи на кримському рівні. З тими і домовлялись. А до кримських татар було більш моральне ставлення, тому що у них була підтримка з боку «Руху». І знову ж таки, яка підтримка? Тому що Джемільєв був для них людиною свого кола, але татари загалом... В культурі України ставлення до татар, особливо в радянський період, стало негативним. І оскільки ніхто особливо не намагався це виправити, отак ситуація і підвисла.

Тож, підсумовуючи, завжди головними були домовленості щодо того, хто дає гроші, хто і що виробляє. Там ставили своїх людей. І ця традиція ставити свою людину кожній групі продовжувалась і при Ющенко, і при Януковичі. Тому в цілому Крим керувався «варягами», як там кажуть, які іноді домовлялись, іноді «забивали» на місцевих, а іноді прокачувались катком, як Джарти прокотився по всьому Криму, зламав якісь зародки самостійності і підкорив одному з кланів Партії регіонів, який він сам представляв. Він пішов дуже серйозно. Дійшло до того, що майже в кожному селі були свої люди, які приходили з Донецька, прописувались, а потім їх обирали як місцевих. А чому? Тому що

земельне питання, особливо на Південному березі Криму... Він намагався так зробити. Він всіх построїв, і ця система дотепер працює в Криму, незважаючи на зміну юрисдикції...

Але був ще один фактор – це російський флот. Російський флот не просто як військова сила, а економічний актор, тобто той, який дає роботу, який проводить соціальні дії. Саме через ці можливості його репутація все зростала і зростала. Тому що він давав роботу, тому що рівень зарплатні в російському ЧФ був вищий, ніж в українському ЧФ. Квартири отримували росіяни легко, тому що там і Лужков та інші будували. Тобто це була реальна площадка, де можна було непогано жити. В достатньо депресивному, з точки зору робочих місць, регіоні це відіграло велику роль. І от якраз Чорноморський флот, як проросійський фактор, набагато сильніший. Потім вони почали відкривати філіали університетів. Звичайно, якість...

— **Той же МГУ був у Севастополі...**

— Тому що людям навіть кудись їхати, витратити гроші, якщо можна тут лишитись, заплатити значно менше і отримати диплом тощо. На цьому загравали, тому що регіон був у більшості занедбаний. А чому? Тому що була домовленість. Я передбачаю, що оця домовленість з Кримом, звичайно, пов'язана і з російськими групами, які мали свої інтереси, вона передбачала якусь межу впливу, тобто певний баланс: Чорноморському флоту дали можливість виконувати свою функцію. Це було важливо, фактично, для гарантування цьому регіону хоч якогось життя. Але з часом, коли починалося відродження цих гасел вже в новому форматі, особливо в епоху Ющенко, коли політизація відбулася, з'являлись навіть у цих людей, які були при грошах, певні свої ціннісні вподобання...

По суті, російський флот був фактором. Тому що в умовах слабкої підтримки з центру... В Криму не було розвинутої промисловості, а в режимі червоних директорів цей регіон, як і Закарпаття, нікому не був потрібен. Отут, я б на Вашому місці, порівняв Закарпаття з Кримом: коли держава не виконує своїх обов'язків по відношенню до громадян, недофінансовує, не цікавиться, то на це місце приходять інші. Тому що це у нас червонодиректорівський режим, де все визначають бізнес-інтереси, бізнес-групи, які пов'язані з цим. І в цьому плані Закарпаття і Крим схожі: там угорці, а там росіяни щось будуть, підтримують освіту, там вони створювали приватні заклади, і тут, здається, близько восьми угорських університетів у Закарпатті, плюс школи, режими, паспорти роздають і тому подібне. Насправді є певна закономірність в Україні, коли складається така ситуація. Закарпаття і Крим без розвинутої економіки, я маю на увазі, важкі галузі: металургія, машинобудування тощо...

Що ж стосується інтенсивності підтримки Чорноморським флотом... Питання в тому, що це певний інструмент. Якщо він приносить користь, його використовують для того, аби

підсилити ці проросійські настрої. Люди ловлять будь-який спрямований наратив для пояснення свого життя. Якщо в певному році вони не говорили про це дуже сильно, то через два роки вони починають пояснювати усі складнощі свого життя імперськими моментами. Це легко конструюється. Прогалини у розумінні процесів породжують можливість інкорпорації певних смислів, які не до кінця усім зрозумілі, для пояснення свого життя. І у нас не було запобіжників проти цього.

Загалом щодо ситуації в Криму протягом усіх років можна сказати, що злочином є не тільки дія, але ж і бездіяльність. Ми не будемо оцінювати в праві, але в політиці відповідальність за ту ситуацію, яка склалася вона не менша у тієї групи, яка зараз перебуває на чолі України...

Наостанок я Вам так скажу, оці проросійські рухи, «народ Криму», «Російська імперія» більше пов'язані саме з кримськими татарами. Коли татари почали з'являтися в Криму, вони були з самого початку консолідованими, хоча і були меншістю, але мали чітку установку на повернення до Криму, набуття своїх прав. Це все породило певну ситуацію, яка почала конструювати більшість. Вони почали включати їх в об'єднання. Тобто якщо б не така принципова та активна татарська дія, місцеві еліти б лишились аморфними, вони відчували конкретно, хто їм протидівав. От є татари – «пособники нацистів, які різали усіх, викрадали жінок», «вони взагалі тут чужі», «от ми жили-жили, а вони прийшли у 1980-х – початку 1990-х рр. десь звідти» і міфологема, що татари колись прийшли з центральноазіатських степів – воно все перемішалось. І тому оцей фактор, на мій погляд, був найбільш суттєвим. Я до тепер вважаю, що татари були найбільш наближені до європейської нації в Радянському Союзі. Вони можуть навіть десь конкурувати з литовцями, в яких схожі процеси. Тому що, коли вони перебували в Узбекистані, у них відбувалося звуження соціальної бази: вони не могли займати високі пости, але ж і не могли низькі, тому що рівень культури, управлінської і взагалі, був доволі високим. Вони ставали шкільними вчителями, начальниками цехів... Сільським господарством вони не могли займатись, тому що вони з іншого регіону. І вони поступово сформували такий прошарок, який був достатньо освіченим. Вони змішалися, різні групи їхні: тати, ялибойці, ногаї змішалися. Це серйозна зміна етнічності. І вони виступили. Оці політичні (Джемільєв та інші) гасла повернення своєї Батьківщини. Це все дуже політизовано. І вони вийшли етно-політичною спільнотою, до якої українцям та росіянам ще дуже далеко. Тому що у них з'явилося реальне відчуття, що їхнє майбутнє – в їхніх руках. І вони їхали боротися. Це в чомусь схоже на створення держави Ізраїль, коли їхали люди з ідеєю, що треба боротися за своє майбутнє. Тільки у татар не дві з половиною тисячі років (щоб взагалі міфологема), а у них реально невеликий проміжок часу.

Так ось вони своєю поведінкою, оцей зовнішній ворог, як «приїжджі», «чужі», почали дуже сильно впливати на формування оцих козачих сотень, Це був опонент. Він почав конструювати. А Україна підтримувала, фактично, своїми діями слов'янську більшість. Балансувала, звичайно. Але ж центральний уряд визначив загрозою сепаратизму, не дивлячись на Мешкова, кримських татар. І оце стало проблемою. Цей фактор набагато важливіший, на міг погляд, в конструюванні проросійського напрямку чи руху. А все інше виникало внаслідок якоїсь кон'юнктури: «Русский блок» Русская община, Партія регіонів (яка абсолютно українська партія, бо об'єднала скільки людей). Тут немає ідейності, тут є кон'юнктура. А кримськотатарський рух, незважаючи на, можливо, тисячу негативних деталей, насправді він більш-менш виражав інтереси спільноти. І тут цікава взаємодія кримських татар із іншим населенням Криму. Є, звісно, якась частина, симпатики. Але ті, хто не приймав татар, вони починали створювати, і там змішались Радянський Союз, Російська імперія, і Севастополь, і Сталін, і тому подібне. Ось тут є більше сенсу дивитись на ці взаємодії для розуміння структури, процесів, етапів проросійського руху.

Інтерв'ю 5

з представником кримськотатарського руху

— Діяльність яких проросійських організацій Криму, на Вашу думку, мала найбільший вплив на підтримку проросійських настроїв місцевого населення протягом 2006-2013 рр.? Чому?

— Насправді ландшафт змінювався. Змінювався суттєво. Якщо в середині 2000-х рр. більш вагомими (принаймні, гучними) у публічному просторі видавались діячі 1990-х рр. (наприклад, Цеков, Родівілов, Шувайніков), то в 2012 р. з'являється більш активна позиція партії «Русское единство» під проводом Сергія Аксьонова. «Русское единство» до того так само працювало в суспільній площині, але більше у позаполітичній сфері. Вони організували табори для молоді в Криму, також, мабуть, щось пов'язане із кримським козацтвом... Але вони здебільшого самостійно створювали окремі рухи. Тоді це здавалося як щось тривожне. Принаймні наша кримська СБУ, яка потім стала «доблесной крымской ФСБ», вона воліла пропускати ці сигнали повз своєї уваги і фокусуватись на кримських татарах.

— Як в Криму сприйняли обрання Ющенка? І як його президентство, його кадрові рішення щодо Криму вплинули на політичну ситуацію на півострові?

— Президент Ющенко був обраний у третьому турі в 2004 р. завдяки, в першу чергу, Помаранчевій революції. Помаранчева революція, як явище, в першу чергу, охопило місто Київ та деякі інші міста-мільйонники. В Сімферополі це явище не набуло широкого поширення. Тогочасний кандидат у Президенти Ющенко мав у Криму підтримку, передусім, кримських татар. Кримські татари в Криму є етнічна спільнота, яка помітна, але вона не є численною. Тобто Ви знаєте, що в АРК у відсотковому відношенні їх до 13%, а якщо ми беремо весь півострів в цілому, то це до 10%. Так ось на півострові його обрання сприйняли як певну загрозу. Але справа в тому, що Ющенко повів кадрову політику дуже несміливу. Він не використав той карт-бланш, який у нього був перші, хто каже, 100 днів, хто каже, півроку, хто каже, рік. Це все залежить від динаміки суспільно-політичних процесів, але все одно: є завжди певний карт-бланш. І він його не використав для того, щоб переорієнтувати та перекрушити місцевий політичний ландшафт під себе. Він призначив прем'єр-міністром в Криму Анатолія Матвієнка. Якщо не помиляюсь, Українська республіканська партія «Собор» - повна назва політичної сили, яку він очолював і яка була однією із засновниць блоку політичних партій «Наша Україна». Анатолій Матвієнко виявився слабким управлінцем, можна навіть використати більш сильне висловлювання –

нездарним управлінцем. Президент Ющенко замість того, щоб десь підтримати кримських татар у їхній боротьбі за свої права, він навіть не спромігся забезпечити призначення хоча б однієї особи з числа кримських татар на керівний пост в Криму. Керівних постів в Криму завжди вважалися три таких: Голова Верховної Ради АР Крим, Голова Ради міністрів АР Крим та Постійний представник Президента України в АР Крим. Постійний представник Президента, відповідно до профільного закону України «Про Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим», ніби формально фігура не така вже і впливова: він не очолює виконавчу владу, він не очолює представницьку владу в Криму, але в силу сприйняття інституту президента як доволі сильного інституту загалом в державі цей інститут в Криму здебільшого залежав від того, яка особа була на чолі, тобто хто був призначений. Коли це були потужні особистості, як свого часу Куніцин, наприклад, який почав ламати принаймні правоохоронні органи під себе, то це була впливова посада. Коли були якісь інші особи, як, наприклад, в 2010-х рр. Плакіда, то це була слабка фігура, яка не впливала реально. Так ось Ющенко не призначив навіть на посаду Постійного представника Президента України у Криму, тобто ту посаду, яка призначається ним безпосередньо, ніким не затверджується, ніким не ухвалюється, кримського татарина. Тому що я знаю, що були такі переговори, що очільники кримськотатарського національного руху пропонували своїх кандидатів. Але він тоді призначив людину, яка не мала якоїсь серйозної продержавницької позиції і підтримки в Криму. І я б не сказав, що він на щось там реально впливав.

Єдине що, він призначив головою Бахчисарайської РДА Ільмі Умерова. Але для Умерова це був певний *downshift* в тому сенсі, що він був віце-спікером, тобто він був ніби другою особою в Криму після Дейча. Але було ухвалено рішення, що Бахчисарайський район стратегічний і краще там буде голова РДА з числа кримських татар. Бо, по факту, друга людина... Ви знаєте, як працюються наші органи місцевого самоврядування. А кримська Верховна Рада, незважаючи на особливий статус, не надто сильно відрізнялась від будь-якої іншої обласної ради, тому дуга особа, в принципі, не така вже і впливова. Коли перша особа є на місці, коли вона формує порядок денний, коли вона підписує, друга особа це більшою мірою символічна посада для визнання якихось коаліційних домовленостей.

— З приходом Партії регіонів у 2010 р. в кримський парламент і перемогою напередодні В. Януковича на президентських виборах ситуація в Криму змінилася. Наскільки я знаю, відбувся певний конфлікт місцевих проросійських діячів та «донецьких». Чи дійсно це було так? Які політичні процеси відбувались на півострові після посилення присутності Партії регіонів?

— Насправді Партія регіонів, як така класична клептократична структура, вбачала Україну як свою ресурсну базу. І в принципі, вона не була зацікавлена в тому, щоб будь-

який регіон був якимось чином під зовнішнім впливом або управлінням. Тобто в цьому сенсі, дещо дивному, але вони не сприяли сепаратистським рухам в Криму – це однозначно. Єдине що, Василь Джарти покійний, який був призначений В. Януковичем прем'єр-міністром в Крим, він на місцевих виборах, як-то кажуть, дозволив набрати прохідний бар'єр для проросійських партій, які на той момент вже заблокувались у єдиний партійний список, очолюваний С. Аксьоновим. І вони тоді пройшли у Верховну Раду Криму, але рівень підтримки з боку населення був мізерним.

— **Так, три місяця здобули.**

— Значить прохідний бар'єр був 3%, і вони їх набрали та пройшли у Верховну Раду АРК із невеликими труднощами. Але ніщо не заважало Джарти порахувати ці бюлетені так, як йому було зручно, і дати вказівку ДВК і ТВК показати такі результати, які б не дозволили їм пройти. Але, мабуть, він керувався... Він був таким сильним управлінцем і хотів, аби все було під його контролем, під його оком і, в принципі, керувався принципом «хай будуть усі ближче до мене – я буду усіх краще бачити», зокрема і по відношенню до проросійських сил.

Він проводив політику заміщення місцевої еліти приїжджими, як в Криму казали, «понаехавшими» не просто з Донецька, з Донецької області, а саме з Макіївки, з того міста, звідки він сам був родом. Навіть директором сімферопольського кладовища стала людина – виходець із Макіївки. В Криму ходив анекдот, що люди в Макіївці бояться виходити на вулицю; коли питаєш, чому – бо їх хапають і відправляють на керівні посади в Крим. Був такий анекдот. Але він був недалекокий від правди. Місцева еліта тоді дуже сильно постраждала, і вона мала певну образу на макіївських, на донецьких, на якій, в тому числі, зіграли російські спецслужби, коли вони розігрували свій сценарій щодо сецесії Криму.

— **Коли після смерті В. Джарти прийшов А. Могильов, його ставлення було відмінним чи загалом ситуація у відносинах Партії регіонів з іншими політичними силами на півострові залишалась такою ж, як і за В. Джарти?**

— А. Могильов був набагато слабшою фігурою і в сенсі загальнодержавному, і в сенсі регіональному. Тобто, незважаючи на те, що він був вихідцем з правоохоронних органів – генерал міліції, він не мав серйозного впливу. Він просто десь по інерції керував так само, як це було за Джарти, при цьому не зміг попередити процеси, які почали матеріалізуватись у 2013 р. А. Могильов, на відміну від В. Джарти, був однозначним і принциповим антагоністом кримських татар. Тобто якщо з В. Джарти вдалося налагодити якийсь принаймні функціональний, хоча не політичний і не стратегічного характеру, але такий адміністративно-операційний зв'язок з боку лідерів кримських татар...

Тут зіграло також його урумське походження. В. Джарти етнічно був не росіянином і не українцем, він був урумом. Це ті приазовські греки, які наприкінці 18 ст. були виселені з Криму. Але, в принципі, вони тюркомовні, вони зберегли свою мову і культуру, які є абсолютно ідентичними до кримськотатарської. Тобто я навіть не кажу «схожа», вона ідентична з кримськотатарською. Це все одно, що, наприклад, є українець православний, а є українець греко-католик. І потім українців – греко-католиків, наприклад, заслали кудись на два століття, і вони жили окремо від православних, сформували свою ідентичність, але сказати, що це окрема нація, буде перебільшенням. От так і уруми. Вони в цілому є десь відгалуженнями кримського тюркського суперетносу, якщо так можна сказати, але які вже два із лишком століття мешкають у Приазов'ї. Тому був якийсь такий емоційний контакт.

Переповідають Мустафа-ага, Рефат-ага і Ахтем Чийгоз – ми багато про це спілкуємось – Могильов був однозначним антагоністом. Він у 2007 р., якщо не помиляюсь, розродився статтею у місцевій провідній газеті про те, що депортація була виправданим актом з боку Сталіна, тому що місцеве населення, обурене нібито коллаборацією, просто повбивало би кримських татар. Суто радянська, шовіністична, ксенофобська, абсолютно неприйнятна пропаганда. Сказати, що це тоді нас обурило, це не сказати нічого. Так от ще з тих часів А. Могильов був нашим принциповим опонентом. Він же, якщо не помиляюсь, у 2007 р. стояв за розгоном торгових точок, здебільшого кримськотатарських, на Ай-Петрі. Тоді це була картинка на всю Україну, коли за президентства В. Ющенко ганяють не російських сепаратистів в Криму, а кримських татар, які, за визнанням усіх притомних, хто розумів, що є що на півострові, не тільки сьогодні, але й тоді були єдиним згуртованим проукраїнським проряджаницьким актором. Були і є етнічні українці, але вони не інституціоналізувались у якусь згуртовану потужну силу, на відміну від кримських татар.

— **Як Ви вже згадували, в 2010 р. «Русское единство» отримало три місця в кримському парламенті зі ста можливих. Це дуже низький рівень підтримки. Проте дослідження КМІСу, проведене у лютому 2014 р. показало, що 41% населення Криму підтримує ідею приєднання до Російської Федерації. На Вашу думку, що вплинуло на таку радикальну зміну?**

— Дійсно вплинули події Євромайдану. Вплинули події не тільки Євромайдану і не стільки, скільки те, як вони висвітлювались кримськими регіональними ЗМІ. В Криму регіональні ЗМІ були досить впливові і активно поширювали свою думку про ті чи інші речі. Тоді А. Могильов на пару з С. Константиновим ще в грудні 2013 р. ініціювали створення кримської самооборони, тобто почали певні такі рухи, які, можливо, тоді не мали прямого відношення до сепаратизму, який потім був зіграний. Але все одно він зіграв на тому, що суспільно-політичні настрої почали змінюватись. Тут насправді ще маємо

вказати, що кримське населення є пасивним. Тобто оті нащадки здебільшого відставних офіцерів, людей, які завжди залежали від держави і державного апарату, вони, як правило, люди, які не мають своєї ініціативи. Одна справа, коли ти маєш якусь думку, переконання, яку ти не артикулюєш і не транслюєш назовні – і ці 41% це саме такі люди. Інша справа, коли ти ніколи не чекав від держави нічого доброго, як, наприклад, кримські татари, тому ти завжди покладаєшся на те, що твоя позиція має бути не просто артикульована, але й поширена, її мають усі почути, бо інакше тобі ніхто не допоможе.

І я до чого веду? Оці 41%, ми їх не побачили 26 лютого 2014 р. на мітингу під ВР АРК, коли проросійські сили змогли зібрати буквально пару тисяч, і то силоміць зігнавши в автобуси, і то привізши з Севастополя людей, які вже до того часу були організовані в якісь групи. Кримським татарам вистачило... Ми напередодні ввечері повідомили, що наступного дня ми збираємось. І нас було в 3-4 рази більше, ніж їх. Цей 41% - це просто спостерігачі ззовні, не учасники процесу.

— І тоді останнє питання. Ви зазначили, що єдиною організованою проукраїнською силою в Криму були кримські татари. Так само інші респонденти, відповідаючи на питання про найбільш помітну проукраїнську силу на півострові, говорили: кримські татари, Меджліс. На Вашу думку, чому склалася така ситуація?

— Тут насправді дуже багато чинників. Починаючи від історичних, від того, що кримські татари і українці історично мали тісні зв'язки, один одного підтримували. Ще навіть до Богдана Хмельницького, якщо ми повернемося в золотоординські часи, коли падала Золота Орда. Це було, передусім, через те, що кримський хан об'єднався з, фактично, етнічними українцями Великого Князівства Литовського і з поляками, і вони тоді розбили Золоту Орду, і це були її останні дні. Богдан Хмельницький, Пилип Орлик, Дорошенко, потім Грушевський і Скоропадський – це все історія співпраці кримських татар і українців.

Було багато історій співпраці навіть на побутовому рівні. Наприклад, коли був Голодомор в Україні, то українці масово бігли саме в Крим, там тоді не було голоду, і знаходили прихисток і відчували себе нормально. Тобто історично у нас адекватні, хороші стосунки, які радянська історіографія намагалась переписати. І дещо їм це вдалось. Те, що кримські татари для українців – це загарбники, поневолювачі, а українці для кримських татар – якісь заїди, яких в Криму ніколи не було, і це так само якась сила, яка, так само як росіяни, буде нас пригнічувати тощо. Так ось, вони ці стереотипи якось мірою змогли укорінити в колективній свідомості українців і кримських татар. Але цей успіх був частковий. В цілому кримські татари, свідомі українці, в першу чергу, в особі В'ячеслава Чорновола, але не тільки його персонально, вони розуміли, що у нас є спільна мета – побудувати відкрите, вільне суспільство, заможну Україну, ефективну

державу, де ніхто один одного не пригнічує, де кожна нормальна людина розвиває свою культуру, де немає експансіонізму як самоцілі, як відчуття себе великими, тобто всього того, що є наріжними принципами державного будівництва Російської Держави. Тож є такі історичні фактори.

Також є ситуативна ситуація, коли в Криму російська більшість намагалася в якійсь мірі зіграти сепаратистський сценарій ще в 1990-і рр. Це все штовхало один до одного кримських татар і українців. Тільки насправді це був союз слабкого зі слабким, на жаль. Тоді і кримські татари були слабкими (вони і зараз слабкі – нечисленні), і Українська Держава тоді була слабкою. Вона, як інститут, повинна була мати своє бачення розвитку, свої державні політики, продумані, сформульовані, реалізовані. Нічого такого не було. Здебільшого все було ситуативне, все було «на авось».

Інтерв'ю 6
з колишнім членом Руської общини Криму

— Скажите, пожалуйста, что стало мотивом Вашего вступления в Русскую общину Крыма?

— Хорошо. В силу своей интровертности, в любые общественные или политические организации вступаю исключительно 'за компанию' по просьбе кого-то из знакомых. Собственно, это и есть ответом на вопрос.

— Воспринимали ли Вы когда-то членство в этой организации как потенциально опасное? Что давало основания для именно такого восприятия?

— Безусловно, нет. Аналогично, с теми же ощущениями я мог вступить в греческую общину города Алушта или в клуб любителей шашек Гагаринского парка.

— Что подразумевало членство в Общине? Требовало ли каких-то обязательств, времени, денег или других ресурсов?

— Когда было свободное время и не мешало другим моим делам, ходил на заседания и принимал участие в организации культурных мероприятий. На митинги не ходил. На каких-то из выборов работал, но уже за отдельную плату.

— А были ли какие-то символы, памятные даты, исторические личности, песни или другие элементы, которые сопутствовали созданию коллектива Общины? Что-то, что объединяло вас всех?

— Из тех, в которых я принимал участие, – 9 мая, 6 июня – день рождения Пушкина. Еще отмечали дату подписания Ясского мирного договора. Также организовывали конкурс детского рисунка в школах с призом в виде поездки в Санкт-Петербург.

Из исторических персоналий, чьи имена звучали в коридорах и на собраниях – Екатерина II, Потемкин, Суворов, Румянцев, Воронцов, Корнилов, Нахимов, Голицын, Грин, Волошин – в общем, деятели дореволюционного периода, оставившие след в военной и хозяйственной деятельности полуострова.

Но за всех ручаться не буду – каждый приходил со своими мыслями и целями.

— Выдавали ли Вам какие-либо документы, подтверждающие членство?

— Уже не вспомню. Во время переезда подобных документов у себя не находил. Собственно, я уже и засомневался, что был членом организации, а не просто за компанию заглядывал к ним. По идее, какие-то документы должны были давать...

— При этом особых условий для вступления в Общину не было?

— Не было. Любой желающий вне зависимости от национальности.

— **Как бы Вы охарактеризовали процесс принятия решений в Общине?**

Демократичный или нет?

— На президиуме – да. Повестка дня раздавалась заранее, по всем вопросам. По всем вопросам кто-нибудь докладывал, потом принимали решение большинством голосов. Устав не припомню, но часть решений по работе Общины принимались, вероятно, руководством в рабочем порядке.

То, что надо было сказать заранее – все это происходило более пяти лет назад и деятельность Русской общины Крыма занимала лишь толику моей жизни.

— **Какова была роль С. Цекова в Общине? Как к нему относились?**

— Роль обычного председателя – руководство по общим вопросам и стратегическое планирование при помощи президиума.

До 2012 года пользовался поддержкой и уважением большинства членов общины.

— **Действительно ли после объединения с «Русским единством» много активистов покинули ряды Общины? Если да, то, по Вашему мнению, почему так случилось?**

— Да, около трети человек прекратили свое членство после объединения общины с крымской ячейкой партии «Русское единство».

Русская община из, по сути, культурной организации в тот момент стала предметом купли-продажи и инструментом для удовлетворения отдельными личностями своих политических амбиций.

По спискам «Русского единства» на местных выборах в крымский парламент прошло два или три человека (не помню уже точно), что отражало их истинный рейтинг на полуострове. После такого результата, видимо, ими было принято решение занять какой-то более весомый аргумент в последующих политических играх, что и привело к вхождению «Русского единства» в Русскую общину (со стороны), но де-факто под ковром было сформировано новое руководство Общины, что и повлекло в последствии выход многих представителей Русской общины из состава организации: многие не захотели сотрудничать с людьми с настолько откровенным криминальным прошлым, как у Аксёнова.

В министерство юстиции
Республики Крым

З А Я В Л Е Н И Е

Учредители:

Моргунов Пётр Иванович 1944г. г.Симферополь, ул.Ковыльная,
дом 84, кв.53
Мордашов Вадим Константинович 1955г. г.Симферополь, ул.Лермонтова,
дом 7, кв.105, тел.25-73-13
Струкова Валентина Владимировна 1950г. г.Симферополь, ул.М.Жукова,
дом 23-А, кв.20, тел.48-33-19

подают учредительные документы на регистрацию Русской общины Крыма.

Русская община Крыма осуществляет свою деятельность на всей территории Республики Крым, включая город Севастополь.

Устав принят 24 октября 1993г. учредительным собранием Русской общины Крыма.

Основной целью деятельности Русской общины Крыма является:

- объединение русских, проживающих в Крыму, считающих своей исторической Родиной Россию, для защиты своих прав и достоинств.
- сохранение и развитие духовных, культурных, экономических связей с Россией.

- сохранение русской культуры, языка на территории Крыма.

Основной задачей является:

- социальная и правовая защита русских в Крыму.

Центральный руководящий орган Русской общины Крыма - Президиум Думы.

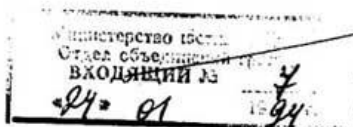
Юридический адрес: 333004, г.Симферополь
ул.60 лет Октября, дом 10, кв.60
тел. 44-11-52

Моргунов П.И.

Мордашов В.К.

Струкова В.В.

10 января 1994г.

Симферополь

Джерело:

http://www.ruscrimea.ru/news_media/image/arhiv_foto/2009/october%2009/Snam_iVog.jpg

Джерело: <http://cadets-crimea.ru/wp-content/uploads/2009/01/007.jpg>

Джерело: <http://ruvek.ru/?module=photo&action=view&id=11>

Джерело: <http://ruvek.ru/?module=photo&action=view&id=11>

Джерело: http://osinform.org/uploads/posts/2009-07/1248617093_mit203.jpg

Флаг Русской общины Крыма

Джерело: <http://www.ruscrimea.ru/cms/?go=mon&in=view&id=40>

Джерело: http://www.ruscrimea.ru/gal/img/fotosessia/mini_001.jpg

Джерело: http://www.ruscrymea.ru/kropb/19_02_05.php

СОБЫТИЯ И КОММЕНТАРИИ

ШАНСОВ ИЗБЕЖАТЬ КОНФЛИКТА В КРЫМУ СТАНОВИТСЯ ВСЕ МЕНЬШЕ

Сергей ЦИКОРА, «Известия»

Верховный Совет Украины решил юридические аспекты кризиса в Крыму. Но принесет ли это политический мир на полуострове?

Шесть часов в парламенте Украины продолжалось обсуждение крымского вопроса. Не было недостатка как в анализе его истоков, так и подходов к решению. Большинство депутатов сошлись на мысли, что за политическим кризисом в Крыму стоит столкновение интересов России и Украины. А источником постоянного нагнетания обстановки являются действия бывшей компартийной номенклатуры во главе с нынешним председателем Верховного Совета Крыма Н. Багровым. Последний был даже обвинен президентом Украины в принятии мер против волны национал-шовинизма, накрывшей полуостров. Ряд парла-

ментариев выступили с предложением лишить Н. Багрова депутатской неприкосновенности и завести на него судебное дело, но это предложение не было поставлено на голосование.

В конце концов обсуждение ситуации в Крыму свелось к мысли, четко сформулированной Л. Кравчуком: «Исполнительная власть и президент не допустят посягательства на территориальную целостность Украины». Продолжением этой идеи стали пункты постановления Верховного Совета, принятого конституционным большинством. Суть их главных положений сводится к тому, что все три основополагающих документа Верховного

Совета Крыма — «Акт о провозглашении государственной самостоятельности Республики Крым» и постановление о нем, а также документ «О проведении общекрымского референдума» — были признаны противоречащими конституции Украины. Верховный Совет Украины приостановил их действия.

Но самый болезненный удар по самому сепаратизму должен нанести сам Верховный Совет Крыма — принятым в Киеве постановлением ему поручено исправить собственную ошибку и до 20 мая отменить все три документа как противоречащие конституции Украины. Кроме того, комиссия Верховного Совета Украины по вопросам законодательства и законности предложено «проанализировать все законодательные акты, изданные Верховным Советом Республики Крым, относительно их соответствия конституции Украины и закона

Украины «О статусе автономной Республики Крым» и представить свои выводы Верховному Совету Украины до 20 мая 1992 года».

Не обошли вниманием и президента Украины: в Постановлении парламента ему предложено незамедлительно принять меры по восстановлению конституционного порядка в автономной Республике Крым.

До 20 мая отложено также рассмотрение проекта постановления о том, кому представлять интересы крымско-татарского народа. Группа депутатов предложила временно предоставить такое право меджлису крымских татар. Но предложение на голосование поставлено не было, решили досконально обсудить этот вопрос сначала в комиссиях Верховного Совета. Хотя я должен отметить, что у этой идеи в парламенте Украины уже немало приверженцев.

Эдуард КОНДРАТОВ, Виктор ФИЛИППОВ, «Известия»

Дебаты в украинском парламенте о судьбе Крыма привели к резкой поляризации действующих на полуострове политических сил.

Республиканское движение Крыма (РДК) — инициатор проведения референдума о независимости — в ответ на жесткую линию Киева заняло позицию, практически исключающую компромисс. Исполком РДК потребовал, чтобы Верховный Совет Крыма подчинил себе органы безопасности и правоохранительной и таможенную службу с целью защиты от вторжения вооруженных формирований. Не менее радикальные лидеры Всекрымского движения избирателей настаивают на передаче под юрисдикцию Республики Крым всех расположенных на ее территории воинских формирований, включая и Черноморский флот.

Такие же решительные настроения наблюдаются у довольно значительной части жителей полуострова. Проведенные на днях социологические исследования показали, что 69,4 процента опрошенных готовы принять участие в референдуме и 60,5 процента, безусловно, проголосуют

за государственную независимость Республики Крым.

Самые резкие оппоненты РДК — местные отделения «Русь», Украинской республиканской партии, Союза офицеров Украины, организация крымско-татарского национального движения — срочно объединились в блок демократических сил «Крым с Украиной», настаивающий на вводе в Крым президентского правления. Доселе придерживавшиеся нейтралитета деловые люди тоже вмешались в политику. Союз предпринимателей Крыма заявил, что «исторически и экономически мы связаны неразрывными узами как с Украиной, так и с Россией». А потому бизнесмены призвали политиков при решении любых вопросов исходить из соображений здравого смысла и благополучия крымчан.

Но, пожалуй, наибольшую тревогу вызывает тот очевидный факт, что политический раскол уже спроецировался на армию. 13 мая завершил пятнадцатую

предупредительную голодовку генерал В. Кузнецов. Столь шокирующим для военачальника способом он добивался восстановления в должности командира армейского корпуса, размещенного в Крыму. По словам В. Кузнецова, его уволили за то, что на заседании высшей аттестационной комиссии при Министерстве обороны Украины на вопрос: «Вы будете воевать против России?» он ответил: «Никогда!».

Вслед за генералом, поддерживая его требование, голодовку объявили 16 рядовых солдат. У штаба корпуса, где проходит эта не свойственная армии акция, круглые сутки дежурит пикет, организованный комитетом защиты генерала В. Кузнецова.

Короче, политическая обстановка в Крыму такова, что уже следует опасаться возможности прямого столкновения противоборствующих сторон. До сего дня зыбкое равновесие сохранялось, на наш взгляд, благодаря осмотрительной позиции Верховного Совета Крыма. «Правые» и «левые», невольно критикуя ее, тем не менее до сих пор вынуждены были признавать, что большинство крымчан эту пози-

цию поддерживают. По крайней мере две трети опрошенных социологами симферопольцев одобряют акт о провозглашении государственной независимости Республики Крым, принятый на съезде 5 мая.

Председатель Верховного Совета Крыма Н. Багров считает, что этот акт неадекватен заявлению о выходе Крыма из состава Украины. Цель акта — подчеркнуть, что Крым — республика, с которой Украина должна строить отношения на основе двустороннего договора. По мнению Н. Багрова, заключение такого договора может существенно повлиять на исход референдума. И таким образом будет снят вопрос о принадлежности Крыма, существенно подпортивший отношения между Украиной и Россией.

После 13 мая шансов на спокойное решение крымских проблем стало еще меньше. Украинский парламент, аннулировавший решения Верховного Совета Крыма, дал повод к таким же бескомпромиссным действиям сторонникам отделения Крыма от Украины. Да и крымские депутаты вряд ли согласятся с отведенной им ролью послушно голосующих статистов.

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Галузевий державний архів

вул. Золотоверхівська, 7, м. Київ, 01601, тел. (044) 256-92-96, факс (044) 253-13-86,
www.sbu.gov.ua, e-mail: arhivsbu@ssu.gov.ua Код ЄДРПОУ 37931271

13.01.16 № 24/5-С-3

На № _____ від _____
Прим. № 1

Суслову А.І.

antonzp23@gmail.com

Шановний Антоне Ігоровичу!

Ваше звернення щодо пошуку архівних документів про сепаратистські рухи в Криму у 1991-1994 рр., а також їх учасників – Мешкова Ю.О., членів РДК та представників Чорноморського флоту, розглянуто в Галузевому державному архіві Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ).

Повідомляємо, що в ГДА СБУ необхідних для Вашого дослідження документів не виявлено.

Одночасно інформуємо, що за даними Центрального державного архіву громадських об'єднань України (вул. Кутузова, 8, м. Київ-11, 01011; e-mail: arhiv@cdago.org.ua), фонди якого накопичують документи політичних партій України, будь-яких матеріалів "Республіканської партії Криму" (Республіканського руху Криму) до архіву не надходило.

Для подальшого пошуку інформації із зазначеного питання радимо звернутись до Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (вул. Солом'янська, 24, м. Київ, 03110; e-mail: tsdavo@archives.gov.ua), Російської громади Криму (вул. Долгоруківська, 11/2, м. Сімферополь, 95006, АР Крим; e-mail: mail@ruscrimea.ru), а також до Відділу газетних фондів Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського (вул. Володимирська, 62, м. Київ, 01033; тел.: (044) 288-14-19; e-mail: library@nbuv.gov.ua).

З повагою

Директор Архіву

А. Когут

Начальнику Державного архіву МВС
Татусь Наталії Іванівні
Студента НаУ "Києво-Могилянська академія"
Суслєва Антона Ігоровича

Оскільки темою мого дослідження в межах курсової роботи є сепаратистські рухи в Криму в 1991-94 рр., то прошу надати мені інформацію, чи зберігаються у Вашому архіві документи (справи), пов'язані з протиправними діями учасників вищезгаданих сепаратистських рухів (наприклад, членів РДК або представників Чорноморського флоту), та яким є режим доступу до них.

З повагою,
студент політології-2
Суслєв Антон Ігорович

Галузєвий державний архів МВС України <derzh_arhiv@mvs.gov.ua>
кому мені ▾

пн, 28 вер. 2015, 15:16

На Ваш запит, який надійшов на нашу електронну адресу стосовно пошуку інформації про Сепаратистській рухи в Криму повідомляємо, що у Галузєвому державному архіві МВС України немає інформації, що Вас цікавить.

Інформації про політичну та соціально-економічну ситуацію в регіонах

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Фонд 5233, опис 2

Справа 3580

17 січня

- 16 січня в Севастополі відбувся мітинг (100 чол.), організований міськорганізацією Всекрымського руху виборців за Республіку Крим «на честь 9-ї річниці відтворення Республіки Крим». Виступаючі висловились на підтримку проведенню референдуму, ініційованого КПУ, за російський статус Севастополя і АРК. Прийнято постанову з вимогою до нового керівництва РФ поновити роботу по відновленню юрисдикції Росії над Севастополем і АРК, а також відновити Конституцію АРК 1992 року.

- Парламентська газета «Крымские известия» продовжує публікувати дані соціологічних опитувань, що проводяться Кримським центром гуманітарних досліджень, директор якого секретар рескому КПУ В.Казарін. Згідно з оцінками фахівців, у газеті приводяться завищені дані по рейтингу Верховної Ради АРК і занижені - по Раді міністрів. Коментарі до результатів опитувань носять їдкий, іронічний характер, направлені проти уряду автономії. Коментар Представництва. Постійна публікація таких результатів опитувань завдає серйозної шкоди престижу влади автономії і переслідує метою перетворення внутріпарламентського конфлікту в загальнокримський.

18 січня

- За даними соціологічних опитувань, останні 5 років ідея автономного існування Криму стала менш популярною на півострові. Чисельність тих, хто вважає, що автономія Криму не потрібна, збільшилась з 32% до 42%, а кількість тих, хто вважає, що потрібна – поменшала з 47% до 44%. Коментар Представництва. Розділення кримського суспільства на дві рівні частини з питання існування автономії є показником загального політичного розмежування кримчан на два ідеологічно різних табори. Серед тих, хто віддає перевагу автономії, більшість вважає, що в Криму існує ущемлення прав російської мови, багато хто підтримав КПУ на минулих виборах. Серед тих, хто вважає, що автономія Криму не потрібна, багато осіб, що пристосувалися до нових економічних умов.

20 січня

- Сьогодні в Сімферополі відбувся мітинг, присвячений 9-й річниці референдуму про відтворення Кримської АРСР, організований партією «Союз», в якому взяло участь 100 чол. (планувалось 2000 чол.). Виступаючі різко критикували КПУ та її регіонального лідера Л.

Грача, існуюче економічне становище, звучали заклики проголосувати в 2002 році за партію «Союз». Головною причиною сучасної соціально-економічної кризи названо комуністів, які залишились при владі.

- Сьогодні біля будинку Верховної Ради АРК відбувся альтернативний мітинг, організований Сімферопольським міськкомом КПУ, в якому взяло участь 500 чол. (планувалось 1000 чол.). Були присутні прапори АР Крим, СРСР і його колишніх республік. Виступаючі наголосили, що після відродження КрАРСР, «роки були наповнені стражданнями, очікуваннями і надіями, які не збулися». Учасники зібралися прийняти резолюцію, дуже витриману без різких звинувачень, проте в кінці додали зі слів ветерана Акімова «висловити недовіру урду Куніцина та його команді». Коментар Представництва. Святковий захід, присвячений черговій річниці кримського референдуму, було перетворено комуністами в антиукраїнський мітинг з різкими обвинуваченнями на адресу як Голови Ради міністрів, так і уряду загалом.

24 січня

- За результатами соціологічного опитування, проведеного Кримським центром гуманітарних досліджень, найбільш насущними проблемами кримчан є економічні: безробіття (64% опитаних), виплата заборгованості по зарплаті, пенсії, стипендії (37%). Коментар Представництва. Зазначені дані підтверджують тенденцію зниження значущості в Криму політичного мотиву поведінки. Цим зумовлена слабка зацікавленість кримчан політичними баталіями у ВР АРК, що підтверджується малою чисельністю учасників мітингів, які проводяться на підтримку Л. Грача.

25 січня

- 23 січня Кримська крайова організація КУН провела в Сімферополі конференцію, на якій ухвалено рішення звернутися до влади України і Криму про стан українських шкіл у Криму. На думку кунівців, є недопустимим, коли на 600 тис. українців, які проживають на півострові, приходиться 4 українські школи...

11 лютого

- Сьогодні інформацію МЗС РФ «про розвиток ситуації навколо російської мови і культури в Україні», передане агентством Інтерфакс-Україна, поширено в газетах «Крымская правда» і «Крымские известия» під заголовками «О ситуации вокруг русского языка» і «Попытки выдавить русский язык с Украины могут иметь тяжелые последствия». Подібну інформацію розповсюдила і газета «Крымское время» під заголовком «Россия встревожена ущемлением прав русскоязычных на Украине».

18 лютого

- Нещодавно відновлена газета «Гаврические ведомости» останнім часом публікує матеріали, направлені на дискредитацію як АР Крим, так і України загалом. Хоча на сторінках газети публікуються статті на підтримку уряду Криму, проте все більше газетної площі відводиться під матеріали проросійської спрямованості. У черговому номері на титульній сторінці до репродукції картини, присвяченої Переяславській Раді, винесений заголовком «А якщо будемо слухняні, через 300 років нам Крим подарують!», а нижче під заголовком «Нам не дорог тот подарок...» опубліковані результати соціопитування фірми «КБ-САМ», присвячені факту приєднання Криму до України в 1954 р. (12-13 лютого опитано 309 респондентів). 60% опитаних висловили негативне ставлення до передачі Криму зі складу РФ до складу України. 4% - висловились за те, щоб Крим був татарським або турецьким, 3% - за те, щоб Крим був самостійною державою. Засновником інформаційно-аналітичного тижневика є Кримське інформаційне агентство, створене на державні кошти.

Справа 3581

23 лютого 2000 р.

- У Феодосії відбувся мітинг, приурочений до річниці «дарування Криму Україні». Голова міської Російської общини В. Гершов назвав «становище російських співвітчизників в Україні гуманітарною катастрофою: російська мова в Криму втратила свій державний статус, відсутні російські школи, всі спроби господарської і комерційної діяльності душаться владними структурами».

- «Крымская правда» продовжує цілеспрямовано загострювати увагу громадськості на проблемах російської мови і російськомовного населення, використовуючи як матеріал заяву Слов'янської партії.

25 лютого

- Кримський реском КПУ виступив з антидержавною заявою, звинувачуючи реформаторський курс Глави держави в «антиконституційності», «войовничому націоналізмі», заявляючи, що проти представників КПУ «розв'язаний політичний і адміністративний терор, цькування в ЗМІ». Комуністи Криму вважають, що «продовжується нестримне витіснення російської мови під гаслами «всенародної підтримки і розвитку», української мови як державної; звинувачують владу в спробі створення нової політичної сили – Української комуністичної партії, альтернативної КПУ.

1 березня

- На засіданні Президії ВР АР Крим затверджено перелік з 32 питань, що пропонуються до розгляду на сесії 15-17 березня... Підтримано пропозицію депутата О. Родівілова про розгляд на сесії ініціативи Залізничної райради Сімферополя про

проведення всеукраїнського референдуму щодо статусу російської мови і приєднання України до союзу Росії та Білорусії.

2 березня

- Керівник Кримського центру гуманітарних досліджень П. Хрієнко виступив з критичними зауваженнями щодо референдуму (*ініційованого Л. Кучмою – прим. автор.*) на сторінках газети «Крымская правда». Він вважає, що референдум проходить не з народної ініціативи, і закликає підтримати ініціативу Залізничної райради Сімферополя щодо проведення всеукраїнського опитування про статус російської мови.

Коментар Постійного Представництва. «Крымская правда» продовжує інформаційну кампанію за проведення референдуму про статус російської мови як державної в Україні нарівні з українською та приєднання України до союзу Росії та Білорусії. *Ініціативу депутатів Залізничної райради підтримують лише проросійські організації Сімферополя.*

15 березня

- Під рубрикою «Крымчане своё мнение высказали. Что скажут народные избранники?» газета «Крымская правда» публікує листи читачів, які підтримують ініціативу депутатів Залізничної райради Сімферополя щодо винесення на референдум питання про надання російській мові статусу державної.

- Сімферопольська міськорганізація інвалідів ВВВ і Збройних сил закликала депутатів міськради і громадські організації ветеранів війни підтримати ініціативу депутатів Залізничної райради Сімферополя.

16 березня

- 15 березня на сесії ВР АР Крим депутатам на розгляд запропоновано проект постанови «Про звернення до громадян, громадських організацій і політичних партій України і АРК, народних депутатів України щодо надання російській мові статусу державної в Україні нарівні з українською і приєднання України до Союзу Росії та Білорусії», розроблений О. Родівіловим – керівником Молодіжного відділу Російської общини Криму. В проекті міститься пропозиція створити ініціативні групи для збору підписів за проведення референдуму з питань: «Ви за те, щоб російській мові в Україні надати статус державної нарівні з українською?»; «Ви за те, щоб Україна приєдналась до Союзу Росії і Білорусії?». На 18 березня в Сімферополі заплановано проведення зборів ініціативних груп для збору підписів за проведення референдуму з вказаних питань.

- Коментар Представництва: кримські комуністи і проросійські сили прагнуть принизити значення всеукраїнського референдуму, оголошеного Президентом України, шляхом привнесення в суспільну свідомість ідеї іншого референдуму.

- У статті «Обличчям – до НАТО, спиною – до Росії» редакція газети «Крымская правда» акцентувала увагу на «антидержавній» діяльності Уряду на чолі з Прем'єр-міністром В. Ющенком. «Україна знову готова задушити у своїх обіймах ЧФ. 24 січня Кабмін відновив дію власної постанови № 63 від 19 травня минулого року, що регламентує «порядок перетину державного кордону військовослужбовцями, військовим кораблями (судами забезпечення) і літальними апаратами Чорноморського флоту РФ». Тим самим ґрунтовної ерозії зазнав міф про нового українського Прем'єра В. Юценка як політика «нової формації».

17 березня

- Лідери російської общини Севастополя направили лист Президенту України, Уряду і Федеральним Зборам РФ з вимогою повернути де-факто місту-герою російський федеральний статус, жителям міста надати право на громадянство Росії з всіма витікаючими наслідками.

20 березня

- 18 березня в Сімферополі на звітно-виборній конференції КРО Сл.ПУ обговорено оповідь голови партії А. Базилюка. Незважаючи на те, що останній намагався пояснити активізацію діяльності партії можливістю проведення дострокових виборів ВР України, основна мета його візиту – створення ініціативних груп по збору підписів для проведення всеукраїнського референдуму щодо державного статусу російської мови.

- Коментар Представництва: активізація діяльності Сл.ПУ в Криму небезпечна тим, що населення закликають брати участь в акціях протесту. Несанкціоновані мітинги відбулись в ряді міст. Намічено також акцію протесту на 26 березня. Керівник Євпаторійського відділення партії запропонував провести мітинги-протести у всіх регіонах.

- У поширюваному листку партії «Слов'янський вибір» міститься заклик «Защищайте же русский язык!» і повідомлення про збори в Донецьку, на яких створено ініціативну групу по збору підписів, необхідних для проведення всеукраїнського референдуму щодо державного статусу російської мови. Міститься також текст гімну Сл.ПУ і стаття «Языковой экстремизм – в действии!».

- В Євпаторії відбувся схід громадян (викликаний підвищенням комунальних тарифів – прим. авт.) з вимогою «відставки Президента і Уряду, зміни антинародного курсу країни, дистанціювання від Північноатлантичного блоку, приєднання України до Союзу Росії і Білорусії».

- 17 березня в Севастополі відбувся мітинг (450 чол.) «На захист конституційних прав севастопольців», організований громадською організацією «Трудовий Севастополь», за

участю представників міськорганізацій КПУ, ПСПУ, Союзу радянських офіцерів, «Єдність», ВСР, Ради багатодітних сімей. Основні лозунги мітинуючих: «Вимагаємо погашення всіх боргів по зарплаті і пенсіях», «Вимагаємо припинити підвищення цін і тарифів», «Ні! Антинародній диктатурі в Україні», «Ні» розпродажу землі і голодомору-2000» тощо. Виступаючи, серед яких голова міськради В. Пархоменко, висловилися проти проведення референдуму (президентського – прим. авт.), скасування пільг і підвищення цін на основні продукти харчування, за вступ України в союз Росії і Білорусії...

Справа №3582

7 квітня

- Голова ВР АРК Л. Грач, відповідаючи на запитання, задані в листах жителів півострова і направлені в газету «Крымская правда», заявив, що «заклики до бойкоту референдуму – це політичне святенництво. Точно так же підтримую я і ідею референдуму про приєднання України до Союзу Росії і Білорусії, а також по статусу російської мови».

10 квітня

- 8 квітня у Севастополі відбувся мітинг (4000 чол.) демократичних сил на підтримку референдуму, організований міськорганізацією ВОДС «Злагода». У мітингу взяли участь представники міськорганізацій НДП, ПДС, ДемПУ, ВОДС «Злагода», Всеукраїнської екологічної ліги, НДЛМ, ПМУ. Виступаючи закликали прийти на референдум і проголосувати «так». Члени КПУ розповсюджували листівки із закликом не йти на референдум.

- Аналогічний мітинг на підтримку референдуму, організований міськорганізацією СДПУ(о) пройшов у Балаклаві (350 чол.).

11 квітня

- Газета «Коммунист Крыма» і друкарський орган Білогірського райкому КПУ публікують матеріали із закликами «Референдуму – бойкот!». «Товариш, закресли в бюлетенях слово «так!»», Кучмівський референдум антинародний – це шлях до президентської диктатури і диктатури фінансової олігархії».

- Поруч з матеріалами виступів Голови ВР АРК Л. Грача публікуються вислови народних депутатів України П. Симоненка, В. Кучеренка, Н. Штепи щодо зриву референдуму. Статті і листи під заголовками «України можуть позбавити членства в Раді Європи, якщо Кучма не відмовиться від проведення неконституційного референдуму», «Конституційний Суд визнав неконституційними третину питань, що виносяться Кучмою на референдум», «Референдум – шлях до диктатури!» навмисно вводять в оману пересічних громадян.

- Голова ВР АРК Л. Грач запропонував членам президії та депутатам ВР АРК підтримати ідею проведення референдуму в Україні провести роз'яснювальні роботи бесіди з населенням у своїх виборчих округах. Він назвав «примітивним» міркування про те, що поява в державі двопалатного парламенту і прихід в одну з них керівників регіонів стане для України «початком епохи сепаратизму». Коментар Представництва: офіційна заява секретаря Л. Грача напередодні референдуму суперечить реальним діям кримських комуністів, що можна розцінити як нещирість спікера, оскільки під час візиту народного депутата України П. Симоненка в ході його зустрічі з членами президії, Ради міністрів і депутатами ВР АРК – членам КПУ була обумовлена антиреферендна стратегія і тактика.

12 квітня

- Джанкойськими міськorganізаціями КПУ і Союзу радянських офіцерів Криму проводиться цілеспрямована робота, направлена на зрив референдуму. На центральних вулицях міста розвішені листівки «Нет пенсии – нет референдуму». Серед жителів розповсюджуються листівки «Скажи Кучме на референдуме 4 раза НЕТ ДА». Активісти цих організацій організували поквартирний і побудинковий обхід з поширенням антидержавної газети «Грани», листівок, зразків бюлетенів, на яких перекреслено слово «так». Сьогодні ними проведена антиреферендна агітація на вулицях міста, незважаючи на те, що Л. Грач публічно висловився на підтримку проведення референдуму.

13 квітня

- У головному управлінні юстиції Москви юридично оформлено нову громадську організацію – Севастопольське земляцтво (15 тис. москвичів). Його головна мета – розширення зв'язків Москви і Севастополя.

17 квітня

- В АРК створено Раду сприяння російській культурі при Голові ВР АРК, яку очолив проректор Таврійського національного університету ім. Вернадського В. Казарін. До складу Ради увійшли народний артист СРСР Ю. Богатіков, письменник А. Домбровський, народний артист України О. Новіков, гендиректор «ВАТ КримавтоГАЗ», депутат ВР АРК А. Лазарєв. Рада має намір сприяти розвитку російської культури, зміцненню зв'язків з Росією та іншими республіками колишнього Союзу, провести в Криму Форум російської культури, створити постійно діючий центр російської культури і російський видавничий центр.

- Парламентська газета опублікувала звернення Голови ВР АРК Л. Грача, в якому він пропонує оптимізувати роботу і прийняття законодавчих актів з питання про статус

російської мови в Україні як державної, провести в Криму Форум російської культури, створити постійно діючий центр російської культури і російський видавничий центр.

- 14 квітня під час мітингу (500 чол.), організованого Севастопольською міськорганізацією Всекримського руху виборців за Республіку Крим на честь російського національного свята «Дня Росії в Криму», прийнято звернення до президента РФ В. Путіна з проханням «довести до переможного кінця процес повернення Севастополя та Криму Росії»...

18 квітня

- Згідно з даними соціологічного опитування, проведеного співробітниками кафедри політології і соціології Таврійського національного університету, 93% опитаних молодих кримчан виступають за надання російській мові статусу офіційної... За даними багатьох дослідницьких груп, в Криму спостерігається зростання міжетнічної напруженості, пов'язане не тільки з активізацією діяльності кримських татар, але й із зростанням числа осіб, які вважають, що Україна ущемляє в Криму права російської мови.

19 квітня

- Голова Слов'янської партії, Староста Союзу Православних громадян України О.Базиліук (АР Крим) звернувся до Святійшого Патріарха Московського і всієї Русі Алексія II і Митрополита Київського і всієї України Володимира з проханням «зробити все можливе для запобігання згубній для всього православного світу автокефалії, а також благословити православні організації і всіх мирян на захист Єдності і Соборності Російської Православної Церкви».

- Сьогодні у Сімферополі у мітингу, присвяченому 217-й річниці возз'єднання Криму з Росією, взяло участь 1000 чол. (представники Російської общини Криму та її регіональних організацій, Слов'янської партії, Кримського рескому КПУ і Союзу радянських офіцерів Криму, гості з Держдуми РФ, уряду Москви, фонду «Москва-Крим»). Основні лозунги: «Россия, Белоруссия Украина – навеки вместе», «Россия-Крым – едины», «Слава России!». Тональність виступів зводилася до закликів «єднання слов'янських народів», «Союзу Росії, Білорусії, України», вимог про збереження російської культури і забезпечення прав росіян в Криму, зокрема щодо російської мови. Особливо різкими були виступи А. Усольцева і А. Лося, які, критикуючи керівництво України і Криму, назвали існуючий режим «антинародним», «кучмізмом». А. Усольцев вважає, що треба «жорстко поставити питання про вихід Криму зі складу України». Прийнято відповідну резолюцію.

- Викладачами кафедр політології і соціології Таврійського національного університету проведено опитування молодих кримчан. 64% опитаних виступають за приєднання України до Союзу Росії та Білорусії, 14 – проти, 22% - затруднилися відповісти.

- Згідно з даними експертно-соціологічної групи «Регіон», 41% опитаних кримчан вважають, що на півострові ущемлюються права російської мови. Це втричі більше числа осіб, які вважають що ущемлюються права кримськотатарської мови, і в 20 разів більше тих, хто вважає, що ущемлюється українська мова. 26% вважають, що ущемлюються права кримчан загалом, 35% - що Крим – це особливий регіон в Україні.

4 травня

- Згідно з даними експертно-соціологічної групи «Регіон», 92% опитаних кримчан вважають за необхідне надати російській мові в Криму статусу державної, одночасно 65% - виступають проти надання аналогічного статусу кримськотатарській мові... *На думку експертів, у Криму знову спостерігається посилення російської національної ідеї і зростання антитатарських настроїв.*

Справа № 3583

22 травня

- Перший Президент РФ Б. Єльцин у бесіді з Головою ВР АРК Л. Грачем зазначив, що не приймає позиції тих, «хто в Росії ставить питання про повернення Криму, так само як не приймаю тих, хто в Криму піднімає аналогічне питання. Я вважаю, що реалії, які склалися, треба поважати, те, що в даний час Крим є українським».

30 травня

- Згідно з даними експертно-соціологічної групи «Регіон», 33% опитаних кримчан розцінюють рішення ВР АРК про відставку Ради міністрів як результат політичної інтриги, 26% - вважають, що уряд не справився з управлінням регіоном, 19% - як закономірний результат боротьби комуністів і демократів, в якій може бути лише один переможець, 12% - як наслідок втручання «третьох сил». Експерти зазначають, що деструктивне рішення кримського парламенту вже призвело до падіння рівня довіри кримчан до державних органів.

31 травня

- Сьогодні поруч з палатковим містечком (кримських татар – прим. авт.) перед приміщенням ВР АРК (18 наметів) Російська община Криму розташувала свої лозунги: «Родина-мать зовет в СССР!», «Россия, Крым, флот – едины!», «Крым с Россией навсегда!», «Долой национальные квоты!», «Джемилев, Чубаров, Бекиров – разжигатели межнациональной розни!».

7 червня

- 6 червня Російська община Криму і Російський молодіжний центр провели в Сімферополі ряд заходів, присвячених дню народження О. Пушкіна, під егідою захисту російської мови в Криму. У Сімферополі представники общини поклали квіти до

пам'ятника О. Пушкіна і провели короткий мітинг (50 чол.). Основна вимога виступаючих – «відродження в Україні російської мови і культури». Провокуючим став виступ голови Слов'янської партії України О. Базилюка, який назвав Україну «етнократичною державою».

- В презентації історико-публіцистичного альманаху «Москва-Крим», приуроченої до презентації Фонду розвитку економічних і гуманітарних зв'язків «Москва-Крим», взяли участь керівники Фонду та його кримського відділення, московські і кримські автори альманаху, представник Генконсульства РФ в Сімферополі, Голова ВР АРК Л. Грач, керівництво Російської общини Криму.

14 червня

- 12 червня у Сімферополі відбулося засідання «круглого столу» «Як виконується в Криму ст. 10 Конституції України та «Закон про мови», організоване редакцією газети «Кримська світлиця». Товариством української мови, КРО УРП. Відзначено катастрофічний стан української мови в Криму, українського шкільництва та перспектив його розвитку, розвал Українського музичного театру. Що перетворюється на «російську оперетку», державного ансамблю «Таврія», тяжке становище україномовних ЗМІ, УПЦ-КП...

15 червня

- Сьогодні в Севастополі відбувся мітинг (110 чол.), присвячений 217-й річниці заснування Севастополя, організований міським відділенням «Всекрымского движения избирателей за Республику Крым» (ВДИРК) за участю представників міськорганізацій «Русская община Севастополя», «Единство», ВКПБ, КПУ, «Трудовой Севастополь», «Русское вече». Гасла: «Городу-герою Севастополю – российский федеральный статус», «Севастополь, Крым, флот – Россия», «Кучма, не мучай народ Украины. Нас было 53 млн., стало 48». Виступаючі висловились за російський статус Севастополя і Криму, за союз України, Росії і Білорусії, проти діяльності Президента України і Кабміну, «спрямованої на зниження рівня життя», проти підвищення цін на основні продукти харчування, проти посягання на російську мову і культуру, проти українізації Севастополя.

Справа № 3584

3 липня

- 30 червня Голова ВР АРК Л. Грач в Нижньому Новгороді (РФ) на святкуванні 60-річчя президента Горьковського автозаводу М. Пугіна вручив йому почесну відзнаку і диплом про присвоєння почесного звання Президії ВР АРК «Заслужений діяч науки і техніки АРК».

4 липня

- Депутат ВР АРК, голова молодіжного відділення Російської общини Криму О. Родівілов запропонував міськраді Євпаторії розглянути питання «Про функціонування російської мови на території Євпаторійської міськради». Депутати збираються поки що розглянути це питання в комісіях.

- Кримська республіканська організація партії «Союз» розповсюдила звернення, в якому львівські події розцінюються, як вияв фашизму, а бездіяльність влади вважається їх заохоченням і схваленням. Дії влади України по відношенню до російської мови і культури в сферах діловодства, дошкільного виховання, шкільної освіти, вищої школи і ЗМІ розглядаються як один з виявів етноциду.

5 липня

- Сьогодні розпочала роботу сесія Севастопольської міськради. Найбільш актуальним є питання про ставлення міськради до обговорювання у Верховній Раді проекту закону «Про статус міста-героя Севастополя». Цьому питанню було присвячено несанкціоноване пікетування будинку міськради, організоване перед початком роботи сесії представниками проросійських і лівих організацій міста (50 чел.). Гасла пікетуючих: «Статус Севастополя должны определять севастопольцы», «Депутаты горсовета! Мы с Вами в борьбе за конституционные права, обеспечивающие достойную жизнь», «Депутаты горсовета! Честь и достоинство Севастополя – в Ваших руках», «Сдаемся России!», «Остановим фашизм в Украине. Кучма! Хватит мочить пенсионеров», «У г. Севастополя – российский статус», «Севастопольцы требуют – НАТО, вон из Крыма» тощо. Виступаючі висловились за союз України з Росією і Білорусією, проти «антинародної міськдержадміністрації», проти приватизації в Севастополі тощо...

10 липня

- Народний депутат України С. Іванов в інтерв'ю газеті «Крымская правда» піддав різкій критиці законопроекти Віце-прем'єр-міністра М. Жулинського про мовну політику. Наголошено, що «чиновницьке свавілля по відношенню до всього російського посягає на цілісність України», проте в парламенті вже усвідомлюють, що «сьогодні російська мова в Україні перебуває під загрозою знищення».

20 липня

- Згідно з даними Агентства інформаційно-аналітичної експертизи (АР Крим), 72,4% молодих кримчан виступають за викладання в школах і вузах Криму лише російською мовою; 21,6% - вважають, що викладання повинно вестися на мові, яку вибрала більшість студентів; лише 1,7% - тільки українською мовою. 0,7 молодих кримчан виступають за основне прав кримськотатарської мови.

- Згідно з даними експертно-соціологічної групи «Регіон», з 1994 року число молодих кримчан, які позитивно ставляться до викладання українською мовою, постійно зменшується.

- Коментар Представництва. Максимуми посилення протестних настроїв серед кримських студентів відмічаються в періоди активного обговорення в ЗМІ теми ущемлення прав російської мови в Криму.

24 липня

- Голова Кримського відділення Фонду «Москва-Крим» А. Мельников вручив 5 стипендій студентам Таврійського національного університету та учню Сімферопольського духовного училища. Звання стипендіатів присвоєні за конкурсні роботи з тем: «Правовий статус російської мови на Україні і в Криму», «Мовний вплив. Проблема збереження російської культури в Криму та шляхи її вирішення». Стипендії будуть виплачуватись по 100 грн. щомісяця протягом року. Коментар Представництва. Фонд за участю представників Генерального консульства РФ в Сімферополі і при сприянні керівництва кримського парламенту активно займається поширенням «російської ідеї» в Криму. Останнім часом помітні їхні пропагандистські зусилля в молодіжному середовищі.

- Сьогодні відбулося пікетування (63 чол.) Севастопольської міськдержадміністрації членами міськорганізації Союзу радянських офіцерів ім. адмірала Кузнецова. Лозунги: «НАТО и украинский национал-фашизм в Севастополе не пройдет!» ..., «Севастопольцы! Защитим свой город-герой от буржуазных националистов и произвола криминальных структур!». У міськдержадміністрацію передана заява з вимогами прийняття закону про статус Севастополя в редакції міськради.

25 липня

- Голова ВР АРК Л. Грач в інтерв'ю політичному оглядачу «Российской газеты» ще раз підтвердив, що він за надання російській мові статусу другої державної або, як мінімум, офіційної мови в Україні. Він також глибоко переконаний, що ніякого кордону між Україною та Росією бути не повинно.

31 липня

- 29-30 липня мер Москви Ю.Лужков взяв участь у святкових заходах у Севастополі, присвячених Дню ВМФ РФ, ознайомився з ходом будівництва Чорноморської філії МДУ, побував на флагмані ЧФ – крейсері «Москва».

- 29 липня Ю. Лужков з Головою ВР АРК Л. Грачем підписали протоколи Угоди про співпрацю між Кримом і Москвою.

- 29 липня в Севастополі відбувся мітинг (80 чол.), організований Севастопольським відділенням «Всекримського движения избирателей за Республику Крым». Гасла: «Городу-герою Севастополю Российский Федеральный статус», «Господин Путин! Ельцин пропил Севастополь, разорил КЧФ, депортировал русских. За что твои льготы Борису Кровавому?»... Основна тема виступів – вимога повернути Севастополь до Росії, прийняти закон про статус Севастополя, висловити недовіру міськраді та міськдержадміністрації. Прийнято рішення організувати пікетування Севастопольської держтелерадіокомпанії з вимогою припинити трансляцію українських програм.

1 серпня

- 29-31 липня в Ар Крим побував голова Державної комісії РФ зі сприяння політичному врегулюванню Придністровської проблеми, депутат Держдуми РФ Є Примаков.

2 серпня

- Союз радянських офіцерів Криму звернувся з «Відозвою до народів України, Великобританії, Польща, країн Причорномор'я, СНД» з вимогою від керівництва цих країн «припинення підготовки до війни в багатостраждальному Криму» (маючи на увазі проведення навчань «Козацький степ-2000»). «Крим, на їхню думку, приголомшений планами НАТО використати його землі під військовий полігон»...

4 серпня

- Голови Кримських регіональних організацій ДемПУ, УРП, КУН і Товариства «Просвіта» оприлюднили заяву, протестуючи проти політики «комуно-шовіністичного» керівництва ВР АРК щодо українства Криму ...

7 серпня

- Неадекватну реакцію викликало у редакції газети «Крымская правда» рішення МОЗ України про заборону з 1 січня 2001 р. ввезення на Україну і продаж лікарських препаратів, на яких немає маркування й анотації на українській мові. У статті «Хочешь быть здоровым – учи украинскую мову» відмічається: «наше с вами здоровье, дорогие сограждане, под серьезной угрозой повальной украинизации». Газета, перебільшуючи: «значит, помирай, соотечественник, только потому, что чиновник ненавидит тебя за то, что ты – русский?», в черговий раз намагається представити політику держави «антинародною». На її думку, «буйным цветом расцветёт «чёрный» рынок. Он ведь подчиняется лишь одному закону – спрос определяет предложение. Значит, государство, упиваясь своей «незалежностью», не получит от этих продаж ни гроша прибыли. Да и проконтролировать количество препаратов «чёрного» рынка невозможно».

Справа № 3585

27 серпня

- 24 серпня в Севастополі відбувся мітинг-протест «у зв'язку з підвищенням цін на товари першої необхідності і комунальні послуги», організований міськорганізацією ВСП за участю міськорганізацій КПУ, СПУ, Союзу радянських офіцерів, Всекримського руху виборців за Республіку Крим, Народного віче Севастополя, Російської общини Севастополя (250 чол.)... Лозунги мітингу: «Місту Севастополю – російський федеральний статус», «Припинити навчання НАТО в Криму», «Соціалізм – це влада рад робітників і селянських депутатів», «Севастополь – бастион СРСР». Виступаючі (12 чол.) висловились проти «політики геноциду стосовно народу України», підвищення цін на житлово-комунальні послуги, за союз України з Росією і Білорусією, проти навчань НАТО на території України, закликали «об'єднатися на боротьбу із загальним ворогом – новою буржуазією». Проведено збір підписів на підтримку проекту закону «Про місто-герой Севастополь», розроблено за участю депутатів міськради.

28 серпня

- Серед завдань, поставлених перед первинними організаціями КПУ в Ялті АР Крим – роз'яснювальна робота серед населення щодо протистояння проти «кучмівської політики так званих «ринкових реформ», криміналізації економіки, корупції в усіх ешелонах влади, мафіозної злочинності». Наголошено, що в Криму відбувається «безапеляційна наруга над російською літературою, культурою і мовою, наступає розгул фашизму і просування його із західних областей на схід».

4 вересня

- Сімферопольська українська гімназія через відсутність вільних місць не може прийняти всіх бажаючих в ній вчитись – на 250 місць в новому учбовому році буде навчатись 550 учнів, їх розміщують в інших організаціях... Довідка: з 579 кримських шкіл лише 4 – українські. Крім сімферопольської гімназії українські школи знаходяться в сел. Приморське (Феодосія – 250 учнів), в Ялті (100 учнів) та в Алушті (200 учнів). Є також 76 українських класів.

7 вересня

- Згідно з даними Центра соціально-політичних досліджень, 36% кримчан готові брати участь у діяльності російських етнічних організацій, 13% - в діяльності українських організацій і лише 8% - кримськотатарських. 41% кримчан не стане брати участь в діяльності будь-яких національних (етнічних) організацій.

12 вересня

- Реформа шкільної освіти в АР Крим зазнає серйозних труднощів через позицію Міносвіти АРК. Стримуючись від публічних заяв, співробітники Міністерства

рекомендують вчителям не поспішати слідувати українським нововведенням, які можуть бути відмінені в Криму. Суперечність між позицією центральної влади України і позицією Міносвіти АРК викликає зростання протестних настроїв серед викладацького складу автономії, веде до дискредитації реформи.

Справа № 3586

4 жовтня

- У відкритому листі, поширеному через Інтернет під заголовком «Кримські комуністи звинуватили Грача у брехні», представники комуністів, ветеранів війни і праці звертаються до жителів Криму у зв'язку з «розгнужаною війною, розгорненою останнім часом у ЗМІ проти Компартії». Вони обурені тим, що «всю партію чомусь поєднують з однією людиною – першим секретарем рескому КПУ, а за сумісництвом – Головою ВР Л. Грачем». Вони заявляють «рішучий протест подібним цинічним випадкам» і наголошують: «Ми не маємо ні розкішних чотирикімнатних квартир, яких вже мало Л. Грачу, не будемо собі величезних особняків, не утримуємо за державний рахунок парку шикарних іномарок, не роз'їжджаємо, як Ви, по закордонах».

- Сьогодні перед початком роботи сесії Севастопольської міськради представниками лівих сил міста, ветеранів праці, міськorganізації «Екологія і життя» (60 чол.) було організовано пікетування будинку міськради. Виступаючі висловилися за надання російській мові статусу державної, повернення Севастополя і Криму Росії, проведення 7 листопада (Річниця революції – прим. авт.) в центрі Севастополя масового параду, також проти заходу натівських кораблів у Севастопольські бухти, підвищення цін на основні продукти життєзабезпечення.

20 жовтня

- 19 жовтня на установчому Зльоті громадських молодіжних організацій Сімферополя прийнято положення, сформовано раду і обрано його керівників. Організатором Зльоту виступило Управління у справах молоді міськради, очолюване депутатом міськради, членом КПУ Р. Андріановим. Спостерігачі відмічають прокомуністичну спрямованість створеного об'єднання.

23 жовтня

- КРО партії «Молода Україна» розповсюдила прес-реліз, в якому висловлено стурбованість «комуністичним штурмом центрів дозвілля молоді» і обурення тим, що «у підростаючого покоління забули спитати, чи хоче воно танцювати згідно з постановами кримського парламенту. Проте, видно, не йому вирішувати танцювати чи ні під дудку комуністів». Коментар Представництва: негативну реакцію молоді викликали дії членів

КПУ «від влади» (членів Ради міністрів Л. Безазієва, В. Юрова і Т. Єжової), які посилюють психологічний тиск на молодь за вказівкою першого секретаря КРО КПУ Л. Грача.

- 20 жовтня з ініціативи Севастопольської міськради відбувся «круглий стіл», на якому обговорено питання взаємовідносин України і НАТО. В його роботі взяли участь депутати, представники міськкому КПУ, руху «Трудовий Севастополь», міськорганізації «Російський рух України», Союзу радянських офіцерів. Виступаючи висловились за необхідність активізації роботи громадських організацій по забороні заходів кораблів НАТО в Севастопольські бухти, підкреслили, що союз України з НАТО призведе до 3-ї світової війни, в якій Україна стане колонією НАТО.

26 жовтня

- Кримський реском КПУ активізував пропагандистську діяльність серед молоді через своїх соратників, які перебувають на держслужбі в органах виконавчої влади. Міністр освіти АРК В. Левіна на звернення Сімферопольської міськорганізації КПУ направила «рекомендаційні листи» керівникам учбових закладів, в яких просить «сприяти у створенні первинних молодіжних організацій незалежної профспілки «Прогресивна молодь».

Справа № 3586

7 листопада

- Сьогодні зранку на площі Леніна звучали революційні пісні часів СРСР. Мітинг відкрився Гімном СРСР. Л. Грач різко засудив український парламент за законодавче скасування святкування Жовтня, назвавши подібне рішення «наругою над здоровим глуздом, почуттями народу, його історичною самосвідомістю». Більшість у ВРУ охарактеризував як «жалюгідну, убогу купку, яка називає себе обранцями народу». Заявив, що «немає жодної партії, ні в Криму, ні на Україні, крім КПУ, яка б так послідовно відстоювала права громадян». Л. Грач прокляв тих, хто розпалює міжконфесійну і міжнаціональну ворожнечу в Криму.

- Сьогодні в Севастополі відбувся мітинг, організований міськкомом КПУ а участю міськорганізації СПУ, Союзу радянських офіцерів, Союзу робітників Севастополя, комсомолу, ветеранських організацій (4000 чол.). Виступаючі, серед яких голова міськради, перший секретар міськкому КПУ В. Пархоменко, народний депутат В. Зачосов, виступили за відновлення днів 7 і 8 листопада як державного свята, проти падіння життєвого рівня... Прийнято резолюцію з вимогами до Президента України, Верховної Ради і Уряду ухвалити Закон «Про статус міста-героя Севастополя» в редакції, запропонованій міськradoю; надати статус державної російській мові; почати роботу по входженню України в Союз Росії і Білорусії, відмовитись від курсу втягування України в НАТО.

9 листопада

- 8 листопада у Севастополі відбувся «круглий стіл» «Традиції російської культури в духовному житті севастопольців», організований міським товариством російської культури і міським відділенням громадської організації «Російський рух України» за участю проросійських організацій Севастополя, Керчі, Сімферополя, Ялти. У засіданні взяв участь консул-радник Генерального консульства РФ в Сімферополі Г. Бірюков. Засідання пройшло в спокійній обстановці, спроби деяких учасників довести існування дискримінації російської культури в Україні не були підтримані присутніми.

23 листопада

- У Сімферополі на звітних зборах Фонду розвитку економічних і гуманітарних зв'язків «Москва-Крим» за участю Генерального консула РВ у Сімферополі О. Свиридова президент фонду О. Котолупов (Москва) поінформував про підсумки роботи фонду... Коментар Представництва: Особливу настороженість викликають «духовні зв'язки» фонду. Після отримання свідоцтва про реєстрацію Російського культурного центру в Сімферополі (головною метою якого є об'єднання зусиль громадських організацій по збереженню російської мови і культури на півострові) в регіонах Криму будуть створені філіали Російського центру. Своєрідний «Російський дім» посилить пропагандистську діяльність проросійських організацій в Криму, оскільки буде створена бібліотека, інформаційний відділ і власна телестудія.

24 листопада

- 23 листопада Голова ВР АРК Л. Грач під час зустрічей з лідером КПРФ і парламентської фракції в Держдумі Г. Зюгановим і мером Москви Ю. Лужковим заявив про необхідність збереження і зміцнення міжнаціонального і міжконфесійного миру в автономії.

27 листопада

- 26 листопада.. незважаючи на зусилля Кримської єпархії, яка, щоб уникнути можливого інциденту відмінила Хресний хід, ситуацією скористалася Російська община Криму. До храму на автобусі під'їхали представники РОК (40 чол.) і провели мітинг. З лозунгами «Проклятие мерзавцам разжигающим межнациональную рознь», прапорами РФ і АРК вони організували «Хресний хід» до місця установки хреста... Коментар Представництва: представники Російської общини Криму не вперше нагнітають міжнаціональну обстановку своїми провокаційними діями.

- 26 листопада в Сімферополі з ініціативи Конгресу російських общин Криму відбувся мітинг, присвячений 80-річчю закінчення Громадянської війни, на захист прав росіян, російської мови, Дню пам'яті жертв голодомору, в якому взяли участь представники Російської общини Криму, Кримського козацтва, Союзу радянських офіцерів Криму,

комуністи. Учасники мітингу (150 чол.) тримали такі лозунги: «Нам нужна русская автономия – Республика Таврида», «Русский язык нужен всем народам Украины», «Россия! Не предадим тебя – не предай нас русских», «Почему татары имеют Совет, а русские -нет?», «За преступление перед народом КПСС – к суду!», 9 російських прапорів, 3 прапори козаків і 2 андріївських з траурними стрічками.

- Виступаючи різко засудили діяльність керівництва України по «знищенню російської мови і росіян в Криму»...

- У прийнятій резолюції вимагається: створити при Раді міністрів АРК консультативно-дорадчий орган – Раду представників росіян Криму; затвердити правовий статус російського народу в Криму і в Україні; ініціювати і провести на території Криму і Севастополя консультативний референдум про створення російської національної автономії – Російська Таврида; переглянути освітні реформи на Україні і внести в Конституцію АРК міни про визнання російської мови мовою державного спілкування.

28 листопада

- Голова Ради міністрів АРК С. Куніцин піддав критиці заяви Голови ВР АРК Л. Грача про вияви націонал-радикалізму та екстремізму на півострові у зв'язку з конфліктом між православним і мусульманами у с. Морське. На думку С. Куніцина, «такі різкі висловлювання можуть призвести до найважчих наслідків і шукати ключ до розв'язання кримських проблем потрібне не в Москві, не у муфтія Росії та Алексея ІІ, а тут – у Криму». Він також висловив здивування у зв'язку з висловлюванням Л. Грача про те, що в Криму сильно розвинені проросійські настрої.

29 листопада

- 28 листопада севастопольські міськорганізації НДП, МБР, ДПУ, ПРП, ПМУ, «За красиву Україну», «Молода Україна», ЛПУ, «Жінки України», УНР підписали договір про створення блоку «В єдності у ХХІ сторіччя». Одне з завдань блоку – об'єднання зусиль у період виборчих кампаній.

Справа № 3588

1 грудня

- Сьогодні на засіданні Ради сприяння російській культурі при Голові ВР АРК обговорено питання про стан і перспективи російської мови в ЗОШ АРК. Основними проблемами були визначені: нестача кваліфікованих вчителів, підручників, відсутність підписки науково-методичної літератури російською мовою тощо. Голова ВР Л. Грач різко засудив «розгнуждані антиросійські настрої», які проявлялися останнім часом у Криму...

6 грудня

- Згідно з даними соціопитування, проведеного «КБ-САМ: соціологія, аналітика, маркетинг» (АР Крим), лише 24% сімферопольців сьогодні на референдумі проголосували б за незалежність України, проти – 40%, 36% не пішли б голосувати або утруднилися відповісти на задане питання. Довідково: у 1991 році в Сімферополі за незалежність України проголосувало 36% виборців, що в 2-3 рази нижче, ніж в інших регіонах Криму. Коментар Представництва: коментар, що супроводжує публікацію, як і раніше, носить антидержавний характер... Активне використання даних соціопитувань для проведення політики відчуження Криму від України є традиційним для даного друкарського видання.

18 грудня

- 15 грудня на сесії Севастопольської міськради прийнято рішення «Про реалізацію положень Конституції України, Закону УРСР «Про мови в Українській РСР» від 1989 року стосовно російської мови в Севастополі». Згідно з рішенням, реалізацію положень Конституції щодо вільного розвитку, використання та захисту російської мови в Севастополі визнано вважати такими, що не відповідають інтересам громадян. Російську мову визнано вважати мовою роботи міськради, її виконавчого апарату, діловодства і документації, навчання і виховання, взаємовідношень усіх комунальних установ, організацій та підприємств міста на рівні з українською мовою. Вирішено доручити комісіям міськради опрацювати питання про місцевий референдум з проблеми використання російської мови в Севастополі.

19 грудня

- Згідно з даними Служби соціології «КБ-САМ», 84% сімферопольців виступають за надання російській мові на території АР Крим статусу державної, 15% - статусу офіційної. За оцінками фахівців експертно-соціологічної групи «Регіон», дані опитування сильно завищені. По-перше, некоректно складено вибірку дослідження (недостатнє число опитаних, не враховано їх структуру). По-друге, питання анкети сформульовано таким чином, що заздалегідь визначали відповіді респондентів. Таким чином, Служба «КБ-САМ» і газета «Кримська правда», підконтрольна Голові ВР АРК Л. Грачу, публікуючи дані матеріали, в черговий раз на основі опитувань формують антиукраїнську громадську думку в Криму.

26 грудня

- Відповідно до даних «КБ-САМ», 38% сімферопольців вважають, що найкращий адміністративний статус для АР Крим – це Крим у складі союзу Росії, України, Білорусії, 37% - Крим у складі Росії, 13% - Крим у складі України, 8% - Крим як незалежна держава. При цьому серед етнічних росіян 47% виступають за Крим у складі Росії, серед кримських

татар – 40% за Крим у складі України, серед етнічних українців – 46% за Крим у складі союзу Росії, України, Білорусії.

28 грудня

- Напередодні позачергової сесії в кримських ЗМІ прокомуністичним керівництвом ВР планомірно вжито ряд заходів (виступи на ТВ, у парламентській газеті), які призвані дезорієнтувати населення, дискредитувати український і кримський уряд і довести стан загальнополітичної ситуації в республіці до бурхливого сплеску 30 грудня.

Динаміка структури політичних можливостей для проросійського СПР в Криму, 1991-2014						
	1991-І пол. 1994	кінець 1994-1995	1996-2004	2005-2009	2010-2014 (до 02.2014)	Після лютого 2014
Політичний режим	Демократичний, низький потенціал	Демократичний, вищий потенціал	Гібридний, від середнього до високого потенціалу	Демократичний, низький потенціал	Гібридний, високий потенціал	Демократичний, низький потенціал
Політичні еліти (національні)	Не підтримують	Не підтримують	Не підтримують	Підтримують: Партия регіонів	Не підтримують	Не підтримують
Політичні еліти (місцеві)	Підтримують	Підтримують	Підтримують	Підтримують	ГПР - конкуренти	Підтримують: ГПР та КПУ
Стабільність політичних союзів (національні)	Стабільні	Стабільні	Стабільні	Нестабільні	Стабільні	Нестабільні
Стабільність політичних союзів (місцеві)	Нестабільні	Нестабільні	Нестабільні	Нестабільні	Стабільні	Нестабільні
Когерентність еліт (національні)	Проти	Проти	Проти	Проти	Проти	Проти
Когерентність еліт (місцеві)	За	Усі - нейтрально, ЧФ - не мав ресурсів	За	За	Нейтрально	За
Рівень репресій	Відсутні	Низький	Відсутні	Відсутні	Низький	Відсутні
Закордонний союзник	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ
Оцінка СПМ представниками руху	Відкрита: неформованість суспільної думки, ностальгія за СРСР	Закрита: втрага суспільної підтримки	Закрита: втрага суспільної підтримки, дружні відносини У. та РФ	Закрита: відсутність суспільної підтримки, підтвердження - вибори	Закрита: жорстка політика ГПР	Відкрита: висока суспільна підтримка та низький потенціал держави
	6 - сприяють 4 - не сприяють	1 - сприяють 9 - не сприяють	5 - сприяють 5 - не сприяють	8 - сприяють 2 - не сприяють	2 - сприяють 8 - не сприяють	8 - сприяють 2 - не сприяють
Червоним позначені елементи СПМ, закриті до дій проросійського руху, зеленим – відкриті						